

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BERTRAND RUSSELL'DA DİNİ İNANÇ VE DELİL
İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

ASIYE BOZYİKİT

Çorum 2019

BERTRAND RUSSELL'DA DİNİ İNANÇ VE DELİL İLİŞKİSİ

ASİYE BOZYİKİT

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ferit USLU**

ÇORUM – 2019

KABUL VE ONAY

Aziye BOZYIKIT tarafından hazırlanan Bertrand RUSSELL'da Dinî İnanç Ve Delil İlişkisi başlıklı bu çalışma, 28/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Prof. Dr. Ferit USLU (Danışman)

İmza
Dr. Öğr. Üyesi Münteha BEKİ

İmza
Dr. Öğr. Üyesi Feyza CEYHAN COSTU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN 4.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (26.10.2019)

Asiye BOZYIKIT

ÖZET

BOZYİKİT, Asiye. *Bertrand Russell’da İnanç ve Delil İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Biz bu çalışmada, Russell’ın inanç ve delil ilişkisine yönelik görüşlerini inceledik. İnançlarımızın temelinde ne olması gerektiği, hem epistemolojinin hem de Tanrı inancı bağlamında din felsefesinin önemli problemlerinden olagelmıştır. Özellikle Tanrı inancının ve dini inanç sistemlerinin delile ihtiyaç duyup duymadığı ve bu delillendirmeyi ne ölçüde sağladığına yönelik tartışmayı, Russell’ın görüşleri çerçevesinde ele almaya çalıştık.

Çalışmanın birinci bölümünde din felsefesinde inanç ve delil ilişkisine yönelik temel yaklaşımları; delilcilik, reform epistemolojisi, imancılık ve eleştirel akılcılık başlıkları altında ele alarak konu hakkında genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Bu bölümde Tanrı inancının temelinde ne olması gerektiğine dair görüşleri ele aldık.

İkinci bölümde ise; asıl konumuz olan Russell’ın inanç ve delil ilişkisine yaklaşımını ele aldık. Öncelikle inanç ve delil kavramlarına yer vererek Russell’ın inançlarımızı değerlendirmek için öne sürdüğü kriterlerden bahsettik. Daha sonra Tanrı’nın varlığına dair teizm tarafından ileri sürülen deliller hakkında bilgi vererek bu delillerin Russell’ın kriterlerini ne ölçüde karşılayabildiği meselesini tartıştık. Son olarak Russell’ın agnostisizm düşüncesi hakkında bilgi vererek gerekçelerini açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kavramlar: B. Russell, İnanç, Delil, Tanrı, Agnostisizm.

ABSTRACT

BOZYİKİT, Asiye. *The Relationship Between Religious Belief and Proof in Bertrand Russell* (Master Thesis) Çorum, 2019.

In this study, we've examined Bertrand Russel's opinions on the relationship between belief and proof. What must be in our beliefs, has been one of the most important in both epistemology and theism in the context of religious phylosophy. We've tried to handle the discussion about whether belief of God or religious belief systems need proof or not, regarding Russel's opinions' frame.

In the first part of our study, we've tried to touch on the issues such as evidentalism, reform epistemology, fideism and critical rationalism regarding the relationship between belief and proof in religious phylosophy. We've handled the opinions towards the issue "what should be in the base of faith of God".

In the second part we've handled our real issue: Russel's approach towards belief and proof relationship. First, we've touched on the criteria Russel explains for evaluating our beliefs by explaining the terms of belief and proof. Then we've given information about the proofs claimed by theism on God's existence and we've debated to what extent do these proofs explain Russel's criteria. Finally, we've touched on Russel's opinions on agnosticism and tried to explain his excuses.

Keywords: B. Russell, Belief, Proof, God, Agnosticism.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖN SÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA İNANÇ-DELİL İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMLAR

1.1.DELİLCİLİK.....	2
1.2.REFORMEPİSTEMOLOJİSİ.....	6
1.3.İMANCILIK(FİDEİZM).....	10
1.4.ELEŞTİRELA KILCILIK	15

İKİNCİ BÖLÜM

BERTRAND RUSSELL'DA İNANÇ VE DELİL İLİŞKİSİ

2.1. RUSSELL'IN FELSEFESİNDE İNANÇ- DELİL KAVRAMLARINA EPİSTEMOLOJİK BİR BAKIŞ.....	18
2.1.1.İnanç ve Delil Kavramları	18
2.1.2.Russell'da İnancın Doğruluğunun Kriterleri	20
2.1.2.1. Algı	22
2.1.2.2. Tümevarım ve Tümdengelim	26
2.1.2.3.Felsefi Yöntem.....	34
2.1.2.4.Mantıksal Çıkarım	35
2.1.3.Delile Dayanmanın Önemi	36

2.2.RUSSELL'IN İNANÇ VE DELİL KAVRAMLARINA DİN FELSEFESİ AÇISINDAN YAKLAŞIMI	39
2.2.1.Tanrı'nın Varlığına Dair Öne Sürülen Deliller ve Russell'ın Eleştirisi	40
2.2.1.1.Ontolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi	41
2.2.1.2.Kozmolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi	45
2.2.1.3.Teleolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi	47
2.2.1.4.Dini Tecrübe Delili ve Russell'ın Eleştirisi	53
2.2.1.5.Ahlak Delili ve Russell'ın Eleştirisi.....	54
2.2.2.Tanrı İnancının Kaynağı.....	58
2.2.3.Russell'ın Dini İnanca Yönelik Eleştirisi	62
2.3.RUSSELL'IN AGNOSTİSİZM DÜŞÜNCESİ VE FELSEFİ TEMELLENDİRMESİ	67
2.3.1.Russell'ın Agnostisizm Düşüncesi.....	67
2.3.1.1.Agnostisizm'e Göre Ahlak'ın Kaynağı.....	71
2.3.1.2.Agnostisim'in Ölümsüzlük İnancına Bakışı	72
2.3.2.Russell'ın Agnostisizm Düşüncesinin Felsefi Temellendirmesi.....	75
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bk.	: bakınız
ev.	: Çeviren
edit.:	: editör
haz.	:hazırlayan
md.	: madde
sy.	: sayı
v.b.	:ve benzeri
v.d.	:ve diğerleri

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, B. Russell'ın felsefesine göre, inançlarımızın ne ölçüde delillere dayandığı ve inanç-delil arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği konu edilmiştir. Doğruluğuna dair herhangi bir delilin olmadığı bir önermeye inanmanın sakıncaları ve inançları delillerden hareket ederek oluşturmamız gerektiği meselesi, Russell felsefesi açısından ortaya konmaya çalışılacaktır.

Russell'a göre eğer yeteri kadar delile sahip değilsek o konuda inanca da sahip olmamamız gerekir. Fakat bunun aksine inançların delile dayanma oranı, inananların sandığından çok daha düşüktür. Russell'ın her türlü dogmayı ve inancı sorgulamaya açan görüşlerinin düşünce dünyamızı zenginleştireceğine inanıyoruz.

Öncelikle tez konumuzun temelini oluşturan inanç ve delil ilişkisinin, din felsefesi başta olmak üzere felsefi literatürde ne şekilde konu edildiği tespit edilecektir. Daha sonra inanç ve delil ilişkisinin, Russell'a ait eserlerde ve Russell'ın görüşlerinin konu edildiği eserlerde nasıl karşılık bulduğu üzerinde durulacaktır.

Araştırmamızda öncelikli olarak inanç ve delil kavramları üzerinde duracağız. İnanç kavramı sözlükte “bir önermenin doğru olduğuna inanan kişinin psikolojik ya da zihin hali” şeklinde tanımlanmaktadır. Delil ise “kişiyi gerçeğe götürecektir iz, emaredir.” Kavramsal açıklamadan sonra bu kavramların Russell tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve iki kavram arasında nasıl bir bağ kurmamız gerektiği hususuna yer vereceğiz.

Bu çalışmanın yazım aşamasında görüş ve eleştirilerini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ferit USLU'ya, değerli vaktini ayırarak çalışmamızı okuyan ve önemli katkılarda bulunan Arş. Gör. Hüseyin Taha TOPALOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca desteklerini her zaman hissettiğim sevgili aileme ve değerli dostlarım Sümeyye KARA ve Elif SAK'a teşekkür ederim.

Mayıs 2019

Asiye BOZYİKİT

GİRİŞ

İnsan hayatında önemli bir role sahip olan inanma eylemi, başta Tanrı inancı ve dini inançlar olmak üzere hayatın birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. İnanç; günlük yaşantıya yön veren kararlardan, dinin algılanma biçimine kadar birçok konuda önemli bir rol oynamaktadır. Fakat inanma eylemini rasyonelleştirme çabasına girdiğimizde, önümüze bazı felsefi problemler çıkmaktadır. Tanrı'ya inanmak için delile ihtiyacımız var mıdır? Eğer varsa, Tanrı inancı ve dini inançlar yeterli delile dayanmakta mıdır? Yoksa herhangi bir delil olmaksızın Tanrı'ya inanmaya hakkımız var mıdır? Bu ve benzeri sorular geçmişte filozoflar tarafından çokça tartışılmış ve günümüzde de güncelliğini yitirmeden tartışılmaya devam etmektedir.

Bertrand Russell'ın dini inanç ve delil ilişkisine yaklaşımını ele aldığımız bu çalışmada, yukarıda bahsi geçen problemlere Russell'ın görüşleri doğrultusunda cevap aramaya çalışacağız. Russell'ın görüşlerini daha iyi anlamak ve doğru konumlandırmak amacıyla öncelikle din felsefesi bağlamında inanç ve delil ilişkisine yaklaşımları ele alacağız. Sonrasında, Russell'ın inanç ve delil kavramlarını nasıl tanımladığına dair bir çerçeve çizeceğiz. Bu doğrultuda Russell'ın Tanrı'ya dair inancın delillerle ne ölçüde desteklendiğini, Tanrı'nın varlığına dair sunulan teistik delillerin mahiyetlerine ve Russell'ın bu delillere yönelttiği eleştirilere yer vereceğiz. Dini inançların ve Tanrı inancının rasyonel açıdan yeterli bir gerekçelendirmeye sahip olmadığını dile getiren Russell'ın, benimsemiş olduğu agnostisizm düşüncesini gerekçeleriyle birlikte açıklamaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA İNANÇ-DELİL İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMLAR

Tanrı inancı ve dini inanç sistemlerinin akılla olan ilişkisi, filozoflar tarafından geçmişte olduğu gibi bugün de hâlâ önemini kaybetmeden tartışılmaya devam eden bir konudur. Bu tartışmada dini inancın aklî temellendirmeye tâbi olduğunu savunanların bir kısmı dinin inancın bu yeterliliği sağladığı sonucuna ulaşırken; diğer bir kısmı da dini inancın bu yeterliliği sağlamadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunların dışında bazıları ise dini inancın aklî temellendirilmeden tamamen muaf olduğunu iddia etmiştir. Biz burada Tanrı inancının ve dini inanç sistemlerinin akılla olan ilişkisi ve delillerle desteklenmesine dair yapılan bu tartışmada ortaya çıkan farklı görüşleri; delilcilik, reform epistemolojisi, imancılık ve eleştirel akılcılık başlıkları altında tartışmaya çalışacağız.

1.1.DELİLCİLİK

Tanrı'nın varlığı meselesine delil ve argümanlar ışığında bakan ve delilcilik olarak bilinen bu görüş; bir taraftan Tanrı'nın varlığı lehindeki muhtelif argümanların birleşik kuvvetini, diğer taraftan da teizm aleyhine olan argümanların özellikle de kötülük argümanının kuvvetini birbirleriyle karşılaştırır ve çıkan sonuca göre bir karar verir. Eğer teizm lehindeki argümanlar ağır basarsa Tanrı inancı makul ve uygun bir inanç olur. Fakat teizm aleyhindeki kötülük problemi ve diğer argümanlar ağır basarsa o

zaman da Tanrı'ya inanmayı reddetmek daha makul olacaktır. Bununla birlikte Tanrı inancına dair lehte ve aleyhte deliller eşit olduğu takdirde delilciliğe göre kişinin inanmayı ya da inanmamayı seçmeyerek, hükmü askıya alması uygun olacaktır.¹ Kısaca tanımlayacak olursak, delilin götürdüğü yere kadar giden, kendisini delilin gücüyle ve kapasitesiyle sınırlandıran çözüm tarzına “delilcilik” denir.²

Delilci filozoflara göre insanların çoğu inançlarıyla ilgili bilhassa dini inançlarıyla ilgili olarak karar verirken delillere bakmaksızın hareket etmektedir. İnsanlar genellikle inancın doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgili olmaktan uzak olan sosyal ve psikolojik sebeplere dayanarak inanmaktadırlar. Delilciler, akli değerlendirmeden yoksun, delile dayanmaksızın bir inancı kabul eden bu tutumu eleştirirler ve delile dayanmaksızın bir inancı kabul etmenin rasyonel bir tutum olmadığını vurgularlar.³

Delilciliğin önde gelen savunucularından W. K. Clifford'a göre “bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak, herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır”. Clifford bu temel prensibini “inanç ahlakı” adlı makalesinde gemi sahibi bir tüccar üzerinden verdiği bir örnekle temellendirmeye çalışır. Clifford'un hikâyesine göre bu tüccar mültecilerin olduğu bir gemiyi denize göndermeden önce tüccarın zihninde geminin pek sağlam olmadığına, denize açılmak için pek uygun görünmediğine ve geminin iyi bir bakımdan geçmesi gerektiğine dair olumsuz düşünceler belirdi. Fakat gemi denize açılmadan önce tüccar zihnindeki tüm bu olumsuz düşüncelerin üstesinden geldi ve geminin her şeye rağmen bu yolculuğu da atlatabileceğine kendisini gerçekten inandırdı. Ancak işler tüccarın umduğu gibi gitmedi ve gemi denize açıldıktan bir süre sonra battı. Tüccarın maddi zararı ise sigorta tarafından karşılandı.⁴

Clifford'a göre bu tüccarın geminin sağlamlığına dair inancında samimi olduğunu kabul etsek bile, insanların ölümünden sorumlu olduğu gerçeğini değiştiremeyiz. Çünkü geminin çürük olduğuna dair elinde bulunan delillere rağmen tüccarın geminin sağlam olduğuna inanmaya hakkı yoktu. Clifford'a göre hikâyenin sonunda gemi batmamış olsaydı ve rastlantısal olarak gemi kurtulmuş olsaydı bile hiçbir

¹ Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, Çev: Rahim Acar, (İstanbul: Küre Yayıncılık, 2009), 146.

² Hanifi Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 40, sy. 1 (1999) : 158.

³ Peterson vd., *Akil ve İnanç...*, 147- 148.

⁴ William Kingdom Clifford, “İnanç Ahlakı”, Çev.: Ferit Uslu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 5, sy. 9 (2006): 125.

şey değişmezdi. Çünkü önemli olan eylemlerimizin sonuçlarının iyi ya da kötü olması değil, kişiyi eyleme götüren inancı nasıl elde ettiği ve elindeki delillere bakarak inanmaya hakkı olup olmaması meselesidir.⁵

Clifford diğer delilci filozoflardan farklı olarak inanç ve delil meselesini ahlaki yönden ele almıştır. Clifford'a göre sorgulamaksızın yetersiz bir delille bir inancı kabul etmek, tüm toplumu ilgilendiren ahlak dışı bir eylem olarak görülmelidir. Clifford'un temelde savunduğu görüş; inançlar ile deliller arasında doğru orantının olması gerektiğidir. Yani herhangi bir konuyla ilgili bir inanç, eğer sağlam delillerle desteklenmemişse o konuda herhangi bir inanca sahip olmak ahlaki açıdan yanlış bir tutumdur.

Clifford gibi delilci filozofların üzerinde durduğu ve inançlarımızın makul olabilmesi için zorunlu gördükleri, delille desteklenme şartının ne anlama geldiğini daha iyi anlayabilmek için delilci filozofların çoğunun benimsediği “katı temelcilik” (strong foundationalism) diye adlandırılan görüş üzerinde durmamız gerekmektedir. Ancak bundan önce katı temelciliğin bir üst başlığı olarak düşünebileceğimiz “temelcilik” görüşünü açıklamamız uygun olacaktır.

Temelci görüş, inançlarımızı basit ve türetilmiş olmak üzere ikiye ayırır. Delile başvurmaksızın kabul edilmesi makul olan inançlar basit inançlarımızdır. Basit inançlar bizim tüm inançlarımızın ve bilgi yapımızın üzerine oturduğu temeli oluşturur. Türetilmiş inançlar ise başka inançlardan delil desteği alarak kabul ettiğimiz inançlarımızdır. Öyleyse öncelikle hangi türden inançların basit inançlar olarak kabul edildiğinden bahsedebiliriz.⁶

Katı temelcilik hangi türden inançlar gerçekten basit olabilir sorusuna verdiği cevapla karakterini ortaya koymaktadır. Katı temelci, inançlarımızın sağlam bir zeminde yükselmesini sağlamak amacıyla basit inançlarımızla ilgili yelpazeyi oldukça dar tutmaktadır. Buna göre basit inançlar, yanılmamızın imkânsız ya da neredeyse imkânsız olduğu inançlarla ilgili olmalıdır.⁷

Katı temelciye göre basit inanç olarak kabul edebileceğimiz inançlarımızın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

a) Kendi kendine apaçık olan, onları anlayan kişi tarafından doğru kabul edilen inançlar,

⁵ Clifford, “İnanç Ahlakı”, 126-127.

⁶ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 148- 149.

⁷ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 149.

b) Bir kişinin kendi tecrübesiyle sabit, şüpheden uzak inançlar. Örneğin; kişinin acıyı hissetmesi buna örnek verilebilir.⁸

Katı temelciliğin, sağlam bir temele sahip, kimsenin itiraz edemeyeceği türden doğru inançlara ulaşmayı amaçlayan görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Bir kişinin belirli bir inancı kabul etmesi, ancak o inanç kendiliğinden açık veya sarsılmaz bir inançsa; kendiliğinden açık ve sarsılmaz inançlardan kabul edilebilir mantıksal çıkarım metotlarını kullanarak türetilmiş ise uygun olur.⁹

Katı temelciliği savunanlar arasında değinmemiz gereken önemli isimlerden biri de -her ne kadar Clifford'un kastettiği katı temelcilikle Aquinas'ın katı temelciliği arasında önemli farklar olsa da- Thomas Aquinas'tır. Aquinas'a göre Hristiyanlık teolojisinin, titiz bir çalışma neticesinde katı temelciliğin işaret ettiği türden delillerle desteklenebilmesi mümkündür.¹⁰

Aquinas'a göre iman; Tanrı'nın inayetiyle yönlendirilen ve insan iradesinin emri altındaki aklın, ilahi doğruluğu tasdik etme fiilidir. Bu tanımından hareketle Aquinas'ın imandaki tasdiki; Tanrı'nın iradesine, insanın iradesine ve akla bağladığını söyleyebiliriz. Ancak Aquinas'a göre imandaki tasdik, bilginin sahip olduğu objektif kesinlik ve kanıtlardan yoksun olduğundan, bir irade eylemiyle gerçekleşir. İman akılla kanıtlanabilir olan kesinliklerle ilgili olmadığından Aquinas'a göre iman temelde iradenin bir fiilidir.¹¹ Aquinas'a göre Tanrı'nın varlığı ve sıfatları, ilahi bir kaynağa bağlı olmaksızın kişinin tamamen kendi çabasıyla, doğrulara ulaşmaya çalışan bir akılla, objektif bir şekilde bilinebilir. Bunun dışında kalan aklın yardım almadan ulaşamayacağı ancak vahyin otoritesiyle bilinebilecek imana dair konular ise, peygamberlik icraatları ve mucizeler vesilesiyle temellendirilebilir. Bu nedenle de Aquinas'a göre iman; her makul kişinin kabul edebileceği, objektif delillerle desteklenmiş aklî bir tasdik olarak açıklanmaktadır.¹²

İnançlarımızı olabildiğince sağlam temeller üzerine inşa etmeye çalışan katı temelciliğin ne söylediğine dair bir çerçeve çizdikten sonra, bu görüşün öne çıkan bazı problemlerinden bahsedebiliriz. Öncelikle katı temelciliğin önünde duran en büyük sorun, bu görüşün kendine atıfla tutarsız olduğudur. Yani katı temelciliğin savunduğu en temel görüş olan "bir kişinin belirli bir inancı kabul etmesi ancak o inanç kendiliğinden

⁸ Özcan, ...*Temelcilik ve İmanlık*, 160.

⁹ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 150.

¹⁰ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 54.

¹¹ Ferit Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 277-278.

¹² Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 281-283.

açık veya sarsılmaz bir inançsa, ya da kendiliğinden açık ve sarsılmaz inançlardan kabul edilebilir mantıksal çıkarım metotlarını kullanarak türetilmiş ise akla uygundur” şeklindeki iddiasını, kendiliğinden apaçık ve basit bir inanç olarak kabul etmek için bir sebep görünmemektedir. Öyleyse bu ifade; katı temelciliğin inançları değerlendirmede gerekli gördüğü şartları yerine getirememektedir. Bu durumda eğer katı temelcilik doğruysa, kimsenin onu kabul etmemesi gerekmektedir.¹³

Katı temelciliğin karşı karşıya kaldığı bir diğer önemli problem ise, katı temelciliği kabul ettiğimiz takdirde, günlük hayatımızda bildiğimizi düşündüğümüz birçok şeyin desteksiz kalmasıdır. Katı temelciliğin, sağlam ve kesinlik içeren inançlara ulaşabilmek amacıyla, yerine getirilmesi oldukça zor şartlar ileri sürmüş olması; şüphe dahi etmeden kabul ettiğimiz birçok inancımızdan vazgeçmemizi gerektirmektedir.¹⁴

1.2.REFORM EPİSTEMOLOJİSİ

Temelciliğin farklı bir sürümü olarak düşünebileceğimiz reform epistemolojisi, temelciliğin basit ve türetilmiş inançlar şeklindeki ayrımını kabul etmektedir. Ancak onu katı temelcilikle karşı karşıya getiren şey, basit inançlarımızın dâhil olduğu kümenin sınırlarıdır. Reform epistemolojisi, basit inançları belirlerken, katı temelciliğin yaptığı gibi oldukça kısıtlayıcı ölçütler koymayı yanlıştır ve baştan genel bir şart koşarak işe başlamamız gerektiğini ileri sürer.¹⁵

Reform epistemolojisinin önde gelen savunucularından Alvin Plantinga, katı temelciliğin, “dini inancın yeterli delile dayanmadığı ve epistemik açıdan haklılanmamış olduğu” yönündeki eleştirilerinin geçerli olmadığını göstermeye çalışmıştır.¹⁶ Plantinga’ya göre; sahip olduğumuz inanç ve bilgi yapısının geçici olarak doğru olduğunu farz ederek işe başlamamız gerekmektedir. Makul olduğunu düşündüğümüz bir inancı, diğer inançların desteğiyle mi, yoksa hiçbir destek ve delil olmadan kabul edip etmediğimize bakmamız gerekmektedir. Eğer bir inancı bu şekilde diğer inançlarımızdan bağımsız olarak desteksiz bir şekilde kabul ediyorsak, bu inanç bizim için basit bir inanç olacaktır.¹⁷

¹³ Peterson vd., *Akil ve İnanç...*, 150.

¹⁴ Peterson vd., *Akil ve İnanç...*, 151.

¹⁵ Peterson vd., *Akil ve İnanç...*, 152.

¹⁶ Ferhat Akdemir, “Alvin Plantinga’nın Din Felsefesi”, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2006), 28.

¹⁷ Peterson vd., *Akil ve İnanç...*, 153.

Plantinga dış dünyanın varlığına ve bizden başka insanların yaşadığına dair inancımız ya da herhangi bir delil olmaksızın kabul ettiğimiz temel inançlarda olduğu gibi Tanrı inancının da herhangi bir delile başvurmaksızın rasyonel olarak kabul edilebilir bir temel inanç olduğunu söyler. Esasen Plantinga bu görüşünü, insanın Tanrı inancını kabul etmeye uygun bir formda yaratılmış olduğuna dayandırmaktadır.¹⁸

Reform epistemologları Tanrı inancının temel bir inanç olduğunu söylemekle birlikte esasen Tanrı'nın varlığına dair delillerin olmadığını söylememektedirler. Ancak Tanrı inancı insanın sahip olduğu yaradılıştan kaynaklı fitri bir inanç olması nedeniyle Tanrı'nın varlığına inanmak için zorunlu olarak bir delile ihtiyaç olmadığını iddia ederler.¹⁹

Plantinga'nın buradan varmak istediği asıl nokta, Tanrı inancının da bir teist için basit bir inanç olabileceğidir. Eğer teist Tanrı'ya hiçbir delil desteği olmaksızın, diğer inançlardan bağımsız bir şekilde inanıyorsa; Tanrı inancı da gerçekten basit bir inançtır. Eğer Tanrı inancı basit bir inançsa, bu durumda teist kişinin Tanrı'ya inanmasının gerekçelendirilmiş olması için herhangi bir delil ya da argümana ihtiyacı kalmayacaktır.²⁰

Plantinga katı temelciliğin basit inançlar için getirdiği kriterlerin bilgi alanımızı oldukça daralttığını ve bu şekilde bir basit inanç tanımının apriori bir dogma olduğunu iddia etmektedir. Katı temelciliğin iddia ettiği gibi temel inançlar üzerinde herkesin fikir birliğine ulaşması gerekliliğine karşı çıkan Plantinga; farklı paradigmalara, bilişsel yapılara ve tecrübelerine sahip kişilerin birbirlerinden farklı basit inançlara sahip olmalarının son derece doğal olduğunu söylemektedir.²¹

Bu görüşlerinden hareketle Plantinga'nın, metafizik ve felsefe alanında herkesin aynı fikirde buluşmasını sağlayabilecek bir rasyonellik ölçütüne sahip olmamızın mümkün olmadığını düşündüğünü söyleyebiliriz.²²

Plantinga, duyu verilerinden hareket ederek sahip olduğumuz basit inançlara benzer şekilde teist kişinin de dini hayatında yaşamış olduğu bazı dini tecrübelerin Tanrı inancını basit inanç statüsüne taşıdığını iddia eder. Plantinga, “bir ağaç görüyorum” şeklindeki duyusal bir önerme ile; İncil okuyan bir kişinin “Tanrı benimle konuşuyor” şeklindeki önermesini epistemik açıdan aynı statüde olduğunu iddia etmektedir. Fakat

¹⁸ Akdemir, “A. Plantinga'nın Din Felsefesi”, 40.

¹⁹ Akdemir, “A. Plantinga'nın Din Felsefesi”, 42.

²⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 153.

²¹ Akdemir, “A. Plantinga'nın Din Felsefesi”, 88.

²² Akdemir, “A. Plantinga'nın Din Felsefesi”, 96.

Plantinga'nın bu iddiası söz konusu önermelerin nesnelere arasındaki ontolojik farklılığı görmezden gelmekte ve önemli problemlere yol açmaktadır.²³

Plantinga'nın temelcilik anlayışında bahsettiğimiz türden basit bir inanç, doğruluk kriteri açısından bakıldığında oldukça zayıf kalmaktadır. Çünkü bir kişi, doğru olmadığı halde bir inancı basit bir şekilde kabul edebilir. Bunun yanı sıra Plantinga'nın bu görüşü; Tanrı inancının basit olmadığını iddia eden ve Tanrı'nın varlığı aleyhinde oldukça ciddi deliller ileri süren düşünürler tarafından, hiçbir delil ve gerekçelendirme olmaksızın bir kişinin Tanrı'ya inanma hakkına sahip olamayacağı şeklinde eleştirilmiştir.²⁴

Plantinga bu eleştiriye, Tanrı'nın varlığına dair meselede herkesin aynı fikirde olması gerekmediğini söyleyerek cevap vermeye çalışır. Yani Tanrı'nın varlığına inanmayan ve bu görüşlerini destekleyen deliller ortaya koyan kişilerin yanında; Tanrı'nın varlığına dair inançlarını basit inanç olarak kabul eden kişilerin olmasında herhangi bir sakınca görmemektedir. Zira tüm düşünürlerin aynı fikirde buluşmaları, Plantinga'ya göre mümkün olmayan bir arzu olacaktır. Çünkü filozoflar, beraberlerinde felsefe öncesi bağlılıklar getirirler. Böyle olunca farklı toplumların, farklı basit inançlara sahip olması çok normaldir.²⁵ Plantinga'ya göre bu durum bizi öznelliğe ya da göreceliğe götürmemelidir. Yani ortada birden fazla hakikat iddiası olsa da bunlardan yalnızca birisi doğru ve diğerleri yanlış olacaktır.²⁶ Ayrıca Plantinga'ya göre teist kişinin basit bir şekilde sahip olduğu Tanrı inancı değiştirilemez değildir. Plantinga'ya göre kişi, başlangıçta Tanrı inancını temel bir inanç olarak görebilir ve 'Tanrı vardır' önermesini basit bir inanç olarak kabul ettiği sürece, bu inancına ters düşebilecek bir inancı kabul etmemelidir. Kabul ettiği takdirde ise; artık onun için 'Tanrı vardır' önermesi, basit bir inanç olmaktan çıkacaktır.²⁷ Öyleyse Plantinga'ya göre basit inanç; katı temelcilerin söylediği gibi kesinlik içeren, herkesin kabul ettiği doğrular olmaktan oldukça uzaklaşmaktadır. Aksine; basit inançlar, zaman içinde değişim gösterebilen, farklı kişiler tarafından kabul edilmiş birbirine zıt basit inançların varlığını mümkün kılan esnek bir yapıya sahiptir.

Reform epistemolojisinin önemli isimlerinden bir diğeri olan William P. Alston, Tanrı inancının basit bir inanç olduğuna dair iddiasını, Tanrı'ya dair inançlara

²³ Akdemir, "A. Plantinga'nın Din Felsefesi", 108.

²⁴ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 154-155.

²⁵ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 155.

²⁶ Mehmet Sait Reçber, "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği", *Felsefe Dünyası*, sy. 39 (2004) : 27.

²⁷ Reçber, "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği", 27.

bilişsel gerekçelendirme sağlayabilecek güçte olduğunu iddia ettiği, Tanrı algısına dayandırır. Alston'a göre Tanrı; hidayet, aşık oluş, mesaj iletme, iyilik, kudret gibi algılanabilir ve tecrübe edilebilir özelliklere sahiptir. Alston'a göre nasıl ki duyu algısı, fiziksel dünya hakkındaki bilgimizin temeli olarak kabul ediliyor ise; benzer şekilde dini tecrübe de Tanrı hakkındaki bilgimizin temelidir. Her iki durumda da bazı basit inançlar, söz konusu tecrübeye doğrudan gerekçelendirilir.²⁸

Alston'ın kastettiği tarzda bir dini tecrübeye dindar müminlerin çoğunun sahip olduğunu ve Tanrı'nın bu sayede kendileriyle iletişim kurduğunu düşündüklerini söyleyebiliriz. Ancak filozofların çoğu, dini tecrübelerin göründükleri gibi kabul edilemeyeceğine dikkat çeker. Zira bu tecrübelerine inanmanın makul olduğunu kabul etmeden önce, bu makuliyeti sağlayacak bağımsız bir sebebe sahip olunması gerekir.²⁹

Ancak Alston'a göre bu itiraz, dini tecrübeye karşı keyfilikten ve önyargıdan kaynaklanmaktadır. Fiziksel dünyaya ait inançlarımızın temeli olarak duyu algısını kabul ettiğimiz sürece; Tanrı'ya dair inançlarımızın temeli olarak da dini tecrübeyi kabul etmemiz gerekir. Alston'a göre, Tanrı'ya dair tecrübelerimizin güvenilir olduğu gösterilene kadar, onlara güvenmek makuldür.³⁰ Alston'ın iddiasını destekler nitelikte olan Swinburne'ün ortaya koyduğu "safdillik" ilkesine göre; "birine durum şu imiş gibi görüldüğünde muhtemelen öyledir." Elbette bu ilke, durumun aksini gösterecek bir emare olmadığı sürece geçerlidir. Alston'a göre kabul edilmelidir ki, duyu algılarımızda olduğu gibi, Tanrı'ya dair algılarımızda da yanılma payı vardır. Ancak dini tecrübelerinin yanlış olduğunu gösteren bir durum oluşmadığı sürece, kişilerin dini tecrübelerine dayanarak Tanrı'ya inanmaya hakları vardır.³¹

Fakat bazı filozoflar Alston'a karşı çıkararak, dini tecrübelerin duyu tecrübesi gibi kabul edilemeyeceği iddialarında ısrar ederler. Bu iddialarını, farklı gözlemcilerin duyu tecrübelerinin önemli ölçüde benzerlik göstermesine rağmen, dini tecrübelerde durumun böyle olmamasına dayandırır. Dini tecrübe yaşayan kişiler Tanrı'yı, birbirleriyle uyuşmayacak derecede farklı özelliklere sahip bir varlık olarak tasvir ederler. Dini tecrübe, içerdiği bu gibi çelişkilerden dolayı dini inançlara temel teşkil edebilmek hususunda oldukça zayıf kalmaktadır.³²

²⁸ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 160.

²⁹ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 160.

³⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 161.

³¹ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 33.

³² Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 162.

Dini tecrübenin içerdiği iddia edilen bu çelişkilere karşı Alston'ın çözümü bunun bir bilgi problemi olarak ele alınması gerektiği yönündedir. Buna göre insan ve Tanrı arasındaki ilişki, insan ve fiziksel nesne arasındaki ilişkiden çok farklı bir mahiyete sahiptir. Çünkü Tanrı; gizli, yüce ve bizim çok ötemizde bir varlıktır. Bu nedenle de fiziksel nesnelere ilgili eriştiğimiz türden bilgilere, Tanrı hakkında da ulaşabileceğimizi beklemek yanlış olacaktır.³³

1.3. İMANCILIK (FİDEİZM)

İmancı görüş, dini inanç sistemlerinin aklî sorgulamaya tâbi olmadığını iddia ederek diğer görüşlerden kalın çizgilerle ayrılır. Buna göre mümin bir kişinin sahip olduğu herhangi bir dini inanç, hiçbir şekilde delile ve akıl yürütmeye dayanmamaktadır.³⁴ Hatta dini inanca yönelik her tür delil ve akıl yürütme iman için zararlıdır. Çünkü samimi bir mümin sadece Tanrı'ya güvenir ve ona teslim olur.

İmancı görüş dini inanç sistemlerini kabul ederken delile dayanmamanın gerekçesini şu şekilde sunar: Bir argüman oluşturduğunuzda bazı öncüllere ya da varsayımlara dayanmak zorundasınız. Ortaya koyduğunuz öncüller, başka bir argümanda sonuç olarak kanıtlanmış olabilir. Fakat bu durum sonsuzca gidemez. Kendisinden daha basit bir şey olmadığı için, ispatsız olarak kabul etmemiz gereken bazı aslî varsayımlara ulaşmak zorundayız. İşte imancıya göre söz konusu aslî varsayım, bir mümin için mensubu olduğu dini inanç sisteminin kendisidir.³⁵ Dini inancını, müminin aslî varsayımı olarak gördüğü için imancı, dini inancı aklî değerlendirme ve ispatlamadan muaf tutar.

İmancılığı katı bir şekilde savunan düşünürlerden Tertullian, akıl ve imanın birbirine zıt olduğunu, imanın paradoks ve imkânsızlık barındırdığını hatta değerini, barındırdığı paradokslardan ve akla aykırılığından almakta olduğunu savunur. Tertullian'ın "saçma olduğu halde değil, bilakis saçma olduğu için inanıyorum" şeklindeki meşhur sözü Tertullian'ın imancı görüşünü kısaca özetlemektedir.³⁶

İmancı görüşün önde gelen savunucularından M. Luther ise, imanın en büyük özelliğinin görünmeyeni görmek, görüneni ise görmemek olduğunu söyler. Luther'e göre iman etmeme hali ise; aksine görüneni görmek, görünmeyeni görmemek olarak

³³ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 162.

³⁴ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 57.

³⁵ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 57.

³⁶ Özcan, ...*Temelcilik ve İmancılık*, 166.

tanımlanabilir. Luther, imanın yalnızca akla dayanmadığını söylemekle kalmaz; imanın aklen imkânsız olana inanmak anlamına geldiğini iddia eder. Luther'e göre asıl iman; insanların çoğunluğunu mahkum eden bir Tanrı'nın "merhametli" olduğuna; insanları cehenneme atarak bundan zevk alan ve sevgiden ziyade nefreti hak eden bir Tanrı'nın "adil" olduğuna şüphe etmeksizin inanmaktır. Luther'e göre akıl, şeytanı Tanrı'ya isyana sevk eden bir şey olduğundan, kişinin, Tanrı'nın düşmanı olan bu akli, iman yolunda kurban etmesi gerektiğini söyler.³⁷

İmana ulaşmada kişinin çabası ve istemesinden ziyade, Tanrı'nın istemesini esas alan Luther; kişinin akli değerlendirme sonucu ulaştığı dini doğrulamalarının güvenilir olmadığını, imandaki güvenin yegâne kaynağının Tanrı olduğunu söyler. Zira Luther'e göre akıl; önyargılardan bağımsız olarak kişiyi imana götürebilecek bir sistem değildir. Luther her ne kadar imana ulaşmada akla yer vermese de, imanın kontrolünde olan bir aklın dünyevi hayata dair sorunları çözmede ve teolojik konularda kullanımının oldukça değerli olduğunu ifade eder.³⁸

İmancı görüşün önde gelen bir diğer savunucusu olan Soren Kierkegaard ise, imanın bir bağlanma ve risk alma meselesi olduğunu iddia eder. Kierkegaard'a göre "eğer Tanrı'nın varlığını ispatlayabilseydik ona iman etmek imkânsız olurdu. Tam da ispatlayamadığımız ve onu objektif olarak kavrayamadığımız için inanmak zorundayız."³⁹

İmancı düşünür Kierkegaard'a göre iman; inancı destekleyen gerekçe ve delil olmaksızın kişinin risk alarak iman sıçramasını gerçekleştirmesidir. Kierkegaard'a göre imanı değerli kılan bir diğer önemli unsur da içerdiği riskin büyüklüğüdür. Zira Tanrı, gizlidir ve O, delillerle ya da akli sorgulama sonucu ulaşabileceğimiz türden bir varlık değildir. Ona ancak, her türlü çelişkiye, mantıksızlığa ve paradokslara rağmen, tam bir teslimiyetle ulaşılabilir.⁴⁰

Kierkegaard, imandaki paradoksu dini metinlerde geçen İbrahim peygamberin oğlu İshak'ı Tanrı'nın buyruğuyla kurban etme süreci üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Kierkegaard, akıl, ahlak ve iman arasında gelgitler yaşayan İbrahim'in eylemine atıf yaparak bir kişinin imanı gereği, evrensel ahlak yasalarını askıya alıp alamayacağı sorusuna dikkat çekmektedir. Kierkegaard'a göre İbrahim'in yapmaya

³⁷ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 94.

³⁸ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 99-101.

³⁹ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 58-59.

⁴⁰ Özcan, *...Temelcilik ve İmancılık*, 167.

karar verdiği bu eylem, akıl ve evrensel ahlak bakımından değerlendirilecek olursa, İbrahim'in katil olduğu sonucuna kolayca varılabilir. Fakat aynı eylem iman bakımından değerlendirildiğinde; İbrahim'in çok sevdiği oğlu İshak'ı, Tanrı'nın buyruğuyla kurban ettiğini ve övgüye değer bir teslimiyet içinde olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹ İşte tam bu noktada Kierkegaard, imanın barındırdığı paradoksun; bir cinayeti, Tanrı'yı memnun edebilecek bir eyleme çevirebilecek kadar güçlü olduğunu iddia eder. Diyebiliriz ki; Kierkegaard, aklın ve ahlaki ilkelerin, iman uğruna göz ardı edilebileceğini ve imanın tüm bunlardan üstün tutulması gerektiğini söyler.⁴²

Kierkegaard'ın, imanın akılla temellendirilmesine karşı çıkmasının başlıca sebebi; başta Tanrı'nın varlığı olmak üzere teolojik konuların kanıtlanamaz olduğunu düşünmesidir. Zira teologlar tarafından ileri sürülen kozmolojik ve ontolojik kanıtlar, Tanrı'nın varlığını kanıtlamada oldukça başarısız olmuştur. Kierkegaard'a göre evrenden yola çıkılarak Tanrı'nın varlığı lehinde ortaya konulan kozmolojik delillerin, aslında Tanrı'yı bir ön kabul olarak sunduğunu, Tanrı'nın varlığını kabul etmeden bu delillendirmelerin bir anlamının olmadığını söyler. Tanrı'nın varlığını kanıtlarken içine düşülen bir diğer hata ise bu delillendirmelerin ciddi mantıksal boşluklar içermesi ve fizik âlem ile metafizik âlem arasında sıçramalar yapmasıdır. Ayrıca Kierkegaard'a göre objektif bir bakış açısıyla incelendiğinde, evrenin bize Tanrı'nın varlığına dair deliller sunduğu gibi aynı şekilde Tanrı'nın yokluğuna dair de deliller sunduğunu görebiliriz.⁴³ Fakat Kierkegaard bu durumun Tanrı'nın varlığına olan imana bir zarar vermediğine, aksine olması gerekenin tam da bu olduğuna dikkat çekmektedir.

Kierkegaard'a göre evrende Tanrı'ya kesin bir şekilde götürecekt delillerin olmayışı, Tanrı'nın insanları iman etmekte özgür bırakmış olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer Tanrı tüm insanları iman etmeye mecbur bırakacak derecede kendisinin varlığını gösteren bir evren yaratmış olsaydı, bu takdirde tüm kalbiyle Tanrı'yı arayan ve arzulayan kimseyle, O'nu arzulamayan kimse arasındaki fark ortadan kalkardı.⁴⁴

İmancı görüşe göre akla uygun olan bir şeye inanmak, o kadar da önemli ve değerli bir şey değildir. Önemli olan aklın saçma ve paradoksal olduğunu göstermesine rağmen, imana sıkı sıkıya bağlanmaktır. Yani imancıya göre asıl maharet, akla zıt olana;

⁴¹ Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, Çev: Ebru Çalışkan, (İstanbul: Mitra Yayınları, 2013), 30.

⁴² Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 58-61.

⁴³ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 105-107.

⁴⁴ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 108.

aklın almadığına inanmaktır. İşte ancak böyle bir iman Tanrı katında değerli olabilir.⁴⁵ İmancılık görüşünün önde gelen savunucularının iddialarını ve bu görüşe dair genel bir çerçeve çizdikten sonra bu görüşe yöneltilen çeşitli eleştirilerden bahsedebiliriz.

İmancılıkla ilgili ortaya atılan en ciddi eleştirilerden biri şudur: imanın bir sıçrama olduğu kabul edildiği takdirde, kişi hangi imana sıçrayacağına nasıl karar verecektir? Örneğin; iman arayışında olan bir kişi, Hristiyanlığa, İslam'a, Budizm'e eşit derecede yakınlık hissediyorsa, bu kişi nasıl karar verebilir? Makul olan, kişinin bu dini inanışların doğru olup olamadıklarına dair bir inceleme yaparak, doğru olması en muhtemel olan dini inancı seçmesidir. Fakat imancıya göre dini inanışlar aklı değerlendirmeye, doğrulamaya ya da yanlışlamaya kapalı olduklarından dolayı elbette böyle bir şey yapılmasını tavsiye etmeyecektir.⁴⁶

İmancının dini inançlar söz konusu olduğunda akli devre dışı bırakmasının önemli bir sebebinden daha kısaca bahsedilebiliriz. İmancıya göre dini inancın aklı değerlendirmeye tâbi tutulması; akla Tanrı'nın üzerinde bir değer verildiğinin göstergesidir. Eğer bu şekilde yaparsak aslında biz Tanrı'ya değil; akla, bilime, mantığa iman etmiş oluruz. Fakat tam burada bu görüşe şöyle bir eleştiri yöneltmemiz uygun görünmektedir: Eğer dini inancımızın Tanrı kaynaklı olduğunu iddia ediyor ve bu yönde iman ediyorsak, böyle bir inancın akla ve bilime ters düşmemesi gerektiğini söylemek durumundayız.⁴⁷

İmancı görüşü benimseyen bir diğer düşünür olan Pascal, akıl-iman konusuna diğer imancı düşünürlerle nazaran daha ılımlı yaklaşmıştır. Pascal'ı diğer imancı filozoflardan ayıran en önemli görüşü, akıl ve iman arasında bir çelişki olmadığını hatta dengeli bir ilişkinin olduğunu söylemesidir. Fakat Pascal'ı imancı yapan temel görüşü ise akıldan ve bilgiden önce imanın var olması gerektiğini iddia etmesidir. Pascal'a göre akıl imanın temeli değil, aksine iman aklın temelidir. Yani kişi önce inanmalı, daha sonra onu araştırarak makul hale getirmelidir. Pascal'ın bu görüşünden, onun asıl hedefinin akılcılık değil "aklılık" olduğunu anlayabiliriz. Diyebiliriz ki Pascal, Kierkegaard'ın aksine imanda kör bir teslimiyet yerine, makul bir teslimiyeti tercih etmektedir.⁴⁸

⁴⁵ Özcan, ...*Temelcilik ve İmancılık*, 166.

⁴⁶ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 59-60.

⁴⁷ Peterson vd., *Akl ve İnanç...*, 58-61.

⁴⁸ Özcan, ...*Temelcilik ve İmancılık*, 169.

İmancı görüşlerinin yanı sıra Pascal, “bahis” delilinde Tanrı inancıyla ilgili, oldukça farklı bir bakış açısı sunar. Söz konusu eserinde Pascal’ın cevap aradığı temel soru şudur: Tanrının varlığına dair lehte ya da aleyhte hiçbir delile sahip olmaksızın bu konuda bir karar verecek olsaydık hangisini seçmek daha mantıklı olurdu? Pascal bu soruya bahis mantığıyla yaklaşarak Tanrı’nın var olduğuna inanmanın daha kazançlı olduğunu iddia eder. Bu iddiasını da şöyle temellendirir: “Tanrı vardır” ve “Tanrı yoktur” gibi iki önermeden birini seçmek zorunda bırakılırsak ve aynı zamanda iki önermeden birini seçmek için hiçbir sebebe sahip değilsek, bahse girerken “Tanrı vardır” önermesini seçmek daha kazançlı olacaktır. Zira Pascal’a göre seçebileceğimiz iki önermenin sonucunda bizi muhtemel dört sonuç beklemektedir. Eğer Tanrı’nın varlığına inanırsak ve bu doğruysa, sonsuz bir kazanç sağlarız fakat bu yanılsa hiçbir kaybımız olmaz. İkinci önermeyi kabul edersek yani Tanrı’nın yokluğuna inanırsak ve bu doğru çıkarsa herhangi bir kazancımız ya da kaybımız olmaz. Fakat yanlış çıkarsa sonsuz mutluluktan geri kalma ve ebedi bir ızdırap söz konusudur. Öyleyse hiçbir kaybımız olmadığı halde, üstelik sonsuz bir kazanç sağlama şansını elde edebilmek için Tanrı’nın var olduğuna inanmak daha kazançlı görünmektedir.⁴⁹

Pascal kurduğu bu bahis mantığına rağmen esasen inanmanın kişinin elinde olmadığını düşünür. Hatta Tanrı’ya inanmayı gerekli kılan delillere ve mantıki zemine sahip olan bir kişi, tüm bunlara rağmen hâlâ inanmıyor olabilir. Pascal’a göre bu durumdaki bir kişi dini ritüellere katılmalı, tutku ve arzularından uzak durarak ruhunu arındırmalı ve kendini inanmaya yaklaştırmalıdır.⁵⁰ Çünkü Pascal’a göre iman; aklın onaylayıp iman etmesiyle değil aksine kalbin iman etmesiyle mümkün olur.

Pascal’ın bahsettiğimiz eserde ortaya koymaya çalıştığı şey, Tanrı’nın varlığını destekleyici bir argüman değildir. Pascal’a göre “Tanrı vardır” önermesinin, “Tanrı yoktur” önermesine göre tercihe şayan olmasının sebebi birinci önermenin daha güçlü olmasından kaynaklanmaz. Sadece bahis mantığıyla düşünülecek olursa, fayda zarar hesabına göre kişinin en az zarar ve en fazla fayda sağlayabileceği şıkkı seçmeye çalışmaktadır.

Pascal’ın kurduğu mantık her ne kadar başlangıçta zararsız görünse de aslında önemli bir noktayı kaçırmaktadır. Pascal “Tanrı yoktur” önermesinin doğru çıkması halinde Tanrı’ya inanmış bir kişinin hiçbir şey kaybetmeyeceğini söylerken yanılmış

⁴⁹ Michael Peterson vd., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, Çev: Rahim Acar vd., (İstanbul: Küre Yayıncılık, 2013), 141-143.

⁵⁰ Peterson vd., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, 141-143.

olabilir. Zira gerçekte ulaşmak istediğimiz şey, hakikatin bilgisi ise ve hakikatler bizi inançsızlığa götürüyor ise, hakikat uğruna alınabilecek asıl “risk” Tanrı’ya inanmamak olacaktır. Eğer kişi Pascal’ın bahis mantığını dikkate alarak bu riski göze almaktan geri durursa, menfaati için hakikatten vazgeçmiş olduğunu kabul etmelidir. Bu konuya epistemolojik açıdan da bakacak olursak buna göre; yeterli gerekçelendirmeye sahip olmaksızın, inandığımız bir önerme doğru çıksa bile, bu bizim onu biliyor olduğumuz anlamına gelmez. Yani Pascal’ın mantığıyla Tanrı’ya inanan bir kişi, aslında inancı doğru çıksa bile Tanrı’nın var olduğunu bilmemektedir.

Toparlayacak olursak, yukarıda bahsettiğimiz görüşlerden delilcilik, inanç sistemleriyle ilgili aklî değerlendirmelerden kesin sonuçlar beklerken, imancılık ise akla kapılarını tamamen kapatmış durumdadır.⁵¹ Ancak delilci ve inancı görüşü bu kadar zıt olmalarına karşın aynı temelde buluşturan nokta, her iki görüşün de dini inançların doğruluğunun aklen gösterilemez olduğunu savunmalarıdır. İmancı görüşü benimseyen kişiler, dini inançların aklî değerlendirme karşısında başarılı olamayacağını düşündüklerinden ötürü, aklı imandan uzak tutmuşlardır. Bu nedenle, aklı devre dışı bırakmak pahasına dini inançlarını körü körüne savunmaya yönelmişler. Bundan sonra ele alacağımız görüş olan eleştirel akılcılık ise bu konuda aşırıya kaçmamaya çalışarak daha ılımlı bir bakış açısı sunmaktadır.

1.4. ELEŞTİREL AKILCILIK

Eleştirel akılcılık; dini inanç sistemlerinin kesin ispatı mümkün olmamakla birlikte, böyle bir sistemin aklen eleştirilip değerlendirilebileceğini ve bunun zorunlu olduğunu savunan görüştür. Eleştirel akılcılık, imancılığın aksine, dini inanç sistemlerini eleştiriye açmış ve delilcilerin aksine de bu aklî değerlendirmelerin sonucunda herhangi bir inanç sisteminin doğruluğuna dair evrensel bir kesinliğe ulaşılamayacağını söylemiştir. Yani dini inanç sistemlerini değerlendirirken aklî yeteneklerimizi sonuna kadar kullanacağız fakat bu değerlendirmelerin sonucunun kesinliği hakkında aşırı iyimser olmayacağız. Bunun temel nedeni ise asıl önem verilen meselenin, dini inançların ispatlanmasından ziyade aklın bu eleştirel değerlendirmede

⁵¹ Özcan, ...*Temelcilik ve İmanlık*, 174.

üstlendiği roldür. Diğer bir önemli neden ise delilcilerin akla verdiği yüksek statünün aksine eleştirel akılcılık daha mütevazı ve sınırlı bir akıl anlayışını kabul eder.⁵²

Eleştirel akılcının önerdiği aklî değerlendirme belli bir dini inanç üzerinde ya da bütün olarak bir dini inanç sistemi üzerinde uygulanabilir. Buna göre belirli bir dini inancı incelemeye karar verdiğimizizi farz edersek; öncelikle yapılması gereken şey bu inancı aslına sadık kalarak anladığımızdan emin olmaktır. Eğer bu inanç bizim sahip olduğumuz inançlara yakınsa, eleştirilere daha fazla kulak vermeliyiz. Ya da bizim inanç yapımıza uzak bir dini inancı inceliyorsak ona karşı önyargılarımızın hata yapmamıza sebep olmaması için daha dikkatli olmalıyız. Böyle bir yaklaşım daha tarafsız, objektif ve güvenilir sonuçlara ulaşma ihtimalimizi artıracaktır. Bunun ardından söz konusu inanç hakkında lehte ve aleyhte deliller incelenmelidir. Ancak bu deliller herkesi ikna edebilecek güçte olmasından ziyade daha çok, kişiye göre deliller olacaktır. Yani bir kişinin söz konusu inancı doğru kabul etmesi için yeterli olan deliller bir başka kişi için oldukça yetersiz görünebilir. Bu durumun böyle olmasının sebebi ise; bir argümanı doğru olarak belirlerken bu süreç boyunca kabul ettiğimiz öncüller herkes tarafından eşit bir şekilde bilinmez. Bundan ötürü de doğruluğundan emin olduğumuz bir düşüncüyü ya da argümanı başkalarına kabul ettirmek oldukça zorlaşmaktadır. Bu durumun önemli bir sebebi de her bir bireyin evreni anlamaya çalışırken beraberinde getirdiği kalıplaşmış fikirleri ve önyargılarının olmasıdır. Eleştirel akılcılık bu durumun bizi inançlarımızın doğruluğunu tespit etmek hususunda ümitsizliğe sevk etmemesi gerektiğini ifade eder. En azından akıl yürütmeye bazı inançların tamamen yanlış olduğu ortaya konabilir ve bu sayede doğru olma ihtimali olan inançlar yelpazesi biraz daha daraltılabilir.⁵³

Eleştirel akılcının dini inançların doğruluğu hususunda evrensel bir kesinlik beklemediğini daha önce zikretmiştik. Peki, bu durumda eleştirel akılcı bize ne yapmayı ve neye inanmayı önermektedir sorusunu sorabiliriz. Kısaca söyleyecek olursak aklî değerlendirmeleri veya araştırmaları sonucu, kendisine en makul görünen inancı kabul etmeli ve en önemlisi kendi menfaatini düşünmeden devamlı olarak hakikatin bilgisine ulaşmayı amaçlamalıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde din felsefesi bağlamında inanç-delil ilişkisine dair delilcilik, reform epistemolojisi, imancılık ve eleştirel akılcılık görüşlerini ele aldık.

⁵² Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 63.

⁵³ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 64-66.

Şimdi geçeceğimiz ikinci bölümde ise Russell'ın inanç ve delil kavramlarını nasıl açıkladığını, inanç delil ilişkisine yaklaşımını, Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen delillere karşı eleştirilerini ele alacağız. Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz din felsefesindeki genel yaklaşımlardan hareketle Russell'ın hangi görüşe daha yakın durduğunu tespit etmeye çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

BERTRAND RUSSELL'DA İNANÇ VE DELİL İLİŞKİSİ

Bertrand Russell'ın inançların ne derece delillere dayandığı hususuna ve inanç ve delil ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini ele alacağımız bu bölümde öncelikle inanç ve delil kavramları üzerinde durmak ve bu kavramların felsefi anlamda nasıl anlaşıldığından bahsetmemiz gerekmektedir.

2.1. RUSSELL'IN FELSEFESİNDE İNANÇ- DELİL KAVRAMLARINA EPİSTEMOLOJİK BİR BAKIŞ

2.1.1. İnanç ve Delil Kavramları

İnanç kavramı sadece din felsefesinin ilgilendiği bir kavram olmayıp aynı zamanda bilgiyle olan ilişkisi bakımından hem epistemolojinin hem de bilim felsefesinin incelediği bir kavramdır. İnanç kavramını bir önermenin doğru olduğunu düşünen kişinin, psikolojik durumu ya da zihin hali olarak tanımlayabiliriz.⁵⁴

İnanç kavramının felsefede iki farklı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Birinci anlamıyla inanç; zan, kanaat, tahmin gibi objektif ve sübjektif kesinlik barındırmayan tasdik olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla inanç, zandan güçlü kanaate kadar farklı kesinlik seviyelerine sahip olabileceğinden ötürü derecelendirmeye uygundur. İnanç kavramı ikinci olarak da, objektif anlamda kesinliğe sahip olmamasına rağmen sübjektif anlamda kesinliğe sahip olan tasdikler şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla inanç derecelendirme kabul etmez. Her iki anlamda da inancın, bilgiden daha düşük bir dereceye sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁵

Bu kavramsal tanımların yanı sıra inanç kavramını önermesel olan ve önermesel olmayan inanç olmak üzere iki şekilde incelemek mümkündür. Önermesel inanç; bir önermenin içerdiği yargının doğruluğunu kabul ya da tasdik etmek şeklinde tanımlanabilir. İnanç, tasdik anlamında önermelerin doğruluğuyla ilgili kullanıldığında, her zaman önermesel inanç kümesine dâhil olur. Örneğin; olgusal inançlar, düşünce

⁵⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), "İnanç" md., 236.

⁵⁵ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 39-40.

dünyamızı üzerine kurduğumuz temel inançlar, tümevarımsal inançlar, bilimsel inançlar, doğrulama ya da yanlışlama yapamadığımız dini inançlar, önermesel inanç dediğimiz kategoriye ait olan inançlarımızın başında gelmektedir. Bizden bağımsız olarak varlığını sürdüren bir dış dünyanın varlığına inanmamız, tüten bir baca gördüğümüzde o binada bir sobanın yandığına inanmamız, dünyanın biz var olmadan çok daha önce var olduğuna inanmamız ya da dua edildiğinde Tanrı'nın kişinin isteklerini yerine getirdiğine inanmamız gibi birçok önermesel inanca sahibiz. Söz konusu önermesel inançlar düşünce dünyamızın ve bilgi birikimimizin temelini oluşturması açısından son derece önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur.⁵⁶

Önermesel olmayan inanç ise; inancın objesinin önermesel inançta olduğu gibi önermeler değil de bizzat kişiler ve diğer varlıkların olduğu durumlardır. Önermesel olmayan inançlarda asıl öne çıkan kavram, güven kavramıdır ve burada kastedilen esasen bir kişiye ya da bir varlığa duyulan güvenden ötürü ortaya çıkmış inançlarımızdır. Örneğin; Fatih Sultan Mehmet'in yaşadığı dönemde bir askerin "Fatih'e inanıyorum" demesi bir kişiye duyulan güven anlamında kullanıldığından, önermesel olmayan inanç kategorisine girer. Diyebiliriz ki önermesel olan inancın objesi önermeler olduğundan tasdike bağlı olarak ortaya çıkarken; önermesel olmayan inancın objesi ise ilahi ya da beşeri varlıklar olduğundan güven duygusuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁷ Çalışmamızın konusu itibarıyla bizim burada daha çok üzerinde duracağımız inanç türü, dini inancı da kapsayan önermesel inanç olacaktır.

Üzerinde duracağımız diğer temel kavramımız olan delil kavramı ise; herhangi bir konuda sonuca götüren ve karar vermeye zorlayan şey olarak tanımlanmaktadır. Delilin doğru sonuçlara ulaştırması, öncelikle delili oluşturan öncüllerin doğru olmasına bağlıdır. Buna göre, sonuçtan bağımsız olarak öncüllerin doğruluğundan emin olmak gerekmektedir. Öncüllerin doğruluğundan emin olduktan sonra dikkat edilmesi gereken husus, sonucun mantık ilkelerine uygun ve geçerli olacak şekilde öncüllerden çıkabiliyor olmasıdır. Ancak bu şartları sağladığı takdirde ulaşılan sonuç, kesinlik içeren bir delil olarak kabul edilebilir.⁵⁸

Felsefe alanında inanç ve delil kavramlarıyla ilgili genel bir tanımlama yaptıktan sonra şimdi de Russell'ın bu kavramları nasıl açıkladığından bahsedebiliriz. Öncelikle Russell'a göre inanç, olaylar karşısında bedensel bir davranış olarak kabul

⁵⁶ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 52-54.

⁵⁷ Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, 54-55.

⁵⁸ Peterson vd., *Akıl ve İnanç...*, 102.

edilmektedir. Bundan dolayı insanlar ve hayvanlar arasında ortak bir özelliktir. Tasvip, bekleme, hatırlama ve buna benzer durumların hepsi birer inanç biçimidir. Dolayısıyla Russell inancın; düşünme öncesinde hatta dil öncesinde bir varlığının olduğunu söyler.⁵⁹

2.1.2. Russell'da İnançın Doğruluğunun Kriterleri

Russell, sahip olduğumuz birçok inanç arasında bir ayıklama ve derecelendirme yapmamız gerektiğini ve bu derecelendirmeyi yaparken öncelikle doğruluk ve yanlışlık kavramları üzerinden gidilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu nedenle biz de Russell'ın inançları derecelendirirken kullandığı doğru ve yanlış kavramları üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. Biliyoruz ki birçok konuda farklı kişiler tarafından ortaya konmuş, birbirine zıt olan fikirler vardır. Bu durumda bazı inançların yanlış olduğu sonucuna varmamız kaçınılmaz görünmektedir. Russell'a göre yanlış inançlar da çoğu zaman doğru inançlar kadar güçlü savunulduğundan, bunların nasıl ayırt edileceği önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse Russell'a yöneltmemiz gereken soru; bir inancın yanlış olup olmadığını nasıl tespit edebiliriz sorusu olmalıdır. Russell'a göre bu oldukça zor bir sorudur ve herkesi ikna edebilecek bir cevabı bulunmamaktadır. Russell bunun yerine daha kolay bir başlangıç sorusu olarak "doğruluk ve yanlışlıkla ne kastediyoruz?" sorusuna cevap aramaya çalışır.⁶⁰

Russell'a göre inanç; tümüyle doğrulanabilen ya da yanlışlanabilen iddialardır. Russell'a göre her inanç, inanç olmak bakımından aynı düzeydedir. Fakat sahip olunan inançlar arasında bir derecelendirme yapmak mümkündür. Elbette bu, bilimin var olabilmesi açısından büyük bir zaruriyettir. Söz konusu derecelendirme sonucunda inançlar doğru ya da yanlış olarak nitelendirilirler. Russell'a göre inançlar zihnin ürünü olmasına rağmen; inançların doğruluğu ya da yanlışlığı zihne değil zihnin dışındaki olgulara bağlıdır. Russell inancın dış dünyada karşılık bulması meselesini temellendirirken "denetleme" ya da "doğrulama" adını verdiği bir esastan bahseder. Buna göre önce bir inanç ya da önerme ele alınır, konuyla ilgili kanıtlar toplanır ve önerme ya da inanç ile kanıt karşılaştırılır. Russell'ın denetleme adını verdiği bu süreç bir inancın doğru veya yanlış olduğuna karar vermemizi sağlar. Bir başka deyişle

⁵⁹ Fikri Gül, *Bertrand Russell'da Bilim Felsefesi Ve Din*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 83.

⁶⁰ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, Çev: Vehbi Hacıkadıroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 107.

Russell; inancın dış dünyadaki olaylara karşılık gelip gelmemesine bakılarak bir inancın “doğru” ya da “yanlış” olduğuna karar verilebileceğini iddia eder.⁶¹

Öyleyse inançlarımızın doğru ya da yanlış olduğunu anlayabilmemiz için Russell’ın öne sürdüğü doğruluk kuramının ne gibi kıstaslar belirlediği üzerinde durmamız gerekmektedir. Russell’ın doğruluk kuramını üç madde halinde açıklayabiliriz:

1) Doğruluk kuramımız onun karşıtını yani yanlışlığı da kabul edecek biçimde olmalıdır. Russell’a göre filozoflar bu noktaya yeterince özen göstermediklerinden tüm inançlarımızın doğru olması gerektiği fikrini savunarak yanlışlığa yer bulmak konusunda oldukça zorlandılar.⁶² Örneğin; siz bir atın, yarışı mutlaka kazanacağına inanabilirsiniz fakat yarış zamanı geldiğinde o at, yarışı ya kazanır ya da kaybeder. Yani inancınız sonuca göre ya doğru ya da yanlış olur.⁶³

2) Doğruluk ya da yanlışlık, inançların ve önermelerin özellikleridir. Russell’a göre yalnızca nesnelere oluşan bir dünyada, doğru ya da yanlış kavramlarına ihtiyaç yoktur.

3) Fakat buna rağmen Russell’a göre bir inancın doğruluğu ya da yanlışlığı, her zaman inancın kendisinin dışında bulunan bir şeye bağlıdır. Russell bu konuyu şöyle bir örnekle açıklamaya çalışır: Eğer I. Charles’ın darağacında öldüğüne inanıyorsam bunun doğruluğu, yalnızca benim inancımın incelenmesiyle bulunabilecek bir niteliğe bağlı değil; yaklaşık 400 yıl önce gerçekleşmiş tarihsel bir olaya bağlıdır. Eğer ben Charles’ın yatağında öldüğüne inanırsam yanlış bir şeye inanmış olurum. İnancımın canlılık derecesi ve bu inanca ulaşırken sarf ettiğim çaba, bu inancın yanlış olduğu gerçeğini değiştirmez. Öyleyse Russell’a göre doğruluk ve yanlışlık inançların özellikleri olmalarına karşılık; bunlar inançların herhangi bir içsel niteliğine değil, inançlarla olaylar arasındaki bağıntılara dair özelliklerdir.⁶⁴

Russell’ın inancın doğruluk şartını yerine getirip getirmediğini tespit etmekle ilgili ifade ettiği yukarıdaki açıklamalarını özetleyecek olursak şöyle diyebiliriz: İlk olarak doğruluğun bir karşıtının olması yani yanlışlanabilir olması gerektiğini ifade etmiş; ikinci olarak doğruluğun inançlara ait bir özellik olduğunu söylemiş ve son olarak

⁶¹ Gül, ...Russell’da Bilim Felsefesi..., 84-86.

⁶² Russell, *Felsefe Sorunları*, 108.

⁶³ Aydın Işık, “Russell’ın Din Felsefesinde İnanç Sorununa Epistemolojik Bir Yaklaşım”, Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 23 (2003): 14.

⁶⁴ Russell, *Felsefe Sorunları*, 108.

doğruluğun inanç ile dışsal şeylerin bağıntısına bağlı olan bir özellik olduğunun altını çizmiştir.

Öyleyse Russell; bir inancı doğru ya da yanlış yapanın nesnel karşılık veya objeye uygunluk olduğunu iddia etmektedir. Russell bu uygunluğun kişinin inanma sürecinin ötesinde, dış dünyadaki bir olay olduğunda ısrarcıdır.⁶⁵

Russell'ın inanca atfedilen doğruluk ve yanlışlık kavramlarına dair söylediklerini anlamaya çalışırken değinmemiz gereken önemli bir mesele de Russell'ın "bilgi" kavramından ne anladığı ve doğru inanç ile bilgi arasında nasıl bir ilişki kurduğu meselesidir. Russell doğruluk kavramını temel alır ve bilgi kavramını doğruluk üzerinden tanımlar. Russell'a göre bilgi, doğruluğun bir alt sınıfıdır. Yani her bilgi mantıken doğrular kümesine dâhildir. Ancak her doğru inanç, bilgi değildir. Bu hususu daha iyi anlamak amacıyla Russell'ın verdiği örneklere değinebiliriz: Durmuş bir saate bakarak tamamen rastlantı sonucu, doğru zamanı öğrenen bir kişi; ya da eski İngiltere başbakanı Campbell Bannerman'ın adını, gerçekte onu değil de Ballfour'u düşünerek B harfi ile başlatan bir kişi doğru inanca sahiptir fakat bilgiye sahip değildir. Öyleyse Russell'a göre bir inancın doğru olması, onu bilgiye dönüştürmek için yeterli değildir. Zira doğru bir inancın, bilgi olabilmesi için sağlam bir delile dayanması gerekir. Russell'a göre söz konusu delili sağlayan şey ise; duyu algıları ve hafıza sayesinde ulaşabildiğimiz olaylar, çıkarım ilkeleri, tümevarım ve tündengelim gibi mantık ilkeleridir.⁶⁶ Bu nedenle biz de inancı bilgi statüsüne yükselten Russell'ın bahsettiği türden bir delilin temelinde yer alan bu özelliklere ve mantık ilkelerine yer vermeyi uygun görmekteyiz.

2.1.2.1. Algı

İlk olarak, inançların doğruluğunu denetlemek için bize fiziki dünyayı ve olguları işaret eden Russell'ın, inancımızla ilgili delile ulaşmaya çalışırken üzerine konuşmayı gerekli gördüğü ve bilginin temelinde yatan algıdan bahsedelim. Fiziki dünyayı, algıya dayanarak vardığımız çıkarımlarla bildiğimizi varsayıyoruz. Ancak algı dediğimiz şey sadece zihnimizde var olan bir şey midir yoksa gerçekte algılarımıza karşılık gelen fiziki bir dünya var mıdır sorusu felsefi anlamda oldukça tartışılmıştır. Fakat biz burada algı ve bilgi konusundaki bu genel tartışmalara kısaca yer vererek,

⁶⁵ Işık, *Russell'ın Din Felsefesinde İnanç ...*, 15.

⁶⁶ Gül, *...Russell'da Bilim Felsefesi...*, 96-98.

daha çok Russell'ın algı meselesini, inanç ve bilgi kavramlarıyla nasıl ilişkilendirdiği çerçevesinde tartışacağız.

Epistemolojinin önem verdiği konuların başında gelen algı; inançların ve bilginin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Algı kavramını “beş duyuyu kullanarak bizi çevreleyen dünya ile iletişimimizi sağlayan ana araçtır” şeklinde tanımlayabiliriz. Algıya dair felsefi olarak tartışılan algının güvenilirliği ve algının bilgi olup olmadığı gibi meseleler, epistemolojinin de önemli problemleri haline gelmiştir.⁶⁷

Bilginin algıyla olan ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair söz konusu felsefi tartışma Platon'a kadar uzanmaktadır. Bu problemi “Theaitetos” diyalogunda ele alan Platon'un konuya yaklaşımını onun şu sözleriyle özetleyebiliriz: “Duyu organları ile algıladıklarımız bilgi değildir, bilgi elde edilemez. Bu tür bilgiler düşünce yoluyla elde edilebilir. Çünkü varlık ve gerçek ancak bu şekilde ulaşılabilecek şeylerdir.”⁶⁸ Platon, bilgi edinme sürecinde algının çok önemli bir unsur olduğunu söylemekle birlikte; algının doğrudan bilgi vermediğini ifade etmiştir. Platon, algının kişiye ve şartlara göre değişkenlik gösterebileceğini ve bu nedenle algılanmış olmanın onu bilmek anlamına gelmeyeceğini iddia eder.⁶⁹ Bu nedenle Platon algının güvenilirliğini ve bilgiye dönüşmesini sağlayabilecek ek unsurların gerekli olduğunu söyler. Platona göre; algıyı bilgi statüsüne yükseltebilecek bu unsurlar; bellek bilgisi ve gerekçelendirme.⁷⁰

Algının bilgi olup olmadığına dair felsefi düşünce sisteminde ortaya çıkan iki temel görüş vardır. Bunlardan birincisi zihin ile Russell'ın deyimiyle özdek (nesne) arasındaki etkileşimi reddeden “idealist” görüştür. Bu görüş sağduyumuzun bize söylediğinin aksine algılarımıza neden olan şeyin nesnel olmadığını söyler.⁷¹ Berkeley ve Leibniz gibi filozofların savunduğu idealist görüşü, şu şekilde temellendirmeye çalıştıklarını görüyoruz: “Düşünülebilir her şey onu düşünen kişinin zihnindeki bir idedir; öyleyse zihinlerdeki idelerden başka hiçbir şey düşünülemez; bu durumda idenin dışında hiçbir şey kavranamaz; kavranamayan şey de yok demektir.”⁷²

⁶⁷ Hasan Yücel Başdemir, *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, (Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2013), 57.

⁶⁸ Platon, *Theaitetos*, Çev: Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 187a-188b.

⁶⁹ Başdemir, *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, 59.

⁷⁰ Başdemir, *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, 60.

⁷¹ Bertrand Russell, *Anlam Ve Doğruluk Üzerine*, Çev: Ezgi Ovat, (Ankara: İtalik Yayınevi, 2013), 133.

⁷² Russell, *Felsefe Sorunları*, 15.

Russell bu meseleye doğru bilginin imkânını sormakla başlar ve doğru bilgiye ulaşmaya çalışırken öncelikle deneyimlerimiz üzerine yönelerek, algılarımızın ne kadar güvenilir olduğunu tartışır.⁷³

Russell'a göre günlük yaşamda bildiğimizi düşündüğümüz birçok şeyi yakından incelediğimizde, çelişkilerle dolu olduğunu ve zannettiğimiz kesinlikten yoksun olduğunu görebiliriz. Örneğin; üzerinde hiç düşünmediğimiz ve bize soru olarak yöneltilmediği sürece önümüzde duran masanın gerçekliğinden ya da yarın güneşin doğacak olmasından şüphe etmeyiz. Ancak ne zaman ki bu konular üzerine düşünmeye başlarsak; işte o zaman şüphelenmek için haklı gerekçelerimizin olduğunu görebiliriz.⁷⁴

Sağduyu bize çevremizde algıladığımız nesnelerin, bizim zihnimizden bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürdüklerini söyler. Hatta nesnelerin herhangi bir zihinden önce var olduğunu düşünürüz ve bu nedenle de nesnelerin sırf zihinsel temelli olduğunu düşünmeye olumlu bakmayız. Ancak duyu verilerini detaylı bir incelemeye tâbi tuttuğumuzda oldukça öznel bir algının ve birçok çelişkinin olduğunu görürüz. Russell'a göre duyu verilerini kullanarak nesnelere dair elde ettiğimiz bilgilerin gerçeklikle ne derece örtüştüğünü tam olarak bilmemiz mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Russell, algıya dair tüm bu şüpheleri göz önünde bulundurarak sırf sağduyumuz zihnin dışında bir gerçekliğe işaret ediyor diye idealist görüşün yanlış olduğu yargısının uygun olmayacağını söyler. Russell, bazı filozoflar tarafından savunulan bu görüşe gerekli önemin verilmesi gerektiğini söyleyerek, bir görüşün sağduyuya uygun olmaması o görüşün doğru olma ihtimalini ortadan kaldırmadığını vurgular.⁷⁵

Berkeley ve Leibniz gibi idealist filozoflar, zihin karşıtı olarak nesnenin olmadığını iddia etseler de, başka bir anlamda bunu kabul ederler. Şöyle ki; gerçek bir masa var mıdır sorusunu idealist filozoflara yönelttiğimizde neredeyse hepsi bu soruya olumlu cevap verirler. Örneğin Berkeley de Leibniz de gerçek bir masanın varlığını kabul ederler ancak Berkeley gerçek masanın Tanrı'nın zihninde olduğunu; Leibniz ise bunun bir ruhlar topluluğu olduğunu söyler. Öyleyse diyebiliriz ki; hemen hemen tüm filozoflar, duyu verilerinin bir kısmının kişiye bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini kabul etmekle birlikte, yine de duyu verilerinin ortaya çıkışının zihinden bağımsız olarak var olan bir şeye işaret ettiğini kabul ederler.⁷⁶

⁷³ Russell, *Felsefe Sorunları*, 9.

⁷⁴ Russell, *Felsefe Sorunları*, 10.

⁷⁵ Russell, *Felsefe Sorunları*, 36-37.

⁷⁶ Russell, *Felsefe Sorunları*, 16.

Öyleyse duyu verilerine karşılık gelen bir nesnenin olduğuna dair filozoflar fikir birliğine ulaşmış gibi görünmektedirler. Fakat bununla birlikte nesnenin doğasının ne olduğuna dair birbirinden oldukça farklı fikirler ortaya atılmış ve bu fikirler filozoflar tarafından belli sebeplere dayandırılmıştır.⁷⁷ Öyleyse sorduğumuz soruyu masa örneği üzerinden tekrar açıklamaya çalışalım. Ben kendisine bakmadığım zaman da varlığını sürdüren bir masa var mıdır, yoksa masa sadece benim zihnimin ürünü müdür sorusu önem kazanmaktadır. Bu sorunun önemli olmasının nedeni, nesnelere zihnimizin dışında bir varlığa sahip olmaması durumunda; bizim dışımızdaki kişilerin, bizim zihnimizden bağımsız bir varlıklarının olmasına da inanmamız mümkün olmayacaktır. Russell'a göre bu fikir makul görünmemektedir. Zira böyle bir düşünce şekliyle, dünyada yalnız olduğumuz sonucuna varmamız muhtemel görünmektedir. Russell bu durumun yanlış olduğunu kanıtlayabildiği iddiasında olmasa da doğruluğunu kabul etmemiz için hiçbir sebep olmadığını ifade eder.⁷⁸

Russell, inançlara uygulamamız gereken doğruluk kuramımızın nasıl olması gerektiğini tartışırken bilimin; bize bilgi olarak sunduğu her şeyi kabul ettiğimizi varsayarak; tüm bu bilgileri nasıl edindik ve bilgiyi öncüllere ve çıkarımlara nasıl çözümleyebiliriz ya da bilgi olarak kabul ettiğimiz şeyler arasında daha fazla kesin ve daha az kesin gibi bir sınıflama yapabilir miyiz gibi soruları sormayı gerekli görür.⁷⁹ Öyleyse bu sorular ışığında, doğruluğunu tespit etmeye çalıştığımız inanç ya da inanca dair öncüllerin Russell'ın epistemolojisine göre sahip olması gereken özelliklerden bahsedebiliriz.

Russell'a göre epistemolojik açıdan incelediğimiz bir öncülün sahip olması gereken özellikler; mantıklı, psikolojik bir öncül olması ve saptayabildiğimiz kadarıyla doğru olması şeklinde sayılabilir. Russell, öncülün mantıklı olmasından; herhangi bir önermeler bütününe bir kısmını öncüller olarak ayırt edip, geri kalanından sonuç çıkarmayı kasteder. Mantıkçı, bu aşamada ele aldığı önermelerin doğruluk ya da yanlışlığından ziyade; öncüllerin birbirleriyle tutarlı olup olmadıklarıyla ilgilenir. Psikolojik öncülden kastettiği ise; öncülün başka inanç ya da inançlardan kaynaklanmayan bir öncül olmasıdır. Russell'a göre başka inançlardan kaynaklanmayan en açık inançlar, doğrudan algı sonucu ortaya çıkanlardır. Ancak tüm psikolojik öncülleri, epistemolojik öncül olarak yani bilgi olarak kabul edemeyiz. Zira iki

⁷⁷ Russell, *Felsefe Sorunları*, 16.

⁷⁸ Russell, *Felsefe Sorunları*, 18.

⁷⁹ Russell, *Anlam Ve Doğruluk Üzerine*, 151.

psikolojik öncül birbiriyle çelişebilir ve bu şekilde iki öncülün aynı anda doğru olması mümkün değildir. Örneğin; “merdivenlerden inen bir adam var” şeklinde bir algıya sahip olabilir ve bir dakika sonra onun aynadaki yansımasını olduğunu anlayabiliriz. Bu gibi sebeplerden ötürü psikolojik öncüller, bilgi kuramı öncülleri olarak kabul edilmeden önce çözümlenmelidir. Russell algılarımızın her ne kadar yanılgıya imkân veren bit nitelikte olduğunu düşünse de, algılarımızın bizi bilgiye götüreceğini varsaymak durumunda olduğumuzu ifade etmektedir. Russell’a göre duyu algılarına karşı bu temel varsayımı kabul etmediğimiz takdirde, empirik dünya hakkında septic olmamız kaçınılmaz görünmektedir. Her şeye rağmen Russell, reddedilmeleri için sağlam bir gerekçe olmadığı sürece, algıdan kaynaklanan inançların kabul edilmesi gerektiğini savunur.⁸⁰

Russell’a göre belli bir önermenin doğru olduğundan asla tamamen emin olamayacağımız için, önermelerimize epistemolojik seviyelerine göre farklı ağırlıklar vermemiz gerektiğini dile getirir. Buna göre; en büyük ağırlık en çok emin olduklarımıza; en küçük ağırlık ise en az emin olduklarımıza verilebilir. Ve mantıksal bir çelişki olması halinde, öncelikle en küçük ağırlığı verdiğimiz önermelerimizden vazgeçmemiz uygun olacaktır.⁸¹

2.1.2.2. Tümevarım ve Tümdengelim

İnancı bilgi statüsüne yükseltmek için Russell’ın incelenmesini gerekli gördüğü algının dışında diğer bir mesele; tümevarım ve tümdengelim gibi önemli mantık ilkeleridir. Bu nedenle şimdi de Russell’ın inancın bilgiye dönüşebilmesini sağlayan delilin temelinde yer alması gereken tümevarım ve tümdengelim ilkeleri üzerinde durmayı uygun görmekteyiz.

Russell, tümevarım ve tümdengelim ilkeleriyle inançlarımızın doğruluğunu tespit etmeyi ve algıdan kaynaklı oluşan çıkarımlardan bu ilkeler doğrultusunda sonuç çıkarmayı hedeflemektedir. Esasen sahip olduğumuz bilginin, büyük oranda mantığa ait olan bu ilkeleri temel aldığı ve bilgi dünyamız açısından vazgeçilmez bir önemi olduğunu vurgulamamız gerekmektedir.

Mantığın kullanmakta olduğu en önemli sonuç çıkarma tekniklerinin başında, tümevarım ve tümdengelim gibi akıl yürütme teknikleri gelmektedir. Tümevarım; daha çok bilimin ve felsefenin kullanmış olduğu, gözlem yoluyla elde edilen tikel olgulardan

⁸⁰ Russell, *Anlam Ve Doğruluk Üzerine*, 151-153.

⁸¹ Russell, *Anlam Ve Doğruluk Üzerine*, 151-153.

yola çıkarak tümel önermelere ulaşmaya çalışan bir akıl yürütme yöntemidir. Tümevarım, bir grubun belirli sayıda üyesine ilişkin gözlemlere dayanarak grubun tüm üyelerini kapsayan çıkarımlar yapmaktadır.⁸² Tümdengelim ise tümevarımın aksine tümel olgulardan hareketle tikel önermelere ulaşmayı amaçlayan bir akıl yürütme yöntemidir. Tümdengelim tümevarımdan ayrı olarak ortaya çıkan önemli bir özelliği, tümdengelimsel bir akıl yürütme sonucunda elde edilen çıkarımın test edilmeye imkân vermesi nedeniyle yanlışlanabilir olmasıdır.⁸³ Tümdengelim kullanılarak ulaşılan bir çıkarım, öncüllerinin kesinliği oranında kesin sonuçlar verebilir. Tümdengelim yöntemini kullanan alanların başında soyut matematik gelmektedir.⁸⁴ Matematik dışında tümdengelim yöntemini kullanan diğer alanlar ise hukuk ve ilahiyattır. Russell'ın hukuktan kastı, yasanın ne olması değil yasalaştırılan kanunların uygulanma kısmıdır. Örneğin; “katiller ölüm cezasına mahkûm edilmelidir” gibi bir kanuna sahip hâkimin, katil olan birine bu kanunu uygulayarak ölüm cezasına çarptırması, tümdengelimsel bir çıkarıma örnektir. İlahiyat alanında ise hukukla benzer olarak kutsal kitabın kanunları din adamına tümdengelimsel çıkarım yapması için kaynak teşkil eder. Ancak Russell'a göre tümdengelimsel çıkarımı kullanıyor olmalarına rağmen hukukun ve ilahiyatın iddiaları, genellikle mantıksal forma sahip değildirler. Bu problem ise hukuk ve ilahiyatın tümdengelimsel çıkarımlarında kullandıkları öncüllerin, daha çok deneysel düşüncelerden (hayali bir hipotezi sadece düşünce düzeyinde test etmek için kullanılan spekülâtif deney⁸⁵) oluşmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁶ Tümdengelimsel çıkarımın faydasının büyük olduğunu söylemekle birlikte Russell, tümdengelimsel çıkarımların yeni bir bilgi kazandırmadığını ve bize neye inanmamız gerektiğini söylemediğini ifade eder. Russell'a göre tümdengelim bize sadece A'ya inandığımız takdirde B'ye de inanmamız gerektiğini söyler. Örneğin; yerçekimini kabul ediyorsanız, astronomların gezegenlerin hareketleriyle ilgili söylediklerini kabul etmek zorundasınızdır. Aynı şekilde Kitabı Mukaddesi doğru kabul ediyorsanız tavşanların geniş getirdiğini kabul etmek zorundasınızdır. Diyebiliriz ki; tümdengelim öncüllerinizden ne sonuç çıkaracağınızı size söyler fakat öncüllerinizin doğru olup olmadığı konusunda bir şey

⁸² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, “Tümevarım” md., 428.

⁸³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, “Tümdengelim” md., 426-427.

⁸⁴ Bertrand Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, Çev: Halil Kayıkcı, (Ankara: İtaliik Yayınları, 2014), 38.

⁸⁵ Bir hipotezi, hayali bir durum tasarlamak ve bu durumda sonucun ne olacağını ölçüp biçmek suretiyle test etmeye yarayan spekülâtif deney. Bk. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, “Düşünce Deneyi” md., 142.

⁸⁶ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 39.

söyemez.⁸⁷ Bununla birlikte Russell'a göre tümdengelim yöntemi bize en azından öncüllerimizin yanlış olduğunu gösterebilir. Şöyle ki; öncüllerden çıkarılan tümdengelimle elde edilen sonucun, gözlem ve deney ile ortaya konmuş olan bilgilerimiz tarafından yanlış olduğu ya da çelişik olduğunu ortaya çıkarılabilir ve biz bu durumda tümdengelimden elde ettiğimiz sonucu terk etmek durumunda kalırız. Böylece tümdengelim yöntemi, bize yanlışlığın kanıtlanmasında yardımcı olmaktadır diyebiliriz.⁸⁸

Tümdengelim yöntemine nazaran daha çok işe yarayan fakat daha fazla problem barındıran “tümevarım” yöntemi ise; Russell'ın psikolojik olarak hayvansal bir eğilime dayandığını ifade ettiği mantık yöntemidir. Tekrar eden olayların bir sonraki sefer de aynı şekilde gerçekleşeceğine dair beklenti, hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da meydana gelmektedir. Russell'a göre elbette hayvanlar bu türden olayları çözümlenmiş ve formüle edebilmiş değildirler fakat insanlar gündelik hayatta genellikle tümevarıma dayanan alışkanlıklarıyla hareket ederler. Tümevarıma dair basit bir örnek verecek olursak; yarın güneşin doğacağına dair bir beklentiye sahibiz çünkü bugüne kadar her gün doğmuştur. Ya da bir elma yerken ondan başka bir yiyecek gibi değil, elma tadı almayı umut ediyoruz. Çünkü bu zamana kadar aksine bir durumla hiç karşılaşmadık ve bundan sonra da karşılaşmayacağımızı düşünüyoruz. Russell'a göre böyle düşünmemizin sebebi akla dayalı bir değerlendirme değil, tamamen deneyimlerimizden ileri gelmektedir ve öyle görünüyor ki deneyimlerimiz; zihinsel beklentilerden çok psikolojik beklentilerimizin etkisindedir.⁸⁹

Yukarıda tümevarıma dair verdiğimiz “yarın güneş doğacak” şeklindeki inancımızın kaynağı, muhtemelen geçmişten bugüne kadar hep bu şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Fakat Russell tümevarımın temelinde yer alan, geçmişte bir durumun belli bir sayıda gerçekleşmiş olması, gelecekte de aynı şekilde gerçekleşeceğine dair inancın yanıltıcı olabileceğini söyler. Biz biliyoruz ki hem insanlarda hem de hayvanlarda, bir şeyin belli bir sayıda gerçekleşmiş olması o şeyin tekrar gerçekleşeceği beklentisini oluşturur. Örneğin; evcil bir hayvan kendisini besleyen kişiyi her gördüğünde yiyecek bekler ya da bir tavuk onu besleyen kişiyle ilgili zamanla belli beklentiler oluşturur.

⁸⁷ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 41.

⁸⁸ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 41-42.

⁸⁹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 43- 44.

Fakat bu beklentilerin aksine, tavuğu tüm yaşamı boyunca besleyen adam, bir gün onu keser ve tüm beklentileri boşa çıkarabilir.⁹⁰

Öyleyse Russell'a göre tümevarım tekniğinin doğruluğunun kesin bir şekilde kanıtlanabilmesi mümkün görünmemektedir. Zira tümevarımın kesin ve güvenilir bir sonuç vereceğinden hiçbir zaman emin olamayız. Ancak mantık ilkelerinin yardımıyla kişi, tümevarımdan elde edilen sonucun doğruluğuna dair ihtimalleri arttıracak çeşitli yöntemler uygulayabilir. Bununla birlikte Russell'a göre, bu kişilerin kabule yanaşacakları çok az sayıda tümevarım olması son derece muhtemel görünmektedir.⁹¹

Öyleyse Russell; tümevarıma dayanan bir inancın, deneyle kanıtlanamayacağı gibi, deneyle çürütülemez olduğunu savunmaktadır. Çünkü tümevarım Russell'a göre bir ön kabuldür. Ve bir ön kabul olarak bu ilkeye inanmadığımız sürece tümevarımı kanıtlamak için deneyi kullanamayız. Bu nedenle Russell, tümevarımı dış dünyadaki somut uygulamalarda duraksamadan kullanmamıza rağmen gerek tümevarımı gerekse tümevarıma dayanan bilimin, inançsal bir ön kabulü içinde barındırdığını iddia eder.⁹²

Russell hayatın birçok alanında tümevarımı kullanmamızı gerekli görse de, tümevarımın hiçbir zaman kesinliğe ulaştıramayacağını, ancak olasılıklardan yararlanmamıza imkân sağladığını dile getirir. Russell'ın tümevarım ve olasılık arasında kesinliğe delaleti bakımından kurduğu ilişkinin mahiyetini, tümevarım için yaptığı tanım üzerinden anlamaya çalışabiliriz. Russell tümevarım ilkesini iki basamaklı olarak tanımlar:

a) “A türünden bir şeyle B türünden bir şeyin birlikte bulunuşlarının sayısı büyüdükçe (eğer bu birliktelik hiçbir aksaklık göstermemişse) A'nın B ile her zaman birlikte bulunma olasılığı da artar”.

b) “Aynı koşullar altında A ile B'nin yeter sayıda birlikte bulunmuş olmaları, A'nın her zaman B ile birlikte bulunmasını ‘hemen hemen’ kesinleştirir ve bu genel yasayı sınırsız olarak kesinliğe yaklaştırır.”⁹³

Russell tümevarımın daha sağlıklı sonuçlar verebilmesi için öncüllerimizin ölçülebilir nitelikte olmasını gerekli görür. Aynı şekilde A'nın var olma sayısı ve B'nin de onu takip etme sayısı niceliksel olarak bilinebilirse ulaştığımız tümevarımsal sonuç lehinde delil sağlayacaktır. Yapmış olduğumuz tüm deney ve gözlemler ulaştığımız

⁹⁰ Russell, *Felsefe Sorunları*, 57-59.

⁹¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 44-45.

⁹² Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç...*, 4.

⁹³ Russell, *Felsefe Sorunları*, 62.

sonucu destekler nitelikte ise durumun bir tesadüf olduğu fikrinde diretmenin anlamlı olmadığını ve bu şekilde sonuç almamızı sağlayan genel bir yasanın var olduğuna inanmak durumunda kalırız.⁹⁴ Ancak Russell'a göre bilimin dahi ortaya koyduğu şeyler mutlak kesinliğe sahip değildir ve her zaman gelişime ve değişime açıktır. Kaldı ki Russell bilimin amacının mutlak kesinliğe ulaşmak ya da onu araştırmak olmadığını ifade etmektedir.⁹⁵ Bilimsel olarak ortaya atılmış tüm teoriler, sonraki araştırmalar neticesinde bazı değişikliklere uğrayabilir ve bu özelliği bilimi bilim yapan temel özelliklerindedir.

Bilimin, yasanın egemenliğine inanmak ya da her olayın bir nedeni olduğuna inanmak türünden genel ilkeler de tümüyle günlük yaşantımızdaki inançlar gibi tümevarımsal ilkeye bağlıdır. Tüm bu ilkeleri doğru kabul etmemizin sebebi, bunların doğrulukları üzerine sayısız örnekler görmüş fakat yanlışlıklarının hiçbir örneğini görmemiş olmamızdır. Ancak yine de tüm bunları doğru kabul etmek ve gelecekte de bu ilkelerimizin devam etmesini beklemek en nihayetinde tümevarımı kabul etmekten geçer.⁹⁶

Russell'a göre insan bilinçli olarak kendini sınırlamadığı sürece tümevarımın doğruluğuna inanmaya devam eder ve bu durum bazen kişinin yanlış yöne sapmasına sebep olur. Burada Russell'ın bahsettiği hatayı daha iyi anlamak için gece ve gündüzün şimdiye kadar birbirini takip etmesinden dolayı insanda oluşan 'yarın tekrar güneş doğacak' şeklindeki sonucunu ele alabiliriz. Russell insanlardaki bu beklentinin fiziksel şartlar değiştiğinde karşılığını bulamayabileceğine dikkat çekmektedir. Öyle ki; astronomlara göre, gök kütlelerinin meydana getirdiği sürtünmeden dolayı bir süre sonra dünyanın her zaman aynı yönünün güneşe dönük olacağını ve bu nedenle Russell gece ve gündüzün birbirini takip etmesine dair beklentimizin bir gün son bulabileceğine dikkat çekmektedir.⁹⁷ Ancak Russell'ın hedefi elbette tümevarımı tamamen saf dışı bırakmak değildir ki eğer öyle olsa bilimin dahi kendine yer bulamayacağını farkındadır. Russell dikkat çekmek istediği husus, tümevarımı ilkel insanların kullandığı gibi sadece deneyimlerimize dayanarak kabul edip, onlara kesin gözüyle bakmamız gerektiğidir.

⁹⁴ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 48-49.

⁹⁵ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 51.

⁹⁶ Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç ...*, 4.

⁹⁷ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 45.

Russell'a göre evrene dair bilgi sahibi olmak istiyorsak tümevarımı kullanmak zorundayız fakat tümevarımı kullanırken belli ilkelerden yararlanarak onu sağlamlaştırma yoluna gitmek zorunda olduğumuzu hatırlatmaktır. Bu sayede ilk etapta sahip olduğumuzdan çok daha geniş genellemelere ulaşabileceğimizi ve evrene dair bilgimizin sınırlarını genişletebileceğimizi ifade eder. Örneğin 'yarın güneş doğacak' gibi bir tümevarımsal sonucu sadece deneyimlerimizle değil bilimsel nedenlerini araştırarak; bu duruma sebep olan şeyin dünyanın dönüşü olduğunu, dönmeye dair yasaların devinim yasaları olduğunu ve devinim yasalarıyla ilgili gözlemlerin sürecin bütünüyle uyumlu ve doğrulanmış olduğunu görerek kabul etmemiz gerekmektedir.⁹⁸

Tümevarım tikel olaylardan hareket ederek tümel sonuçlara ulaşmaya çalışırken tümdengelim ise tümevarımın tersine tümevarımsal öncüllerden tikel sonuçlar elde etmeye çalışır. Ancak tümdengelim bu noktada karşısına çıkan soru; 'bu öncülleri nereden biliyoruz' sorusudur. Mantık ve matematik alanında tümevarımın kullandığı öncüller sözsel ve zihne ait olduğu için deney ve gözleme ihtiyaç duymaksızın problemi çözmek daha kolaydır. Fakat mantık ve matematik alanlarının dışında tümevarımı kullandığımızda bu problemi çözmek pek kolay görünmemektedir. Tümdengelimli mantığın en çok kullanılan örneklerinden biri olan; 'Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates bir insandır, dolayısıyla Sokrates ölümlüdür.' şeklindeki bir tümdengelim örneğini ele alacak olursak birinci öncül olan 'bütün insanlar ölümlüdür.' şeklindeki öncülü nereden biliyorsunuz sorusuyla karşılaşırız. Esasen söz konusu öncüle tümevarım sayesinde ulaşıyoruz ve tümevarıma dayanan hiçbir şeyin kesinlik içermediğini; ancak yüksek bir olasılık olduğunu biliyoruz. Çünkü yaşayan tüm insanları gözlemleyemediğimiz için her zaman bu tümevarımımızın aksine bir delil ortaya çıkabilir ve öncülümüz yanlışlanabilir.⁹⁹

Russell Orta Çağ ve Antik Çağın mantığının aksine çağdaş mantığın bilgimizin kesin ve tartışılmaz olmadığını ancak 'olası' olduğunu söylemiştir. Bu nedenle çağdaş mantıkçı tümevarımın ve tümdengelimini olası sonuçlar vermesinden rahatsız olmaz.¹⁰⁰

Russell'ın sık sık değindiği olasılık kavramını daha iyi anlayabilmek açısından olasılığın iki türü olan; kesin olasılık ve kesin olmayan olasılık üzerinde durmak faydalı olabilir. Kesin olan olasılıktan kasıt matematik alanında geçerli olabilecek; bir dizi olasılığın bulunduğu ve bir olasılığın gerçekleşme ihtimalinin diğer olasılıklardan daha

⁹⁸ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 46.

⁹⁹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 52-53.

¹⁰⁰ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 55.

yüksek olmadığı durumlarda ortaya çıkan bir olasılık türüdür. Kesin olan olasılığa örnek olarak yazı-tura ya da zar atmak verilebilir. Madeni bir parayı havaya attığınızda yazı ya da tura gelme olasılığı zorunlu ve eşittir; aynı şekilde zar attığınızda zarın altı yüzünden birinin gelme olasılığı da zorunlu ve eşittir ve bizim bu olasılıklardan birine daha yakın olmamız için hiçbir sebep yoktur.¹⁰¹

Filozoflar tümevarımın tamamının bu şekilde kesin olasılıklar vermesi için çok çaba sarf etmiş olsa da Russell'a göre bu çaba karşılık bulamamış ve tümevarımın yapısı gereği matematiğin dışında kalan alanlarda tümevarımın ortaya koyduğu sonuçlar kesin olmayan olasılıklara dayandığını ifade etmektedir. Russell'a göre insanın ortaya koyduğu bilgi, her zaman belli bir oranda hataya açık olmuştur. Fakat bu oran öne sürdüğünüz iddianın mahiyetine göre değişebilmektedir. Örneğin; "Buda M.Ö. 1600'de yaşadı" dersek hata oranımız oldukça fazladır ancak buna karşılık "günümüzde savaşın devam ettiği ülkeler vardır" dersek hata payını oldukça düşürmüş oluruz. Bilim alanında da bazı varsayımlar, yeterli delil bulunmadığında çoğu kişi tarafından kabul görmezken bazı varsayımlar ise o kadar kesin ve güçlüdürler ki bilim adamlarının dahi aklına kuşku duymak gelmemektedir.¹⁰²

Russell; Everest dağının varlığı ya da Napolyon'un geçmişte bir zamanlar yaşamış olduğuna dair inancımızın pratikte kesin ama mantıkçı gözüyle bakıldığında bir olasılık barındırdığını ve bu inancımıza neden olan delillerimize bakmamız gerektiğini söyler. Söz konusu inancımıza dair delilimiz; birbirinden bağımsız çok fazla kişinin aynı şeyi aktarması ve bu deneyimin yalan olma ihtimalini düşündürecek tutarsızlıkların olmayışı, bizim delilimizin sağlam olduğunu gösterir. Bu durum bizi bilinmeyi, bilinen üzerinden yola çıkarak açıklamak zorunda bırakır. Nihayetinde bu gibi inançlarımıza delil sağlayabilmek, ancak tümevarımı kabul etmekle mümkün olmaktadır.¹⁰³

Filozofların şüpheyile yaklaştığı birçok mesele, konunun delili üzerinde kafa yormayan kişiler için apaçık görünebilir. Hatta bazı filozofların da iddia ettiği gibi "kanıt gerektirmeyen, kendiliğinden apaçık bir ilkeye" ulaşabilir miyiz sorusu tartışılmış fakat Russell bunun mümkün görünmediğini ifade etmiştir. Bu nokta da diyebiliriz ki; tümevarımın en etkileyici yönü; üzerine düşünmediğiniz sürece, sonuçların kendisini apaçık bir kesinlik olarak sunmasıdır. Daha önce de verdiğimiz bir örneğe geri dönecek

¹⁰¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 56.

¹⁰² Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 56-57.

¹⁰³ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 59.

olursak; hiç kimse elma yerken başka bir yiyeceğin tadını almayı beklemez, bu durum felsefi ve mantık ilkeleriyle konu üzerine düşünmeyen bir kişi için tartışılmaya dahi değmeyecek kesinlikte bir meseledir. Fakat mantıkçı, insanların bu beklentisinin herhangi bir delile değil sadece geçmiş tecrübelerine yani tümevarıma dayandığını bilir. Zira tümevarımda, öncüllerle sonucun bağlantısını kuran zihinden ziyade bedensel alışkanlıklarımızdır. Bu nedenle Russell tümevarımın ilke olarak kendisinin dahi açık olmadığına dikkat çekmektedir.¹⁰⁴

Eğer tümevarım kesinlik sağlamıyor ve bizi yanıltmaya müsait bir yapı arz ediyorsa Russell'ın bu hususta bize önerisi ne olabilir sorusu önem kazanmaktadır. Russell bu soruya olasılık alanında büyük bir otorite olarak kabul edilen Profesör Reichenbach'a atıf yaparak cevap vermeye çalışır. Reichenbach'a göre tümevarım, içerdiği tüm problemlere rağmen bilim yapabilmek için başvurmak zorunda olduğumuz bir mantık ilkesidir. Bilimde başarılı olabilmek için tümevarım yerine koyabileceğimiz daha güvenilir bir ilkeye sahip değiliz ve öyle diyebiliriz ki bilimde başarılı olabilmek için tümevarımı kullanmaktan başka çaremiz görünmüyor. Russell bu cevabın esasen kendisini dahi tatmin etmediğini söylemekle birlikte bu hususta verebilecek daha iyi bir cevabının da bulunmadığını ifade eder.¹⁰⁵

Russell insanlara, inançlara yönelik oldukça kuşkucu bir tavır benimsemeleri gerektiğini zira inançlarımızın tamamında belirsizlikler olduğunu ve kesinlikten uzak olduğunu hatırlatır. Bununla birlikte Russell inançlarımızdaki bu belirsizliklerin azalmasını sağlayacak, doğruluk payını arttıracak birtakım yöntemlerden bahsetmektedir. Öncelikle doğruluğunu ya da yanlışlığını saptamaya çalıştığımız inanç hakkında öne sürülen bütün görüşleri incelemek, konuya ilişkin olguları gözden geçirmek, karşıt görüşte olan kişilerle tartışarak kendi önyargılarımızı kontrol altında tutmak son derece gereklidir. Ve en önemlisi ise yeterli delile sahip olmayan ya da karşı tezlerin ağır bastığı durumlarda, sahip olduğumuz inançlardan vazgeçmeyi tercih etmek gerekir. Russell'a göre esasen bilime ait olan bu yöntemler nasıl ki bilimsel bilgi birikimini oluşturmada başarılı olduysa; dini inançlara da aynı şekilde uygulanabilir ve başarılı olması muhtemel olabilir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 60-61.

¹⁰⁵ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 62.

¹⁰⁶ Bertrand Russell, *Sorgulayan Denemeler*, Çev: Nermin Arık, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 150.

2.1.2.3.Felsefi Yöntem

Bahsettiğimiz yöntemlerin dışında doğruya ulaşmada felsefenin de öneminin altını çizen Russell; felsefeyi “ussal varsayımda bulunma sanatı” olarak tanımlar. Russell felsefeyi bilgi olarak görmemekle birlikte, felsefenin doğru bilgiye ulaşmada ya da doğrunun ne olabileceğine dair olasılıkları bulmakta rehber olabileceğini savunur. Buna göre doğrunun ne olduğuna ulaşma yolunda en zor adım olan bir hipotez oluşturmak için ve daha sonra bu hipotezin sınanabilirliği ve neyin daha olası olduğunu anlamak için felsefe ile yakın temas içerisinde olmak gerekmektedir.¹⁰⁷

Russell’a göre doğruya ulaşmaya çalışırken felsefenin sağlaması gereken temel meselelerden biri; insan zihninin yanılmaya çok müsait bir yapıda olduğunu bizlere göstermesidir. Felsefe bize birçok insanın kesin bir şekilde inandığı şeylerin aslında oldukça kuşku içerdiğini, yeteri kadar üzerine düşünülmeden kabul edilen inançların birçoğunun temelsiz olduğu gerçeğini göstermesi gerekir. Ancak görünen o ki Russell; felsefenin sağlaması gereken bu misyonunu yeterince sağlayamadığını düşünmektedir. Russell’ın söz konusu şüpheli durumlardan kastettiği şeyin esasen dini inançlar olduğunu anlamaktayız. Elbette Russell’ın burada kastettiği felsefenin doğasından kaynaklı bir problem ya da eksiklik değil, aksine insanların felsefeyi olması gerektiği gibi kullanamamaları sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Öyle ki; biz şüpheli bir tavır benimseyerek; dini, siyasi, politik aidiyetlerimizin dışına çıkabilirsek; bizim dışımızdaki insanların bizden farklı olarak benimsemiş oldukları inanç ve düşüncelerini daha objektif bir bakış açısıyla değerlendirmemiz mümkün olacaktır. Bu sayede sahip olduğumuz birçok inancı kritik edebilme imkânı bularak, muhtemelen kabul etmiş olduğumuz birçok inancın kanıtlarla desteklenmediğini göreceğiz. İşte Russell bu nedenle insanların özellikle dini inançlar ve siyasi yargılarını oluştururken, delillerle hareket edilmesi gerektiğini; yeterli delil bulunmadığı takdirde ise herhangi bir yargıya sahip olunmaması gerektiğini söylemektedir.¹⁰⁸

Russell’ın dediği gibi her şeye kuşkuyla yaklaşacak olursak en nihayetinde ulaşabileceğimiz kesin bir bilginin mümkün olmayabileceğine dair bir eleştiri yapabiliriz. Russell bu eleştiriye; her şeyin kuşku içermesine rağmen kuşkunun göz ardı edilebileceği kesine yakın bazı şeylerin olduğunu kabul etmekle başlayabileceğimizi söyleyerek cevap verir. Öyleyse burada sormamız gereken şey; hangi türden bilgiler

¹⁰⁷ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 11.

¹⁰⁸ Bertrand Russell, *Denemeler*, Çev: Türkan Araz, (İstanbul: Ataç Kitabevi, 1965), 77.

kesine yakındır ve neden bu bilgilerin kesine yakın olduğu sorusudur. Russell'a göre en kesin bilgi olarak kabul edeceğimiz bilgi türü; üzerinde en az anlaşmazlık olan bilgilerdir ve bunlar da mantık ve matematik gibi varsayıma dayanan bilgilerdir. Bu türden bilgiler deney ve gözleme başvurmaksızın sadece akılla keşfedilebilecek bilgilerdir.¹⁰⁹

Russell'a göre mantık ve matematik gibi varsayımsal kabuller üzerinde büyük fikir anlaşmazlıklarının yaşanmaması, dogmatik yapıda olmamalarından kaynaklanmaktadır. Yine Russell; kişisel ve toplumsal kaygı ve tutkularımızla yakından ilgili kaotik konular üzerine olan düşüncelerimizde, hata yapma payının arttığını ve bazen dogmatizme yöneldiğimizi savunur. Russell'a göre bu konuların başında daha sonra değineceğimiz ahlaki ilkeler ve dini inançlar gelmektedir.¹¹⁰

2.1.2.4.Mantıksal Çıkarım

Russell felsefenin yanı sıra doğruya ulaşırken faydalanmamız gereken bir alan olarak mantık ilmini işaret eder. Doğru bir şekilde sonuç çıkarma eyleminde bulunurken mantık bilmenin önemine vurgu yapan Russell; mantık eğitimi almayan kişilerin doğru sonuçlar çıkarmaktan uzak olduğunu söyler ve hatta kişisel ve toplumsal yönelimleri doğrultusunda yanlış sonuçlar çıkarmaya meyilli olduklarının altını çizer. Öyle ki Russell'a göre; mantık bilginin artmasıyla ters orantılı olarak doğru kabul ettiğimiz çıkarımlar azalır ve bu sayede bir konuda birbirine iki zıt düşüncenin aynı anda doğru olamayacağını daha net bir şekilde görebiliriz. Bu nedenle mantık kullanarak doğru sonuçlara ulaşmaya çalışan kişiler için, toplumun büyük çoğunluğunun sorgulama gereği dahi duymadan kabul ettiği hazır zihinsel kalıpları kabul etmek oldukça zorlaşır.¹¹¹

Şunu da belirtmeliyiz ki; Russell esasen mantık ve matematik ilmini, kişiyi bilgiye ulaştıran mutlak bir şey olarak ya da evrene dair bize bilgi sunan bir alan olarak görmez. Mantık ve matematik, bize sadece evren hakkında bilgiye ulaşmada nasıl bir metot izlenmesi gerektiği hakkında yol gösterici bir araçtır. Russell'a göre mantık ve matematik en nihayetinde evreni okurken alfabe görevi görürler fakat kitabın kendisi değildirler.¹¹²

¹⁰⁹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 14-15.

¹¹⁰ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 15.

¹¹¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 16.

¹¹² Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 16.

2.1.3.Delile Dayanmanın Önemi

Russell felsefesinde inanç ve delil konusunda kavramsal olarak bir çerçeve çizdikten sonra asıl konumuz olan Russell'ın inancın pratik yönüne dair ne söylediği üzerinde durmalıyız. Russell'ın bu konudaki iddialarını daha iyi anlayabilmek için onun öne sürdüğü şu iki soruyu sorarak devam edebiliriz:

- 1- “İnançlar, eylemlerin nedeni olarak ne ölçüde etkili olurlar?”
- 2- “İnançlar ne ölçüde mantıksal açıdan yeterli delillerden kaynaklanır ve kaynaklanabilirler?”

Russell birinci soruyu kuramsal açıdan ele almak yerine sıradan bir insanın günlük yaşamı üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre sıradan bir kişinin yaptığı rutin eylemlerde inancın herhangi bir etkisi yoktur; daha çok alışkanlık gereği yaptığımız günlük işlerdir. Esasen Russell'ın günlük işlerimizde inancın etkisinin olmadığı iddiası çok doğru görünmemektedir. Zira rutin olarak her gün yaptığımız davranışlar dahi, daha önce edindiğimiz belli inançların sonucunda ortaya çıkarlar. Bununla birlikte Russell'a göre, hayatımıza yön veren önemli kararlar verirken, inançlar önemli bir role sahiptir. Örneğin; meslek seçiminde, eş seçiminde, siyasi ve dinsel eylemlerinde inancın etkisi devreye girer. Diyebiliriz ki Russell'a göre eylemlerimizin büyük bir bölümünde inancın etkisi yoktur. Ancak bununla birlikte inancın etki ettiği eylemler, kişinin hayatının gidişatını belirleyen en önemli eylemlerdir.¹¹³

İkinci soruyu ise Russell iki yönlü olarak ele almaktadır. A) İnançlar gerçekten ne ölçüde kanıtlara dayanır? B) Öyle olmaları ne ölçüde olanaklı veya arzu edilen bir şeydir?

Russell'a göre inançların kanıtlara dayanma oranı inanan insanların zannettiğinden çok daha düşüktür. Zira insanların çoğu son derece rasyonel olduklarını düşündükleri eylemlerinde bile politik ya da duygusal etmenlerin etkisiyle karar verir. Öyleyse rasyonel görünen birçok eylem, Russell'a göre yakından incelendiğinde psikolojik bir etmenle ilişkilendirilebilir.¹¹⁴

İnsanların eylemleri ne ölçüde rasyonel olabilir ya da olmalıdır sorusuna gelecek olursak; Russell öncelikle olmalı mı sorusunu ele alır ve rasyonalizmin uygulama alanlarının kesin sınırlara sahip olduğunu söyler. Russell'a göre yaşamın en

¹¹³ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 19-21.

¹¹⁴ Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç ...*, 17.

önemli bölümlerinden bazıları mantığın işe karışmasıyla olumsuz sonuçlanabilir. Russell bu konuyu Leibniz'in evlenme örneğini anlatarak açıklamaya çalışır. Leibniz evlenme teklif ettiği kadının, teklifi düşünmek için zaman istemesi üzerine kendisi de teklifini gözden geçirir ve evlenme teklifini geri çeker. Russell' a göre Leibniz'in yaklaşımı hiç kuşkusuz rasyonel bir tutumdur. Fakat yine de onun bu davranışını beğenmediğini ifade eder. Russell sevdiğimizle ilgili davranışlarımızı rahatlıkla içgüdüye teslim edebileceğimizi, rasyonelliği ise, nefret duyduğumuz kişilere karşı olan davranışlarımızda ön planda tutmamız gerektiğini söyler.¹¹⁵

Russell arzularımızın inanışlarımız üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu söyler. Russell, insanların çoğunluğunun düşündüğü gibi; inançlarımızın büyük bir kısmının rasyonel bir temele dayandığına; arzuların ise yalnızca arada bir işe karıştığı iddiasının yanlış olduğunu hatta bunun tam tersinin doğru olduğunu söyler. Russell'a göre günlük yaşamla ilgili inançlarımızın büyük bir çoğunluğunun temeli arzularımızdır. Tıpkı Freud'un geceleri gördüğümüz düşlerin, gerçekte arzularımıza dayandığını söylemesi gibi; Russell da inançları, arzularımızın yönlendirmesiyle gündüz görünen düşler olarak nitelendirmiştir.¹¹⁶

Russell insanların çok büyük bir kısmının tüm hayatlarını temellendirilmemiş inançlarla geçirdiklerini, bu inançların birbirlerini dışlayıcı tarzda olduğunu ve bundan dolayı mantıksal olarak hepsinin aynı anda doğru olamayacağını söyler. Russell'a göre bu kişilerin öncelikleri ve amaçları genellikle doğruluk değil; aksine kendi düşünce ve inançlarının dışındaki her tür farklı görüşe önyargılı yaklaşarak düşünsel yaşamlarını huzurlu bir şekilde geçirebilmektir. Russell bu durumda olan kişilerin tutumlarındaki problemi şöyle bir örnekle açıklamaya çalışır: Öncelikle Tennessee'de bir vaftizci olduğunuzu düşünelim; sözgelimi bu kişi için Amerika'nın dünyanın en büyük devleti olduğu, Tennessee'nin en seçkin eyalet olduğu, en doğru bilgiye vaftizciler aracılığıyla ulaşabileceğimiz inancı oldukça nettir. Ancak bu kişi farklı milletlerden ve dinlerden kişilerle bir araya gelip onlarla tartışma zemini bulduğunda, sorgulamaya kapalı olarak gördüğü birçok inancının gerçekte sorgulanmaya açık olduğunu görecektir. Russell'a göre söz konusu örnekteki kişi mantıksal düşünme yöntemlerini doğru bir şekilde

¹¹⁵ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 28-30.

¹¹⁶ Russell, *Akıl ve İnanç...*, 27.

kullanarak tekrar düşündüğünde sahip olduğu birçok inancın bireysel ön kabulleri olduğunu ve hiçbir dayanağının olmadığını görmek zorunda kalacaktır.¹¹⁷

Russell, rasyonel temele sahip olmayan inançlardan bahsederken, bu durumun sadece günümüz insanlarında bulunmadığının, ilkel insanların da rasyonel olmayan inançlara sahip olduğuna dikkat çeker. Antropologların çalışmalarına göre, ilkel insanlar anlayamadıkları olaylarla karşılaştıkları zaman, bu olaylara karşı birtakım inançlar üretirler ve önemli eylemlerini bu inançlar doğrultusunda gerçekleştirirler. Aynı şekilde günümüzde de insan ırkının büyük bir bölümü birbirinden oldukça farklı ve rasyonel bir temele sahip olmayan bazı inançlara sahiptirler. Önyargısız herhangi bir insan için rasyonel bir sonuca varmanın mümkün görünmediği birçok konuda bu kişiler çok güçlü kanılara sahiptirler. Örneğin; bir politikacı ya da taraftarları, kaybetme olasılığına işaret eden birçok neden olmasına rağmen bunu görmezden gelerek kendi taraflarının kazanacağına inanırlar. Ya da Russell'a göre insanlar, her zaman kendi ait olduğu toplumsal sınıfın diğerlerine göre daha sosyal, daha bilgili, daha ahlaklı olduğuna dair irrasyonel inanışlara sahiptir. Aynı şekilde milliyet konusunda da hemen hemen herkes kendi ırkının daha üstün olduğuna inanır. Hatta daha da genelleyecek olursak; insanın yeryüzündeki diğer tüm canlılara göre daha üstün olduğu; insanın bir ruha sahip olduğu ancak hayvanların ruha sahip olmadığı; Tanrı'nın insanı kendi görüntüsünde yarattığı, evrenin nihai amacının insanın mutluluğu olduğu vb. inanışlar insanlığın neredeyse tamamının ortak bir şekilde savunduğu iddialardır. Russell'a göre ise; bu, kişiyi rahatlatan aşamalı bir inanç hiyerarşisidir. Kişisel üstünlüklerimize olan inancımız, ailemizin, sınıfımızın, ulusumuzun diğerlerine göre üstün özellikler taşıdığına dair inancımız ve son olarak da tüm insanlığın ortak bir şekilde kabul ettiği evrendeki üstün varlık olma inancımız, bu hiyerarşinin birer parçasıdır. Russell'a göre bu durum, küçük yaşlardan itibaren ailemiz başta olmak üzere okul, sosyal çevre ve genel olarak toplum tarafından bize dayatılan ve pek farkında olmadan parçası haline geldiğimiz bir hiyerarşik inanç sisteminin sonucudur.¹¹⁸

Russell; ailemizden, çevremizden ve eğitim sürecimizde edindiğimiz söz konusu irrasyonel inançlardan vazgeçilmesini şu sebeplerden ötürü gerekli görür: Öncelikle rasyonel olmayan inançlar, insanların karşılaştıkları problemleri çözmekte yetersiz kalır. Şöyle ki; toplumun huzura erişebilmesi için gerekli olan toplumsal adalet sistemini,

¹¹⁷ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 12.

¹¹⁸ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 28-30.

irrasyonel inançlar doğrultusunda sağlamak, Russell'a göre mümkün değildir. Zira kendi düşünce ve inançlarını biricik olarak gören bir kişi, muhtemelen toplumun diğer üyelerinden daha üstün olduğunu ve daha fazlasını hak ettiğini düşünür. Russell irrasyonel inançlardan kurtulmanın gerekliliğini ikinci olarak şu gerekçeye bağlamaktadır; rasyonellikten uzak inançlar, iyi amaçları anlamamızı engellemektedir. Örneğin; ortaçağda yaşanan veba salgınından kurtulmak isteyen dindar kişiler, dua ederek Tanrı'nın inayetini kazanmak amacıyla kiliselere akın etmişlerdir. Fakat rasyonel zeminden oldukça uzak olan bu eylem, salgın hastalığın daha hızlı yayılmasına yol açmaktan başka bir işe yaramamıştır. Russell'ın bu konudaki üçüncü gerekçesi ise; doğru bilginin irrasyonel inançlardan her zaman daha üstün olduğudur. Yanlış ya da temellendirilmemiş inançlarla gelen geçici bir mutluluğun, Russell tarafından çok değerli görülmediğini ifade edebiliriz.¹¹⁹ Buraya kadar olan bölümde Russell'ın inanç ve delil kavramlarını epistemolojik açıdan nasıl ele aldığını anlatmaya çalıştık. Bunun yanı sıra inançları desteklemesi gereken delilin sahip olması gereken özelliklerden ve bu delillere ulaşmaya çalışırken nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğinden bahsettik. Şimdi ise din felsefesi bağlamında ele alınan Tanrı inancı başta olmak üzere ölümsüzlük inancı ve kısmen de ahlakın dayandığı dini inançları sahip oldukları rasyonel temeller bakımından inceleyerek; Russell'ın dini inancın yeterli delile sahip olup olmadığı konusundaki düşüncelerini ele alacağız.

2.2.RUSSELL'IN İNANÇ VE DELİL KAVRAMLARINA DİN FELSEFESİ AÇISINDAN YAKLAŞIMI

“Ben şahsen bilinen dinlerin hiçbirini kabul etmem ve her tür dinsel inancın giderek yok olmasını ümit ederim. Dinsel inancın, sonuçta yarar sağladığına inanmıyorum. Bazı zamanlarda ve bazı durumlarda birtakım yararlı etkiler yapmış olduğunu kabul etmekle beraber, insan aklının bebeklik dönemine; şimdi geride bıraktığımız bir evresine ait olduğu kanısındayım.”¹²⁰

Dini inanç sistemlerinin tümünü reddeden ve geçmişte kalması gereken bir şey olarak gören Russell esasen dindar bir ailede yetişmiş ve küçük yaşlardan itibaren dini eğitim almıştır. Fakat on beş yaşlarında iken sahip olduğu tüm inançları sorgulamaya karar vermiştir. Öyle ki Russell dini inancını koruma isteğine rağmen kısa bir süre sonra

¹¹⁹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 13-14.

¹²⁰ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 146.

Hristiyan inancına ait dogmaları sorgulamaya açmış ve dini inancına dair sağlam bir temellendirme yapamadığı için dini inancından vazgeçmiştir. Bu süreçte Russell kendi inançlarına ve önyargılarına karşı deliller üretmeyi ve farklı inançlara sahip kişilerle tartışmanın oldukça doğru bir başlangıç olacağını söyler. Russell'a göre bu yöntem, toplum içerisinde yaygınlaştığı ölçüde, rasyonellikten oldukça uzak birçok inancın, gücünü kaybetmesini mümkün kılar.¹²¹

Russell yukarıda bahsettiğimiz üzere ilk gençlik yıllarında sahip olduğu dini inancını, şu üç temel mesele üzerine düşünerek terk etmiştir: Tanrı, ölümsüzlük düşüncesi ve özgür irade. Russell; teizmin, Tanrı'nın varlığına dair ortaya attığı delillerin oldukça yetersiz olduğunu, yalnızca bu delillerle bir Tanrı'nın varlığına inanmanın mümkün görünmediğini iddia etmektedir. Söz konusu delillerin sadece Tanrı'ya inanmaya istekli olan kişiler için ikna edici olabileceğini söyler. Russell dini inanç sistemlerinde önemli bir rol oynayan özgür iradeye ise determinist bakış açısıyla yaklaşarak dini inancın iddia ettiği şekilde bir özgür iradenin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak Russell'ın gençlik dönemlerinde sahip olduğu deterministik düşünceden daha sonra uzaklaştığını görmekteyiz. Russell'ın dini inancından uzaklaşırken üzerinde durduğu bir diğer husus ise ölümsüzlük inancıdır. Bu konuda Russell; genellikle dini inanç sistemlerinin temel öğretilerinden olan ruh-beden düalizminin aksine, bedenden ayrı bir şekilde varlığını devam ettirebilecek bir ruhun var olduğunu gösterebilecek yeterli delilin olmadığını düşünmektedir.¹²² Russell'ın, dini inancından vazgeçme sürecinde oldukça etkili olan bu problemlerden Tanrı'nın varlığı problemi, inanç ve delil ilişkisi bakımından oldukça önem kazanmaktadır. Bu nedenle Tanrı'nın varlığına dair teizmin ileri sürdüğü deliller ve Russell'ın bu delillere yönelttiği eleştiriler üzerinde durmamız uygun olacaktır.

2.2.1. Tanrı'nın Varlığına Dair Öne Sürülen Deliller ve Russell'ın Eleştirisi

Russell, dini inanç sistemlerine ve Tanrı'nın varlığı meselesine karşı oluşan şüphelerine karşılık Tanrı'nın varlığına dair delillerin gücünü ve mahiyetini tespit etmeye çalışmış ve böylece bu konudaki deliller üzerine bir incelemeye girişmiştir. Russell her ne kadar bu incelemenin sonunda Tanrı'nın varlığı lehindeki delillerin yetersiz olduğu sonucuna erken dönemlerde varmış olsa da, hayatı boyunca Tanrı'nın varlığı konusuyla ilgilenmiş ve Tanrı'nın varlığına dair delilleri olumsuzlamak için olsa

¹²¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 25-26.

¹²² Bertrand Russell, *Dünya Görüşüm*, Çev: Cenap Yılmaz, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1966), 15-16.

da eserlerinde yer vermiştir. Örneğin; Tanrı'nın varlığına dair delillerin tartışıldığı, bizim de bu çalışmada faydalandığımız 'Why I'm Not A Christian?' (Neden Hristiyan Değilim?) adlı eseri ve 1944'te Rahip ve önemli bir felsefe tarihçisi olan F. C. Copleston ile girdiği tartışma onun bu konulardan uzak durmadığını göstermektedir.¹²³

Acaba Tanrı'nın varlığı problemi nasıl bir problemdir? Tanrı'nın varlığı delile ihtiyaç duyar mı, yoksa insanın kendiliğinden ulaştığı bir bilgi midir? Tanrı'nın varlığı epistemolojinin konusu mudur yoksa Tanrı sadece iman etmemiz gereken bir varlık mıdır? Öncelikle Russell'ın Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen deliller hakkında ne düşündüğü konusu üzerinde durarak yukarıdaki sorular çerçevesinde Russell'ın dini düşünce hakkındaki görüşlerine yer vermeye çalışacağız.¹²⁴

Russell bir önceki başlığımızda bahsettiğimiz; inancın bilgi seviyesine ulaşması için uyguladığı yöntemi, dini inanç sistemlerine de uygulamaya çalışmış ve Budizm, Hinduizm, Hristiyanlık, İslamiyet, Yahudilik ve Komünizm gibi dünyadaki büyük dinler dâhil tüm dini inanç sistemlerinin neden hakikat dışı olduğunu, teistlerin Tanrı'nın varlığına dair öne sürdükleri delilleri çürüterek ortaya koymaya çalışmıştır.¹²⁵

Teizmin Tanrı'nın varlığına dair ortaya koyduğu ontolojik delil, kozmolojik delil, gaye-nizam delilleri, dini tecrübe delili ve ahlak delilinin, din felsefesinde tanımlarını kısa ve öz bir şekilde yaparak daha sonra Russell'ın bu deliller hakkındaki düşüncelerini ve eleştirilerini ele almaya çalışacağız.

2.2.1.1.Ontolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi

Ontolojik delil, tek Tanrılı inançların ortak bir şekilde Tanrı'ya atfettikleri "mükemmel varlık" kavramından hareket ederek ortaya çıkmış ve bu açıdan mükemmel varlık kavramını varış noktası olarak gören kozmolojik delillerden ayrılmaktadır.¹²⁶ Ontolojik delili sistematik hale getiren ilk kişi Aziz Anselm olmuş fakat daha sonradan Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozoflar delili tekrar ele alarak yeni bir versiyonla sunmuşlardır. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki Russell; bu delillerin Rousseau ve Kant'ın modern teologlar üzerinde yarattıkları etki neticesinde eski popülerliğini yitirmiş olduklarını ifade etmektedir. Zira filozofların öne sürdüğü delillerle ortaya çıkan Tanrı

¹²³ Bayram Dalkılıç, "Bertrand Russell'ın Felsefesinde Tanrı Problemi", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997), 41.

¹²⁴ Dalkılıç, , "Bertrand Russell'ın Felsefesinde Tanrı Problemi", 43.

¹²⁵ Bertrand Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, Çev: Rabia Nilgün AYDOĞAN, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012), 41.

¹²⁶ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 27.

kavrayışı, dinin tasvir ettiği Tanrı'ya nazaran sevgiden yoksun görünmekle birlikte, daha ziyade mantıksal bir önerme izlenimi vermektedir.¹²⁷

Anselm ontolojik delili Tanrı kavramının analizinden hareketle zihnimizde var olan “mükemmel varlık” fikrinden yola çıkarak oluşturmuştur. Delilin öne sürdüğü “mükemmellik” kavramı; “olumlu ve mutlak olan, ifade ettiğini sınırlamasız ifade eden yalın nitelik” olarak tanımlanabilir.¹²⁸ Delile göre; Tanrı, tanımı gereği kendisinden daha mükemmelini düşünemediğimiz bir varlıktır. Herkesin zihninde mükemmel varlık fikri mevcuttur. Gerçekte var olan bir şeyin sadece zihnimizde tasavvur ettiğimiz şeyden daha mükemmel olduğuna göre öyleyse Tanrı gerçekte de vardır.¹²⁹ Ontolojik delil böylece zihnimizde var olan kavramlardan yola çıkarak bu kavramları varlık alanına taşımış ve kozmolojik delillerden farklı olarak Tanrı'nın varlığını, evrenin yaratılışından bağımsız olarak temellendirmeye çalışmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Anselm 'in dışında ontolojik delili ele alan ve yeni bir versiyonuyla tekrar sunan düşünürlerden biri olan Descartes ise ontolojik delili “zorunlu varlık” kavramı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Descartes 'in savunmuş olduğu ontolojik delili öncülleriyle şöyle ifade edebiliriz: 1. Tanrı, tanımı gereği her türlü mükemmelliğe sahiptir. 2. Zorunlu varlık bir mükemmelliktir. 3. Öyleyse Tanrı zorunlu olarak vardır. Descartes mükemmel olan bir şeyin mantıken varlığının zorunlu olması gerektiğini söyleyerek, Tanrı'nın var olmamasının düşünülemeyeceğini iddia etmektedir.¹³⁰

Ontolojik delile getirilen en ciddi eleştirilerin başında, zihinde var olan bir fikirden hareket ederek gerçekte var olan bir varlığa sıçrama yaparak mantık hatası yapıldığı iddiası gelmektedir. Öyle ki ontolojik delilin kullandığı bu yöntemle gerçekte var olamayan ama zihnimizde tasavvur edebileceğimiz birçok şeyi temellendirebileceğimizi ironik bir dille göstermeye çalışmışlardır.¹³¹ Örneğin; zihnimizde mükemmel bir ada tasavvur edelim ve bu adanın tanımı gereği kusursuz olduğunu hayal edelim. Delilin mantığına göre, var olmak da mükemmelliğin bir şartı ise bu kusursuz adanın gerçekte de var olduğunu söylemek zorunda kalırız. Fakat gerçekte böyle bir adanın var olmadığını bildiğimize göre, bu akıl yürütmeye bir hata

¹²⁷ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Alfa Yayınları,2018),3: 169-170.

¹²⁸ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 171.

¹²⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, 27-28.

¹³⁰ Chris Horner vd., *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*, Çev: Ahmet Arslan, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2011), 248.

¹³¹ Peterson vd., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, 226.

olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki var olmayı bir mükemmellik olarak görmek bu delilin önemli problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹³²

Russell ontolojik delilin Tanrı'nın varlığını delillendirmede başarılı olmadığını belirtmekle birlikte ontolojik delilin müthiş bir bilgi deposu olduğuna dikkat çekmiş ve eleştirmesine rağmen delilin tartışılmayı hak ettiğini ifade etmiştir. Russell ontolojik delilin, modern mantık tarafından “varlık” kavramının analizi sonucunda geçersiz kılındığını söylemiştir. Fakat ontolojik delilin başarılı olamamasının, Tanrı'nın varlığının reddedilmesini gerektirmediğini de eklemiştir. Öyle ki; teist düşünür Aquinolu Thomas da ontolojik delili reddetmekle birlikte bu delilin ortaya koyduğu Tanrı fikrini reddetmemiş ve Tanrı'ya olan inancını devam ettirmiştir. Yani delilin geçersiz olması, delillendirilmeye çalışılan varlığın da gerçek dışı olduğuna hükmetmemizi gerektirmemektedir. Bu açıdan Russell'ın ontolojik delile karşı tutumu, onun felsefi duruşu açısından tutarlı görünmektedir.¹³³

Russell ontolojik delili eleştirirken “zorunlu” kavramı üzerinden bir analiz yaparak, bu kavramın yalnızca analitik önermelere uygulanabileceğini iddia etmektedir. Zira zorunlu olanın varlığını inkâr etmek, ancak kendi kendisiyle çelişki doğurduğu takdirde kabul edilebilir.¹³⁴ Esasen Russell kendisinin de oluşumunda ciddi katkılar sunduğu modern mantık gereği, ontolojik delilin içeriğinden önce bu delilin kullandığı apriori ve tümdengelim yöntemine karşı çıkmaktadır. Fakat buna rağmen Russell'ın da zaman zaman klasik mantığa ve tümdengelim yöntemine başvurmak durumunda kaldığını söyleyebiliriz.¹³⁵

Russell ontolojik delilin öne sürdüğü; özü gereği varlığı zorunlu olan ve bu nedenle varlığı analitik olan bir varlık sahibinin bulunduğu şeklindeki iddianın imkânsız görüldüğünü vurgulamaktadır. Çünkü Russell adlandırılan bir nesne için, anlamlı bir şekilde “vardır” denilemeyeceğini, ancak tanımlanan bir özne olacağını ifade etmektedir.¹³⁶

Russell, Rahip Copleston ile giriştiği münazarada “var olan yuvarlak kare” örneği üzerinden, bir şeyin var olduğunu söylemenin onun analitik bir önerme olduğunu

¹³² Horner vd., *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*, 249.

¹³³ Bayram Dalkılıç, *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*, (Konya: Kendözü Yayınları, 2000), 60.

¹³⁴ Bertrand Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, Çev: Ender Gürol, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1972), 214.

¹³⁵ Dalkılıç, *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*, 61-62.

¹³⁶ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 217.

iddia etmek için yeterli olmayacağını dile getirmektedir. Şekilsel olarak bakıldığında “var olan yuvarlak kare vardır” önermesi analitik bir önerme gibi görünse bile, var değildir.¹³⁷ Buradaki problem, var olmamasına rağmen var olduğu varsayımını gerekli kılan “var olan yuvarlak kare”nin bu önermenin öznesi olarak kabul etmekten kaynaklanmaktadır. Russell ontolojik delilin öncüllerinde buna benzer olarak, dilin yanlış kullanımına dayalı hatalar olduğunu belirtmektedir.¹³⁸

Russell, ontolojik delilin yanlışının nerede olduğunu ortaya koymanın, delilin yanlış olduğunu söylemekten çok daha zor olduğunu belirtmiştir. Ancak görüyoruz ki Russell bu ifadesine rağmen delili eleştirmiş ve geçersiz olduğunu iddia etmekten geri durmamıştır.¹³⁹

Russell ontolojik delili eleştirirken, delilin geçersizliğini ortaya koymak amacıyla bazı teist düşünürlerin dahi bu delili kabul etmediğini söylemesi ve bu kişileri referans göstererek delilin geçersiz olduğu iddiasını pekiştirmesi, onun felsefesi açısından ciddi bir tutarsızlık ortaya çıkarmaktadır. Bazı Tanrı bilimcilerin, dikkat çekmek amacıyla insanların daha çabuk anlayabileceği başka delillere yönelmesini, ontolojik delilin geçersiz olduğunu göstermek için kullanmak doğru bir tutum gibi görünmemektedir.¹⁴⁰

Russell’ın Copleston ile yaptığı tartışmada verilen “yuvarlak kare” örneğine gelirsek, diyebiliriz ki; insan zihninde ve dış dünyada ortaya konulan bir “kare” tasviri vardır ve bu tasvir tüm insanlar için aynı şeyi ifade eder. Bu nedenle insanlar “yuvarlak bir kare vardır” cümlesinin saçma olduğunu anlayabilmektedirler. Fakat dış dünyada Tanrı kavramına karşılık gelebilecek bir tasvir olmadığı için aynı şeyi söylememiz mümkün görünmemektedir. Yani ontolojik delilin ileri sürdüğü; ‘varlığı zorunlu olan Tanrı’ fikri için saçma ya da anlamsız gibi sonuçlara varmak “yuvarlak kare” örneğinde olduğu kadar kolay görünmemektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 218.

¹³⁸ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, Çev. Dilek Arlı Çil, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 164-165.

¹³⁹ Dalkılıç, “Bertrand Russell’in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 57.

¹⁴⁰ Dalkılıç, *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*, 63.

¹⁴¹ Dalkılıç, *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*, 64-65.

2.2.1.2.Kozmolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi

Russell'ın ontolojik delile nazaran akla daha uygun bulduğu kozmolojik delillerin¹⁴² başında gelen hudus delili, “nedensellik” ilkesinden yola çıkarak bu ilkeyi evrenin varlığıyla ilişkilendirip Tanrı'nın varlığını temellendirmeye çalışmaktadır.

Thomas Aquinas'ın öne sürdüğü haliyle hudus delili şu şekilde formüle edilmektedir: 1. Var olmaya başlayan her şey, var olmak için bir nedene ihtiyaç duyar. 2. Âlemin bir başlangıcı vardır. 3. O halde âlemin de var olmak için bir nedene ihtiyacı vardır ve bu neden Tanrı'dır.¹⁴³

Delile göre; bu dünyadaki her şeyin bir nedeni vardır ve bu nedenler zincirinde geriye gidecek olursanız en nihayetinde bir ilk nedene ulaşmak zorundasınız. Çünkü nedenler zincirinin sonsuzca geriye gitmesi, bizi saçmalığa götürecektir. Dünyanın da varlığının bir ilk nedeni olduğuna göre öyleyse bu ilk neden, teizme göre Tanrı'dır.

Russell eğer nedensellik ilkesine göre her şeyin bir nedeni olması gerekiyorsa; mantıken Tanrı'nın da bir nedeninin olması gerektiğini söyleyerek esasen delilin temelinde yer alan nedensellik ilkesine ters düşüldüğünü iddia etmektedir. Yine teistlerin iddia ettiği gibi Tanrı ilk neden olabiliyorsa; evrenin de varlığının nedensiz olabileceğini kabul etmenin bir sakıncası olmasa gerekir.¹⁴⁴

Russell'a göre hudus delili; evrende gözlemlediğimiz olayların bir nedene bağlı olarak gerçekleşmesinden hareketle, evrenin kendisinin de var olmak için bir nedene ihtiyaç duyması gerektiği fikrine ulaşırken mantık hatasına düşmektedir. Russell bu hatayı; her insanın bir annesi olduğundan hareketle, insan ırkının da bir annesi olduğunu düşünmeye benzeterek hatalı bir analogi ile göstermektedir. Zira Russell'a göre parçalar için söz konusu olan nedenselliğin, bütün için de söz konusu olması zorunlu olarak gerekli değildir. Russell evreni bir bütün olarak kabul eder ve evrenin var olması için bir neden olması gerekmediğini ifade eder. Bir başka deyişle Russell, kozmolojik delilin yaptığı hatanın, tek tek varlıklarda görülen şeyi, bütüne terkip hatası olarak görmektedir.¹⁴⁵ Ancak ilk neden delilini savunan kişilerin de mantıki açıdan çok farklı bir şey söylemediğini görüyoruz. Tek fark Russell gibi ilk neden olarak evreni değil de Tanrı'yı kabul eder. Yani eğer Russell evreni, var olmak için bir nedene ihtiyaç duymayan bir şey olarak görebiliyorsa, teist kişiler de Tanrı için aynı şeyi iddia edebilir

¹⁴² Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 172.

¹⁴³ Peterson vd., *Akil ve İnanç*, 111.

¹⁴⁴ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 8-9.

¹⁴⁵ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 223-224.

ve zincirin en gerisinde Tanrı'nın olduğunu savunabilir. Öyleyse evrenin kendiliğinden var olduğunu düşünebiliyor ve evrenin var olması için bir neden bulmak zorunlu değilse, Tanrı'nın varlığının da bir nedene ihtiyaç duymaması ve varlığının kendinden olduğunu düşünmek için bir sakınca olmasa gerektir. Russell'ın ilk neden deliline getirdiği eleştiriyi bu noktada kendisiyle çeliştiğini görmekteyiz.¹⁴⁶

Russell'ın kozmolojik delile getirdiği eleştirilerden olan “kozmojik delilin tek tek varlıklarda görülen şeyi bütüne terkip hatası” olduğu iddiası bazı kozmolojik delillendirmeler için geçerli değildir. Zira bazı kozmolojik deliller bütüne dahi gitmeden tikel olgular üzerinden problemi ortaya koymaktadır. Öyle ki teist kişiyi zorunlu varlığa yani Tanrı'ya götüren şey, önünde duran mümkün varlığın açıklanmaya muhtaç olduğu iddiasıdır. Hatta bazı teist düşünürlere göre tek tek varlıklardan hareket ederek bütüne dair yargıya varmak da hatalı değildir. Öyle ki; Suudi Arabistan'da tek tek her yerleşim bölgesinde Arapça konuşulur; o halde ‘Suudi Arabistan'da Arapça konuşulur’ sonucuna varmak terkip hatası olmasa gerekir.¹⁴⁷

Russell, hudus delilinin öne sürdüğü üzere her şeyin bir ilk nedeninin olduğu ve dolayısıyla evrenin de bir ilk nedeni olduğu iddiasının bir varsayım olduğunu ve bu varsayımın yanlış olduğunu iddia etmektedir. Russell bu yanlış, matematikteki basit kesir dizilerinin ilk teriminin olmamasını örnek vererek göstermeye çalışmaktadır.¹⁴⁸ Böylece Russell hudus delilinin çıkış noktası olan başlangıcın eksikliğinin, bir probleme yol açmadığını iddia etmektedir. İlk neden delilinin yanı sıra kozmolojik delil grubunda Leibniz'in öne sürdüğü “yeter neden” delili, Russell'ın ilk neden deliline getirdiği bu eleştiriyi bertaraf edebilecek niteliktedir. Öyleyse; Russell'ın kendisinin de ilk neden deliline nazaran daha makul bulunduğu yeter neden delilinden kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

Leibniz'in öne sürdüğü “yeter neden” delili, ilk neden delilinden farklı olarak evrenin bir başlangıcı olduğu fikrini kabul etmenin zorunlu olmadığını söylemektedir. Evrenin her zaman var olduğunu düşüsek bile Leibniz; her şeyin bir yeterli nedeninin olması gerektiğini ve evrenin, evrenin dışında yeterli bir nedeninin olması gerektiğini iddia etmektedir. Leibniz'e göre bu yeter neden; Tanrı'dır. Russell; Leibniz'in ileri sürdüğü bu delilin, yeter neden ilkesinin kabul edildiği takdirde tutarlı görüldüğünü

¹⁴⁶ Dalkılıç, “Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 68.

¹⁴⁷ Bayram Dalkılıç, “Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 72.

¹⁴⁸ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 172-173.

fakat yeter neden ilkesiyle tam olarak ne kastedildiğinin oldukça muğlak görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁴⁹

Russell hudus delilinin temel aldığı ilke olan nedensellik ilkesinin, kuantum fiziğinin keşfiyle önemli ölçüde sarsıldığını dile getirmektedir. Bu bilimsel keşif neticesinde, fizikçiler atomlardaki kuantum geçişlerinin bir sebebinin bulunmadığını söylemektedirler.¹⁵⁰ Bu durum ise Russell'a göre, teistlerin iddia ettiği üzere; var olan her şeyin ve tabiatın varlık gösterebilmesi için bir nedene ihtiyaç duyduğu iddiasını çürütmektedir.

Russell'ın evrenin varlığının nedensiz olabileceğine dayanak olarak verdiği kuantum fiziğine göre kuantum geçişlerinin sebebinin bulunmadığı örneği pek uygun görünmemektedir. Zira bilim sürekli gelişen ve değişim gösteren bir alandır. Fizikçiler kuantum geçişlerinin sebebinin şuan için bulamamış olabilirler fakat ilerleyen zamanlarda yeni araştırmalar neticesinde bu sebeplerin bulunabilmesi oldukça muhtemeldir. Diyebiliriz ki; bilimsel metot açısından bakıldığında da, nedenini henüz bulamamış olmamız, bir durumun nedensiz gerçekleştiği sonucuna varmamızı zorunlu olarak gerektirmez.¹⁵¹ Fakat buna rağmen; pozitivist filozofların birçoğu, bilimsel alanın dışında kalan, deney ve gözlem yapamadıkları Tanrı'nın varlığı gibi konularda, genel olarak yok sayma ve bu meseleleri anlamsız bulma eğilimindedirler.¹⁵²

2.2.1.3. Teleolojik Delil ve Russell'ın Eleştirisi

Teleolojik delil, evrenin matematiksel ölçümlere izin veren bir yapıya sahip olduğunu, bu durumun da evrende bir düzen ve gayenin varlığına işaret ettiğini savunmaktadır. Bu düzen ve gayenin, Tanrı'nın varlığına dair delil teşkil ettiğini savunan teleolojik delil; nizam ve gaye delili olmak üzere iki aşamalı olarak ele alınmaktadır. Öncelikle bu delillerin Tanrı'nın varlığına nasıl ulaştıkları üzerinde duracağız ve daha sonra Russell'ın teleolojik delile yaptığı eleştirilere yer vereceğiz.

Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen teleolojik delilin içinde inceleyeceğimiz nizam delili; evrende görülen düzen ve bu düzenin tesadüfen ortaya çıkamayacağı fikrinden hareket etmektedir.¹⁵³ Nizam delili, bilinen klasik haline, İngiliz teolog

¹⁴⁹ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 172.

¹⁵⁰ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 225.

¹⁵¹ Dalkılıç, "Bertrand Russell'ın Felsefesinde Tanrı Problemi", 69.

¹⁵² Dalkılıç, *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*, 73.

¹⁵³ Aydın, *Din Felsefesi*, 60.

William Paley tarafından yapılan çalışmalar ile ulaşmıştır. Paley, nasıl ki; çölde bulduğumuz bir saatin çalışma mekanizmasını incelediğimizde, onun kendiliğinden oluştuğunu düşünemiyorsak tabiatın, örneğin; insan ve hayvan gözlerinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını, bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu kabul etmek durumunda olduğumuzu iddia eder. Paley'e göre, saatte gördüğümüz düzeneğin çok daha karmaşık ve ustalık gerektiren halini evrende her an gözlemlemekteyiz.¹⁵⁴ Örneğin; doğa yasaları, Dünyanın Güneşe olan uzaklığı ve açısı, mevsimlerin birbirini takip etmesi, hücrenin yapısı, canlıların sinir sistemi, DNA kodları gibi evrende gözlemlediğimiz birçok şey evrende var olan bu düzeni göstermekte ve akıllı bir yaratıcıya işaret etmektedir. Diyebiliriz ki nizam delilini savunan teist filozoflar; tabiatta gözlemlediğimiz tüm bu akıllı tasarımları, insanın şimdiye kadar sahip olduğu bilgi birikimi ile ortaya çıkardığı şeylerle kıyaslayacak olursak evrenin çok daha yüksek bir akılla tasarlanmış olduğunu iddia eder ve buradan hareketle Tanrı'nın varlığının zorunlu olduğunu iddia etmektedirler.¹⁵⁵

Russell'a göre nizam delilini şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir: Evrende bir düzen olduğunu, evrenin belli ilkeler ve kurallar üzerine inşa edilmiş sistemli bir yapı olduğunu ve böyle bir yapının tesadüfen ortaya çıkmayacağı, bu nedenle de bir düzenleyiciye ihtiyacı olduğu iddiasıdır. Teistik argümana göre bu düzenleyici elbette Tanrı'dan başkası değildir.¹⁵⁶

Russell nizam delilini eleştirirken bu delil türünün, bir nevi insanların bilimsel açıklamalardan kurtulmak için ortaya attıkları basit bir açıklama yolu olduğunu söyler. Bununla birlikte Russell, tabiat kanunu zannettiğimiz bazı durumların ise sadece insanların alışkanlıklarından ibaret olduğunu iddia eder. Öte yandan atomların hareketlerini örnek göstererek, zannedilenin aksine atomların belli tabiat kurallarına göre hareket etmediğini söyler. Atomların hareketleriyle ilgili ortaya atılan teoriler ise tamamen istatistik ortalamalardan ibarettir ve bu durum Russell'a göre tamamen tesadüfi olabilir. Russell tabiat kanunlarının çoğunun bu şekilde olduğunu, tesadüf kanunlarından çıkan istatistik ortalama olduğunu ve bu durumun da tabiat kanunları iddiasını oldukça anlamsız kıldığını iddia eder. Ayrıca tabiat kanunlarının varlığını kabul etsek dahi, Tanrı'nın hangi kanuna göre hareket ettiği sorusuyla karşılaşırız. Eğer "Tanrı ilk kanun koyucudur." dersek o takdirde kanuna tâbi olmayan bir varlığın

¹⁵⁴ Peterson vd., *Din Felsefesi Seçme Metinler*, 286-287.

¹⁵⁵ Horner vd., *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*, 255.

¹⁵⁶ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 74.

olabileceğini kabul etmek zorunda kalırız ve bu durum tabiat kanunu adını verdiğimiz sistemle tezat oluşturacaktır.¹⁵⁷

Russell ayrıca teistlerin Tanrı'nın varlığına delil olarak sunduğu doğada var olan güzellik ve uyumu tam olarak nerede bulabileceğimizi anlayamadığını ifade etmektedir. Russell'a göre hayvanlar âlemine baktığımızda birbirlerini acımasızca avlayan ya da açlıktan yavaş yavaş ölen hayvanları görmekte olduğumuzu hatırlatarak, bu tablonun iddia edildiği gibi güzel ve uyumlu bir tabiata işaret etmediğine dikkat çekmektedir. Ya da kastedilen güzellik ve uyumu yıldızlarda görmemiz bekleniyor ise; yıldızların patlayarak son bulduklarını ve etraflarındaki her şeyi belirsiz bir pusa dönüştürdüklerini söylemektedir. Diyebiliriz ki; Russell'a göre güzellik her halükarda sübjektiftir ve yaşadığımız dünyanın genel geçer anlamda güzel olduğundan bahsedemeyeceğimizi iddia etmektedir.¹⁵⁸

Russell'ın yukarıda belirttiğimiz üzere atomların hareketlerinin ve tabiatta var olduğunu düşündüğümüz kanunların temelinde belli bir amaç olmadığı ve tesadüfi olduğu iddiası esasen tesadüfün ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği konusunu açıklama görevini kendisine yüklemektedir. Bu açıdan Russell'ın iddiasının teleolojik delili geçersiz kılması mümkün görünmemle birlikte, evrende var olduğunu iddia ettiği tesadüfün ispatlanması da çok zor görünmektedir.¹⁵⁹

Teleolojik delil içerisinde ele alacağımız ikinci delil çeşidi olan gaye delili ise, yukarıda bahsettiğimiz nizam delili ile ortak bir çıkış noktasından hareket ederek; evrende var olduğu öne sürülen söz konusu düzenin bir amaç doğrultusunda geliştiğini iddia eder.

Gaye deliline göre; evrenin ortaya çıkışında başlangıçta var olan durumlardan herhangi birisi, o zaman olduğundan farklı olsaydı, bildiğimiz haliyle hayat var olamazdı. Örneğin; büyük patlama farklı bir hızda genişleseydi, ya da çekim gücü mevcut olandan daha büyük olsaydı, akıllı varlıkların ortaya çıkabilecekleri bir evrenin oluşması mümkün olmayacaktı. Aynı şekilde eğer atomların çekirdeklerini bağlayan şiddetli güç daha şiddetli olsaydı, helyum çekirdekleri dünyayı kaplar ve hiç hidrojen kalmazdı; hidrojen olmadan da su ve hayat var olamazdı.¹⁶⁰ Öyleyse; dünyadaki her şey bizim yaşayabilmemiz için yaratılmıştır ve dünyada en küçük bir değişiklik olsa, dünya

¹⁵⁷ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 10-12.

¹⁵⁸ Bertrand RUSSELL, *What Is An Agnostic?*, The Basic Writings of Bertrand Russell, Ed. R.E. Egner and L.E. Denonn, New York, 4-5.

¹⁵⁹ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 81.

¹⁶⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 124.

üzerinde yaşam mümkün olamazdı. Teistik argümana göre bu dünya “Kâdir-i Mutlak” varlık olan Tanrı tarafından içindeki her şeyle mümkün olabilecek en iyi şekilde yaratılmıştır. Bu duruma verilen örneklerin başında doğanın; insanın ve diğer canlıların yaşayabilmesi için uygun olması ve yine canlıların biyolojik özelliklerini ve yaşamsal faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürebilecekleri özelliklerle donatılmış olması gelmektedir.¹⁶¹

Fiziksel dünyadan hareket ederek Tanrı'nın varlığını delillendirmeye çalışan teleolojik delilin bu yaklaşımı, Tanrı'nın varlığını kabul etmesine rağmen Alman düşünür Kant tarafından da eleştirilmiştir. Kant, Tanrı'nın varlığının bu türden delillerle ispatlanmasının imkansız olduğunu söylemiştir. Kant'a göre doğada var olduğu iddia edilen düzen ve gayenin, Tanrı'yla açıklanmaya çalışılması, fiziksel bir açıklama olmadığı gibi felsefi anlamda da bazı problemler barındırmaktadır. Zira teleolojik delilin iddia ettiği gibi bu dünyanın mümkün olan en mükemmel dünya olduğunu söyleyebilmemiz için, olabilecek tüm dünyaları tanımamız ve bir kıyaslama yapmamız gerekirdi. Bu kıyaslama sonucunda yaşadığımız dünyanın en mükemmel dünya olduğu ve böylesine mükemmel bir dünyanın da ancak Tanrı tarafından yaratıldığı bilgisine ulaşabilirdik. Fakat böyle bir kıyaslama yapmamıza imkan verecek bir bilgi birikimine sahip olmadığımız ortadadır. Bununla birlikte Kant, teleolojik delilin iddiasının doğru olduğunu varsaysak dahi, bu delilin bizi sadece “iyi”, “bilge” ve “güçlü” bir yaratıcı tasavvuruna götürebileceğini; fakat “en iyi”, “en bilge” ve “en güçlü” gibi özellikler taşıyan “en yüksek yetkinliğe sahip” bir Tanrı'ya ulaştıramayacağını ifade eder. Bu durum ise Kant'a göre, Tanrı tasavvurumuzda çok önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶²

Diyebiliriz ki; Kant'a göre bu delilin öne sürdüğü iddialar, yeterli bir Tanrı kavrayışını değil ancak evreni meydana getiren bir mimarın varlığını gösterebilecek niteliktedir. Zira Kant'a göre Tanrı'nın varlığına ulaşabilmenin yegane yolu, ahlak yasalarına dayanan bir temellendirme.¹⁶³

Russell'a göre, doğa felsefesinden bildiğimiz kadarıyla Dünya salt olarak iyi ya da kötü olarak nitelendirilemez, ona bu değerleri atfeden insandır. Dünya; bizi mutlu etmek ya da üzme gibi bir amaç taşımamaktadır; o, evrenin sadece önemsiz bir

¹⁶¹ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 12-13.

¹⁶² Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev: İoanna Kuçuradi, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999), 250-251.

¹⁶³ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 382-383.

gezegenidir. Kendi isteklerimiz doğrultusunda sonuçlar elde etmek amacıyla doğa felsefesini çarpıtmak, hata yapmamıza sebep olmaktadır. Russell'a göre, evrenin insana hizmet etmek gibi bir amaca sahip olduğu iddiası, insanın kendisine fazlaca önem atfetmesinden ileri gelmektedir.¹⁶⁴

Russell'a göre, gaye delilinin öne sürmüştüğü, doğanın canlılığa uygun olarak yaratılmış olduğu fikri doğru görünmemektedir. Aksine; Darwin'in Evrim Teorisinde açıkladığı üzere esasen canlılar doğaya uyum sağlamaktadır. Evrim Teorisinin açıklamalarından çıkarımla, Tanrı'yı zorunlu kılan bir gayeden söz edemeyiz.¹⁶⁵ Ayrıca, Tanrı'nın varlığına karşı çıkarken en çok kullanılan delillerden biri olan kötülük problemi Tanrı tarafından mükemmel bir şekilde yaratılmış olduğu iddia edilen evren fikrinin çürütülmesine katkı sunmaktadır. Russell, insan davranışları neticesinde ortaya çıkan ahlaki kötülükleri teistlerin yaptığı gibi insanın özgür iradesiyle açıklasak bile doğa kanunlarının, insanlar ve diğer canlılar üzerindeki olumsuz etkisini açıklayamayacağımızı söyler. Russell'a göre, kaynağı insan olmayan kötülükleri barındıran bir evreni yaratan Kâdir-i Mutlak bir varlığın kendisi de kısmen kötü olmalıdır.¹⁶⁶

Teizmin kötülük argümanına karşılık ileri sürdüğü, bu dünyada var olan kötülük ve acının daha iyi bir öbür dünyaya işaret ettiği şeklindeki iddia, Russell tarafından gerçekçi bir yaklaşım olmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Teizmin öne sürdüğü bu tür bir argüman günlük hayata uyarlandığında iddianın yanlış olduğu sonucu kolaylıkla görülebilecektir. Örneğin; on koli yumurta aldığınızı ve ilk koliyi açtığınızda tamamen çürük olduğunu düşünelim. İlk kolinin çürük olması nedeniyle diğer dokuz kolinin olağanüstü ve mükemmel olacağı sonucunu çıkarmayız. Aynı şekilde dünyanın kötülük barındıran bir yer olduğu gerekçesine dayanarak, diğer mümkün dünyaların iyi olduğu sonucuna varmak mantıksal hata barındırmaktadır.¹⁶⁷

Leibniz'in ileri sürdüğü haliyle teleolojik delil, Russell'ın dünyada var olan kötülüğün Tanrı'nın varlığına ve evrendeki düzene tezat oluşturması şeklindeki eleştirilerine cevap verebilecek niteliktedir. Öyle ki; Leibniz Tanrı'nın mümkün olan en iyi evreni yarattığını söylerken, içerisinde kötülüğün hiç olmadığı bir evrenin, mümkün en iyi evren olamayacağı iddiasını öne sürmektedir. Tanrı dilediği takdirde kötülüğün

¹⁶⁴ Bertrand Russell, *Neye İnaniyorum*, Çev., Savaş Kılıç, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2015), 30.

¹⁶⁵ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 13.

¹⁶⁶ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 36-37.

¹⁶⁷ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 357-358.

bulunmadığı bir evren yaratabilirdi fakat bazı büyük iyiliklerin sadece kötülüğün varlığı sayesinde ortaya çıkacağından, böyle bir evren mümkün olan en iyi evren olmazdı. Örneğin; sıcak bir günde çok susamışken su içmek o kadar büyük bir haz verir ki, önceki susuzluğun katlanılabilir olduğunu düşünürüz. Bu nedenle Leibniz, dünyada var olan kötülüğün kaynaklarından olan insan iradesinin de Tanrı tarafından kötülüğe imkân verebilecek şekilde düzenlenmesinin mantıklı olduğunu söylemektedir. Yani mevcut olan dünya barındırdığı kötülüğe rağmen, mümkün olan diğer dünyalardan daha fazla iyilik barındırmaktadır. Öyleyse Russell'ın iddia ettiği gibi dünyanın kötülük barındırıyor olması, Tanrı'nın iyiliğine karşı bir delil teşkil etmemektedir.¹⁶⁸ Russell Leibniz'in bu iddiasını bir karşıt örnek oluşturarak çürütmeye çalışmaktadır. Öyle ki; dünyanın mümkün olan en kötü dünya olduğu, kötülüğün tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için az miktarda iyiliğin yaratıldığı, bu sayede kötülüğün daha büyük olacağı, iradenin iyilerin cezalandırılması için kullanıldığı iddia edebilir. Elbette Russell bu iddiasının doğru olduğunu değil aksine Leibniz'in mümkün olan en iyi dünya iddiasının da en az bu kadar fantastik göründüğünü göstermeye çalışmaktadır.¹⁶⁹

Russell'ın teleolojik delili eleştirirken başvurduğu evrim teorisi esasen evrende bir amacın olmadığını göstermemektedir. Evrim teorisi canlıların ortaya çıkışını ve nasıl türleştiklerini açıklamaya çalışır fakat bu sürecin arkasında ilahi bir amacın olup olmadığına dair herhangi bir fikir belirtmez.¹⁷⁰

Russell, evreni açıklarken ortaya konan bilimsel teorilerden hareketle Tanrı fikrini desteklemeye çalışmanın oldukça problemlili olduğunu, zira bilimsel teorilerin zamanla gelişip değiştiğini hatırlatır. Bu teorilere dayanarak bir Tanrı temellendirmesi yapmak da kişiyi en nihayetinde hataya sevk edecektir. Russell bu eleştirisinde haklı olmakla birlikte aslında kendisi de tam olarak aynı hataya düşmektedir. Çünkü kendi döneminde geçerli olan bilimsel teori ve kabullerle Tanrı'nın varlığı lehine delilleri çürütmeye çalışmaktadır. Öyleyse Russell'ın teistlere karşı yapmış olduğu söz konusu eleştiriyi ona yönelterek, onun ileri sürdüğü ve faydalandığı bilimsel teorilerin de değişime açık olduğunu ve bunlarla yapılan bir savunmanın Tanrı'nın varlığına dair temel iddiayı çürütmeye yetmeyeceğini söyleyebiliriz.¹⁷¹

¹⁶⁸ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 176-177.

¹⁶⁹ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 178.

¹⁷⁰ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 81.

¹⁷¹ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 70.

2.2.1.4.Dini Tecrübe Delili ve Russell'ın Eleştirisi

Şimdiye kadar açıkladığımız delillerden şekil, içerik ve kullandığı metot bakımından oldukça farklı olan dini tecrübe delilinin önemli savunucularından biri William James'tir. Kozmolojik ve teleolojik deliller evrenden hareketle Tanrı'ya ulaşmaya çalışırken; dini tecrübe delili ise “inanın insanın” yaşamış olduğu bir takım tinsel tecrübelerden hareket eder. Yani kişi yaşadığı dini tecrübe sayesinde, sahip olduğu inanç seviyesinden daha yüksek bir inanç seviyesine geçmektedir. Bu özelliğinden dolayı tecrübe delili “Tanrı'dan yine Tanrı'ya giden bir delil” olarak tanımlanmaktadır. Zira delile göre Tanrı'yı tecrübe etmek için daha işin başında Tanrıya inanıyor olmak gerekmektedir. Tecrübe delilinin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Tanrı'ya götüren bir delil olarak kabul edilmesi oldukça tartışmalıdır.¹⁷²

Dini tecrübe delili; tecrübeyi yaşayan kişinin aktardığı ifadelerden ibaret olması sebebiyle tamamen sübjektif bir özellik kazanmaktadır. Delilin bu özelliği, tecrübenin başkalarına olduğu gibi aktarılabilmesini ve analizinin yapılabilmesini imkânsız kıldığı için delilin sağlamlığı bakımından oldukça ciddi problem yaratmaktadır. Öyle ki; dini tecrübe yaşadığını iddia eden kimsenin tecrübesini, illüzyondan ayırabilecek herhangi bir nesnel referans görünmemektedir. Öyleyse dini tecrübe delilini savunan kimseler, bu delil ile Tanrı'nın varlığının temellendirildiği iddiasından ziyade; zaten inanan kişinin dini inanç noktasında daha üst bir dereceye gelebileceğini iddia etmek durumundadırlar.¹⁷³

Tanrı'nın varlığı meselesini, objektif ve nesnel yöntemlerle ele alınması gereken bir konu olarak gören Russell; kişinin duygusal iç dünyasına ait öznel bir tecrübe ile temellendirilmeye çalışılmasını, felsefi ciddiyetten uzak bir çaba olarak nitelendirmektedir. Öyleyse; dini tecrübe delilinin yapı itibarıyla kişiye özel ve sübjektif olması bu delilin herkesi ikna edebilecek türden nesnel bir sonuca götüremeyeceğini söyleyebiliriz.¹⁷⁴

Russell'a göre, kişinin bir şeyi çok fazla istemesi, o şeyin var olduğunu göstermez. Öyle ki; dini tecrübe yaşayan kişi duygu yoğunluğu nedeniyle, Tanrı'nın var

¹⁷² Aydın, *Din Felsefesi*, 83.

¹⁷³ Aydın, *Din Felsefesi*, 87-90.

¹⁷⁴ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 357.

olmasını ne derece isterse istesin; bu sadece onun duygusal durumuyla ilgili olup, Tanrı'nın varlığına dair hiçbir delil teşkil etmez.¹⁷⁵

Ayrıca Russell, dini tecrübelerin bazı zararlı yönlerinin olabileceğini; örneğin dini tecrübe aracılığıyla şeytanla iletişime geçtiğini söyleyen kişilerin de var olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca kişinin bir takım psikolojik etkiler altında kalarak gördüğü hayal ve sanrıları farklı yorumlayarak dini tecrübe yaşadığını zannetmesi de oldukça mümkün görünmektedir. Russell, dini tecrübe yaşadığını iddia eden kişiye, kendine geldikten sonra, yaşadığı tecrübenin mahiyetinin ve sebeplerinin ne olabileceği hususunda aklî ve mantıki ilkelere uygun bir denetleme yapmasını tavsiye eder.¹⁷⁶

Russell oldukça ciddi eleştiriler yönelttiği ontolojik ve kozmolojik delilleri, duygusal mantıksızlık olarak nitelendirdiği dini tecrübe ve sezgi yoluyla ortaya atılan delillere tercih edeceğini belirtmektedir. Çünkü ontolojik ve kozmolojik deliller geçerliliklerini belli bir mantık üzerinden temellendirmeye çalışmaktadırlar ve her türlü eleştiriye ve yanlışlamaya açıktırlar. Fakat dini tecrübe türünden deliller, Tanrı'yı tam olarak kanıtladıkları iddiasında olmadıkları gibi eleştirilemez ve yanlışlanamaz bir yapıya sahiptirler.¹⁷⁷

2.2.1.5. Ahlak Delili ve Russell'in Eleştirisi

Teistlerin Tanrı'nın varlığına dair ileri sürdüğü bir delil de, Russell'in diğer delil türlerine nazaran çok daha zayıf olduğunu iddia ettiği ahlaksal muhakemedir. Ahlak argümanı özellikle Kant tarafından savunulmuş olup Tanrı'nın varlığı bir postulat olarak ileri sürülmüştür. Bu argüman, objektif bir ahlaki kanun varsayarak insan zihninde var olan “en yüksek iyi” fikrinin gerçekleşebilmesi için Tanrı'nın varlığını gerekli görür. Buna göre Tanrı postulatı olmadığı sürece ahlak yasaları, doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi değerlendirmeler mümkün olmaz.¹⁷⁸

Tanrı'nın varlığını, ahlaki tecrübelerimizi esas alarak temellendirmeye çalışan ahlak delilinin çıkış noktası, insanın ahlaki bir varlık olduğu ve ahlakın otonomluğu iddiasıdır. Ahlak deliline göre; insanın ahlaki tecrübeleri zorlayıcı ve bağlayıcı bir özellik sergilemektedir ve insan zihninde “en yüksek iyi” (summum bonum) diye adlandırılan bir tasavvur vardır. Delile göre ahlakın bağlayıcılığı, insanın sahip olduğu

¹⁷⁵ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 357.

¹⁷⁶ Dalkılıç, “*Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi*”, 86.

¹⁷⁷ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3: 358.

¹⁷⁸ Peterson vd., *Aklî ve İnanç*, 132.

düşünce ve kararlarımızdan değil; daha yüce ve evrensel bir varlıktan yani Tanrı'dan gelmek durumundadır. Ancak bu sayede ahlakın bağlayıcılığı ve otonomluğunu sağlayabiliriz.¹⁷⁹

Russell'ın iddiası ise iyi ve kötü arasında objektif bir ayrılık olduğunu kabul etsek bile bu ahlak kanunlarının kaynağının ne olduğu konusu oldukça problemlili görünmektedir. Buna göre; ahlaki kanunların kaynağı eğer Tanrı ise, o halde Tanrı'nın kendisi için iyi ile kötü arasında bir ayrım yoktur; Tanrı ahlaki kanunların üzerindedir. Bu durumda "Tanrı iyidir" demenin bir anlamı kalmamaktadır. Eğer "Tanrı iyidir" diyeceksek o halde iyilik ve kötülüğün Tanrı'nın buyruğuna bağlı olmayan bir anlamı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu durumda ise teistleri bekleyen problem; ahlaki kanunların Tanrı tarafından yaratılmadığını, öz bakımından mantıken Tanrı'dan önce de var olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Russell'a göre ahlaki kanunların kaynağına dair sunduğumuz her iki durum da ciddi problemler barındırmaktadır.¹⁸⁰

Bu konuyla ilgili son olarak üzerinde duracağımız, ahlak argümanının bir devamı niteliğinde olan; adaletin yerine getirilmesi arzusu üzerine kurulan muhakemedir. Buna göre; dünyada büyük adaletsizlikler yaşanmakta olup, iyi insanların acı çektiğine, kötü insanların ise refah içinde yaşadıklarına birçok kere tanıklık etmekteyiz. Ancak adaletin gerçekleşebilmesi için yaşadığımız bu hayattan sonra adaletin sağlanabileceği bir ahiret hayatının ve tabii ki bu sistemi yöneten, adil bir Tanrı fikrinin kabul edilmesi gereklidir. Böyle bir muhakemeyi mantıklı bulmadığını söyleyen Russell, yaşadığımız dünyanın dışında bilgisi olmadığını ancak yine de fikir yürütmek gerekirse eğer bu dünyada adaletsizlikler varsa muhtemelen başka mümkün dünyalarda da adaletsizliğin olabileceğini söyler. Hatta Russell, dünyada var olan adaletsizliğin Tanrı'nın varlığı lehine değil aksine Tanrı'nın varlığının aleyhine işlediğini iddia eder.¹⁸¹

İnsanın üstün olduğuna dair inanca sebep olan; iyi ve kötüye dair duygu ve inançlarımız ise çevremizdeki her şey gibi yaşam mücadelesi sırasında gelişmiş olan tabii olaylardır ve Russell'a göre bu durum Tanrısal ya da olağan üstü bir temele dayanmamaktadır.¹⁸² Kaldı ki Russell, insanlık tarihini somut olarak ele aldığımızda üstün ahlaki niteliklerden ziyade, insanların birbirlerini acımasızca öldürdüğü savaşları,

¹⁷⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, 93-99.

¹⁸⁰ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 15.

¹⁸¹ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 16-17.

¹⁸² Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 111.

Tanrı'ya sunulan insan kurbanları, zehirli gazlarla yapılan toplu katliamları görmekte olduğumuzu söyler. İnsanlık tarihi boyunca şahit olduğumuz bu olaylar ve bu olayları ortaya çıkaran ahlaki ve dini öğretiler zeki bir yaratıcının kanıtı olarak görülemez. Russell'a göre içinde yaşadığımız bu evrenin bile bile ortaya çıkarılmış bir şey olduğuna inanacak olursak; evreni, iyi ve zeki bir Tanrı'nın yaratmış olmasındansa şeytanın işi olduğunu düşünmek çok daha makul bir düşüncedir. Bu nedendir ki Russell, böyle bir evrenin tesadüfi olarak ortaya çıktığını iddia etmenin daha mantıklı bir varsayım olduğunu dile getirir.¹⁸³

Russell mevcut delillerle Tanrı'nın, bilimsel olarak delillendirilmesinin mümkün görünmediğini söyler. Fakat durum değişir, Tanrı'ya dair yeni ve herkesi ikna edecek türden deliller elde edilirse, bu düşüncesini dogmatik bir şekilde devam ettirmeyeceğini belirtmiştir. Bu açıdan Russell'ın bu konuda hem Tanrı hakkında delil istediğini hem de delillerle bu konunun asla doğrulanamayacağını iddia ettiğine dair yapılan eleştirilerin tutarlı olduğunu düşünmüyoruz.

Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen delilleri ve Russell'ın bu delillere yönelttiği eleştirilere yer verdikten sonra, şimdi de söz konusu bu deliller ile Tanrı'ya inanma arasında Russell'ın nasıl bir bağ kurduğu ve inananların, Tanrı inancını kabul ederken delile dayanma oranlarının ne ölçüde olduğu üzerinde duracağız. Yani meselenin bilgi (knowledge) boyutu ile inanç (faith) boyutu birbirini doğrudan etkileyen alanlar mıdır sorusundan hareketle, Tanrı'ya inanan insanların, inanma süreçlerinde Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen delillerin etkisinden bahsedeceğiz.

Platon'dan itibaren birçok filozof Tanrı'nın varlığı ve ölümsüzlük gibi dini inançları felsefe üzerinden kanıtlamaya çalışmışlardır ve bu konularda birçok delil ileri sürmüşleridir. Her filozof kendinden önceki filozofların öne sürdüğü delilleri eleştirmekle birlikte, kendileri de yeni deliller ortaya çıkarmaktan vazgeçmemişlerdir. Örneğin; Saint Thomas, Saint Anselmus'un; Kant, Descartes'ın öne sürdüğü delilleri eleştirmiş ve bununla birlikte Tanrı'nın varlığına dair yeni deliller ortaya koymaya devam etmişlerdir. Russell'a göre filozofların ileri sürdüğü tüm bu deliller, Tanrı'nın varlığını ya da diğer dini inançları kanıtlayabilecek niteliğe sahip değildir. Hatta Russell'a göre filozoflar sık sık öne sürdükleri delilleri desteklemek için mantık ilmini çarpıtmışlar ve matematiği de gizemli hale getirmeye çalışmışlardır.¹⁸⁴

¹⁸³ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 112.

¹⁸⁴ Dalkılıç, "*Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi*", 100.

Russell filozofların ortaya koydukları delillerin felsefi sorgulamaya sahip kimselere genellikle ikna edici görünmediğini belirtmekle birlikte, felsefi anlamda yeterli sorgulama ihtiyacı duymayan kimselerce, bu delillerin Tanrı'nın var olduğuna dair inancı kesinleştirmesi muhtemeldir.¹⁸⁵

Russell felsefenin ve bilimin, Tanrı'nın varlığını delillendirmede başarısız olduğunu belirtmekle birlikte, Tanrı'nın varlığının da ancak bilimsel yöntemlerle ortaya konulması gerektiğini iddia eder. Diyebiliriz ki; Russell' göre Tanrı'nın varlığı iddiası bilimsel anlamda doğrulandığı ya da yanlışlandığı takdirde bilgi boyutuna geçebilir. Russell'ın Tanrı'nın varlığı iddiasına karşı takındığı bu tutum onun pozitivist- empirist düşünceye yakın olduğunu göstermektedir.¹⁸⁶

Russell'ın ölümden sonraki hayatın varlığı ve Tanrı'nın varlığına dair meseleleri pozitivist bir bakış açısıyla ele alması ve eğer varlık alanından bahsediyorsak Tanrı'nın da bu gerçeklik sahasına dâhil olması gerektiği şeklindeki fikri, bazı kimselerce objektiflik ve tutarlılık açısından eleştiriye maruz kalmıştır. Russell, daha önce de bahsettiğimiz “yarın ay tutulmasının var olup olmayacağı” iddiasının nasıl ki olgusal olarak ele alınıp çeşitli bilimsel analizlerden geçerek incelendiği gibi; Tanrı'nın da benzer yöntemlerle ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu incelemeler sonucu yeterli delil bulunduğu takdirde Tanrı'nın varlığının kabul edilebileceği yönündeki iddiasını ele alacak olursak esasen Russell'ın belki gözden kaçırdığı noktalardan biri ayla ilgili şuan sahip olduğumuz bilimsel veriye henüz sahip olmadığımız eski dönemlerde, mitolojinin sınırları dâhilinde ele alınmış ve bu çerçevede yorumlanmış olmasıdır. Öyleyse nasıl ki ayla ilgili eskiden sahip olmadığımız fakat bugün bilimsel gelişmeler neticesinde yeni bilgilere ulaştığımız gibi Tanrı'yla da ilgili gelecekte yeni bilgilere ulaşmamız gayet imkân dâhilindedir ve Tanrı'nın varlığına dair iddiaları görmezden gelmek hata yapmamıza sebep olabilir.¹⁸⁷

Russell'ın Tanrı'nın varlığını kabul etmemesindeki başlıca etkenler; Tanrı'nın varlığına dair sunulan delillerin oldukça zayıf olması, kötülük probleminin Tanrı'nın varlığına dair anti-tez oluşturması, sosyolojik ve psikolojik bazı teorilerin etkisi, evrim teorisinin ışığında doğanın ve maddenin tesadüfi bir amaç dâhilinde hareket ettiği fikrini benimsemesi ve Russell'ın bazı konularda ayrılmakla birlikte dâhil olduğu analitik felsefe geleneği ve bu gelenek içerisinde yer bulan mantıkçı pozitivism akımının Tanrı

¹⁸⁵ Dalkılıç, “Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 100-101.

¹⁸⁶ Dalkılıç, “Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 101.

¹⁸⁷ Dalkılıç, “Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 132.

fikrini anlamsız bulması, hatta incelenmeye dahi gerek olmadığı şeklindeki düşüncesinin oldukça etkili olması şeklinde sıralanabilir.¹⁸⁸

Russell herhangi bir konuya dair karar verirken, delillere başvurarak karar vermeyi, eğer konu hakkında yeterli delile sahip değilsek karar almamayı ya da ertelemeyi rasyonel bir tutum olarak görmüştür. Ancak Russell Tanrı konusunda kendi söylediğinin aksine Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair yeterli delil olmamasına rağmen kararı ertelememiş ve Tanrı'nın varlığına dair delilleri eleştirmenin yanı sıra Tanrı'nın var olmadığına dair fikre yakın durmuştur. Russell'ın Tanrı'nın varlığına dair takındığı bu tutum, onun felsefi düşünceleri çerçevesinde değerlendirildiğinde önemli bir eleştiri gibi görünmektedir.¹⁸⁹

2.2.2.Tanrı İnancının Kaynağı

Tanrı'nın varlığı meselesi ve dini inançlar yukarıda bahsettiğimiz üzere rasyonel bir temellendirmeden bu denli yoksun ise; insanlık yüzyıllardan beri neden hâlâ dini inançlara bağlı kalmış ve Tanrı inancını devam ettirmiş olduğu meselesi önem kazanmaktadır. Tanrı inancının kaynağı hususunda ortaya atılmış birçok farklı görüş olmakla birlikte bizim burada üzerinde duracağımız, Russell'ın Tanrı inancının kaynağı olarak neyi ya da neleri gördüğü meselesidir.

Russell'a göre Tanrı inancının temelinde yatan şey en başta kişinin çocukluğundan itibaren dini düşüncelerle büyütülmesidir. Bu açıdan Russell'a göre Tanrı inancının temelini esasen, taklidin meydan getirdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Tanrı düşüncesinin temelinde yatan bir diğer sebep, insanın güvenme ihtiyacıdır. Russell'a göre kişi her zaman güvenebileceği, onu koruduğuna inandığı güçlü bir varlığın olduğunu bilmek ister. Ve insanın bu güven isteği, Tanrı'ya inanması hususunda onu ciddi anlamda yönlendirmektedir.¹⁹⁰

Russell'a göre dini inançların bu kadar ilgi görmesinin ve Tanrı'ya inanma ihtiyacının temel sebeplerinden biri, korku ve buna karşılık dini inançların, insanlarda sağladığı güven duygusu ve ölümsüzlük vaadidir. Russell'a göre insanın sahip olduğu korku; daha çok, bilinmeyen ve gizemli olanın korkusu, kaybetme korkusu, ölüm

¹⁸⁸ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 135.

¹⁸⁹ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 102.

¹⁹⁰ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 103.

korkusu şeklinde sayılabilir.¹⁹¹ Ayrıca yaşam boyu başımıza gelebilecek zorluklardan ve kötülüklerden bizi koruyabileceğine inandığımız bir varlığın olması da kişiyi Tanrı inancına yöneltmektedir. Bunların yanı sıra, doğanın insana verebileceği zararlara karşı duyduğu korku, diğer insanlardan kendisine gelebilecek zararlara karşı duyduğu korku da Tanrı inancında oldukça etkili olmaktadır.¹⁹² Kişinin Tanrı'ya inanma sürecinde etkili olan, doğanın insana yapabileceği kötülükler; gerçekleşebilecek depremler ve diğer doğal afetlerin insan psikolojisi üzerinde yıkıcı etkisi örnek verilebilir. Doğal kötülüğün dışında, ahlaki kötülük olarak nitelendirilen insan kaynaklı bazı kötülükler de kişinin korku duymasına ve dini inanca yaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle insanlar herhangi bir dini inanca bağlı kalmak ve bu sayede kendilerini daha güvende hissetmek eğilimindedirler.¹⁹³

Diyebiliriz ki Russell Tanrı inancının kaynağı olarak insanın çeşitli duygusal durumlarını, inanma ihtiyacını, tabiat ve ölüm gibi önüne geçemediği ve kısmen de bilinemez olan durumlardan duyduğu korkuyu görmektedir. Bu tür korkularla baş etmek amacıyla da kendisine güvenli bir alan oluşturmak maksadıyla tamamen hayal ürünü olan bir Tanrı ve dini inançlar ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte toplumsal hayatta karşılaştıkları haksızlıkları ve kötülükleri de adil olduğuna inandığı bu Tanrı'ya havale ederek esasen kendi üzerine düşen sorumluluklarından kaçmaktadır.¹⁹⁴

Dini inancın ortaya çıkmasında önemli rol oynayan bilinmeyene karşı duyulan korku, ölüm korkusuyla birleştiğinde Russell'a göre zalimliği de ortaya çıkarmakta ve tarihi açıdan bakıldığında zalimlikle dinin birlikte yol aldığını iddia etmektedir.¹⁹⁵ Russell tüm bu bilinmezliklerin ve korkuların üstesinden gelebileceğimizi fakat bunu Tanrı inancıyla ya da dini inançlar üreterek değil, bilimden yararlanarak yapmamız gerektiğini ifade eder. Russell'a göre bilim; hayali destekler aramamayı, gökyüzünde gezinen yardımcılar olmadığını, dini inançların kötülüğü arttırdığını ve bu dünyayı üstünde yaşanabilecek bir yer yapmak için kendi çabamıza güvenmeyi öğretecektir.¹⁹⁶ Russell insanlara dünyaya bakışlarının daha gerçekçi olması gerektiğini; dünyayı iyi ve kötü gerçekleriyle, olduğu gibi görmelerini tavsiye eder. Yaşadığımız evrenin bizim

¹⁹¹ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 38.

¹⁹² Russell, *Dünya Görüşüm*, 18.

¹⁹³ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 104.

¹⁹⁴ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 105.

¹⁹⁵ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 104.

¹⁹⁶ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 38.

üzerimizde oluşturduğu korkuyla çeşitli dini inançlar yerine, zekâmızı kullanarak bu tür korkularla mücadele etmek gerektiğini söyler.¹⁹⁷

Bu tür eleştirilerine rağmen Russell, insanı Tanrı'ya götüren etkenlerden biri olan inanma ihtiyacının dış etkenlerden ziyade insanın kendi doğasında olduğunu kabul etmektedir. Öyle ki inanma ihtiyacı, insanın kolay kolay yadsıyamayacağı bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Russell söz konusu inanma ihtiyacının bir Tanrı fikrini ortaya çıkarmasında rol oynayan etkenin büyük oranda dış çevre olduğunu öne sürmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Russell'ın çocukluk ve ilk gençlik yıllarında çevresinden ve ailesinden öğrenerek, bir Tanrı inancına sahip olması, onun bu çıkarıma ulaşmasında etkili olmuştur. Ancak Russell'ın dediği gibi Tanrı inancı çevreden gelen bir etki sonucu bizde taklidî olarak ortaya çıkıyor ise, inanan ilk insanın Tanrı fikrini kimden öğrenerek ya da kimi taklit ederek inanmaya başlamış olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Russell'ın bu noktada verebileceği bir cevap görünmemekle birlikte o, Tanrı inancının hayali bir şey olduğu hususunda ısrarcıdır. Bu eleştirinin yanı sıra Russell'ın haklı olabileceğini düşündüren durum ise insanların birbirinden çok farklı özelliklerde Tanrılara inanıyor olduğu gerçeğidir. Öyle ki farklı toplumların sahip oldukları Tanrı tasavvuru incelendiğinde ortaya birbirinden çok farklı Tanrı tasavvurları çıkmaktadır.¹⁹⁸ Örneğin; Panteizmin Tanrı tasavvuru evrene içkin bir karakter sergilerken, teizm düşüncesi evreni aşkın bir Tanrı tasavvuru çizmektedir. Bu durum ise Russell'ın dediği gibi belli bir Tanrı'ya inanmanın, doğamız gereği değil de dış etkenlerin bizi zorlamasıyla ortaya çıktığı tezini güçlendirmektedir.

Russell'a göre gelecekte de dini inançların insanlık üzerindeki büyük etkisinin devam edip etmeyeceği, toplumların refah düzeyine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Russell'ın iddiasına göre insanlar dini inançlara en çok sıkıntılı ve zor süreçlerden geçerken sıkı sıkıya tutunmaktalar ve durum değiştiğinde, işler iyiye gittiğinde ise dini inançlarından hızla uzaklaşmaktadırlar. Öyleyse; savaşlar devam eder ve insanlar yoksullukla mücadele etmek durumunda kaldığı sürece din etkinliğini devam ettirecektir. Öyleyse dünyada var olan kötülük arttıkça Tanrı'ya olan inanç artıyorsa, Russell'ın daha önce de değindiğimiz, inançların delillerle ters orantılı olarak kabul gördüğüne dair görüşü desteklenmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 27.

¹⁹⁸ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 105-106.

¹⁹⁹ Russell, *Dünya Görüşüm*, 22.

Russell'ı dine karşı tutumuyla eleştirenler ona şu soruyu yöneltmekte: Russell sergilemiş olduğu rasyonalist tutumuyla, selamet arayan bir kişiye dini inancın sağlamış olduğu huzura alternatif olarak ne sunabilir? Russell bu soruya, bir insanın akıldan feragat ederek elde ettiği oranda bir mutluluk sağlayamayacağını itiraf ederek cevap verir. Ancak Russell'ın önem verdiği şey; inanç sahibi bir kişinin bireysel mutluluğundan ziyade, insanlığın mutluluğudur. Russell'a göre eğer bizim için asıl önemli olan şey insanlığın mutluluğu ise, boş inanç olarak nitelendirdiği dini inançların bir seçenek olamayacağını söyler.²⁰⁰ Huzur verici mitlerin yardımı olmadan hayatın zorluklarıyla yüzleşmemek esasen kişinin zayıf olmasından kaynaklanır. Kişi içten içe bunların birer mit olduğunu bilir fakat huzur verici bulduğu için bunlara inanmaya devam eder ve gerçeklere zihnini kapatır. Hatta kişi, inançlarının rasyonel bir temele sahip olmadığını farkında olduğu için, inançlarına karşı en küçük eleştiri ya da sorgulamaya tutucu bir tavırla karşı çıkar.²⁰¹

Russell saydığımız sebeplerden ötürü inanmaya oldukça meyilli olduğumuz Tanrı inancı ve dini inanç sisteminden kurtulabilmemiz için, evrendeki varlığımıza daha gerçekçi bir bakış açısıyla bakmamız gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda Russell; Astronominin bize sunduğu bilgiler ışığında evrenin çok büyük olduğunu ve içinde bulunduğumuz Samanyolu Galaksisinin bilinen evrende çok küçük bir yer kapladığını hatırlatmaktadır. Bu küçük galaksinin içerisinde Güneş sistemi sonsuz küçüklükte bir benek ve Dünya ise bu beneğin mikroskobik bir noktasıdır.²⁰² Russell objektif bir gözle bakıldığında durumun bu olduğunu fakat bu durumun çoğu kişi için, yaşamın devamını sağlayan içgüdüsel enerjiyi yok edecek bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Russell'a göre insanın evrendeki varlığına ve konumuna bu şekilde bakmaktan imtina eden kişiler, dini inançları üreterek bu şekilde bir rahatlama sağlamaya çalışmışlardır. Böylece bilime karşı, fiziki dünyanın gerçek olmadığını iddia eden bir metafizik sistem ortaya çıkarılmıştır. Russell, insanlar tarafından icat edilen dini inanç sistemlerinin, zararsız ve rahatlatıcı olduğunu iddia edenlere karşı çıkararak, bunun gerçekte zararsız olmadığını, söz konusu rahatlamanın insanlığa çok fazla zararının olduğunu söylemektedir. Russell'a göre gerçek dışı inançlara dayalı bir mutluluk peşinde koşmaktansa; evrendeki gerçek konumumuzu korkusuzca algılayarak, fiziksel

²⁰⁰ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 31.

²⁰¹ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 32.

²⁰² Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 32-35.

güçsüzlüklerimizle yüzleşerek; insanı kötü ve acımasız bir varlığa çeviren korkularımızdan kurtulmak, insanı daha ileriye taşıyacaktır.²⁰³

2.2.3. Russell'ın Dini İnanca Yönelik Eleştirisi

Bertrand Russell dini inanç sistemlerinin genellikle kendilerini yegâne doğru olarak takdim edip, diğer inançları ise zararlı olarak nitelendirmelerini hatırlatır ve bu konudaki kendi görüşünü ise belli bir dini inancı öne çıkarmadan, tüm dini inançların zararlı olduğunu iddia ederek açıklar.²⁰⁴

Russell, din için önemli bir unsur olan inanma halinin, dinin yararı ve zararı açısından iyi tespit edilmesi gerektiği kanaatindedir. Russell, dini inançlara sahip olmanın iddia edildiği gibi insanın mutluluğuna bir katkısı olmadığı görüşündedir. Russell inanan insanların, inanmayanlara nazaran daha mutlu ya da daha mutsuz olduklarına dair herhangi bir verinin olmadığını, inancın kişiyi mutluluğa götürmediğini; aynı şekilde inançsızlığın da mutsuzluk sebebi olmadığını iddia eder. Russell'a göre mutluluk için esas önemli olan; erdemlilik, iyi kalplilik ve zekâdır. Ancak bununla birlikte zekâ; inanç tarafından engellenebilir, iyi kalplilik ise günah ve ceza duygusuyla körleşebilir. Öyleyse; Russell'a göre dini inançlar yararlı olmadıkları gibi aynı zamanda birçok kötülüğe sebebiyet vermektedir.²⁰⁵

Russell'a göre dinler, inanç ile mantık arasında yeterli seviyede bir bağ kuramadıklarından dolayı, tarih boyunca birçok kötülüğe sebebiyet vermiştir. Russell'a göre bir inancın doğru kabul edilebilmesi için olmazsa olmaz şart; inancın mantığa veya olguya uygunluğudur. Ancak bu uygunluk şartını, hali hazırda hiçbir dini inanç sistemi yerine getirememektedir.²⁰⁶

Russell geçmişten bugüne genel bir değerlendirme yapıldığında, dini inancın yararlarının, Mısır rahiplerinin takvim hazırlamış olmalarına ve ay ve güneş tutulmalarını hesaplamalarına yardımcı olmak gibi bir iki örnekten öteye geçmediğini söyler.²⁰⁷ Russell dinin topluma etkisinin genel itibarıyla olumsuz olduğu görüşünü; toplumun rasyonel olmayan bir takım dini inanç ve kurallara bağlı yaşamak zorunda bırakılmış olmalarına dayandırmaktadır. Bu kurallar hem eğitime hem de toplum

²⁰³ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 32-35.

²⁰⁴ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 29.

²⁰⁵ Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç ...*, 18.

²⁰⁶ Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç ...*, 18.

²⁰⁷ Russell, *Dünya Görüşüm*, 17-18.

ahlakına ciddi anlamda olumsuz etkilerde bulunmuştur. Russell'a göre din aracılığıyla geçmişten bugüne gelen birçok alışkanlık ve gelenek Tanrı'nın emri olarak gösterilmiş ve bu ilkel kurallar Tanrısal otoritenin verdiği güç sayesinde devam ettirilme imkânı bulmuştur.²⁰⁸ Öyle ki; insanların büyük bir çoğunluğunun tüm hayatlarını, doğruluğu kanıtlanmamış bir takım inançlar üzerine inşa etmesi; eğitim sistemlerini, ahlaki değerlerini bu inançlar üzerinden temellendirmesi; insanlar arasında nefreti ve farklı görüşlere karşı hoşgörüsüzlüğü yaygınlaştırmıştır. Russell, özellikle eğitim alanında çocuklara ve gençlere, söz konusu dini inançların kesin doğrular olarak dikte edilmesi; insanların yeterli delil arama ihtiyacı duymaksızın, dini inançlara yönelmesini sağlamakla birlikte onları felsefenin gerektirdiği şekilde sorgulayıcı ve şüpheli tavrından oldukça uzaklaştırmaktadır.²⁰⁹

Russell dini inanç sistemlerine karşı çıkışını mantıki ve ahlaki bağlamda olmak üzere iki şekilde açıklar. Öncelikle mantıksal bağlamda, herhangi bir dinin doğru olduğunu kabul etmek için yeterli sebep olmadığını iddia eder. Russell'a göre, dini inanç sistemlerinin doğasında, inancı destekleyici delillere bakmaksızın, kişinin belli bir inancı kabul etmesi gerektiğini söyleyen emredici bir dil kullanılmaktadır. Dini inanç sistemlerinin, delillere karşı takındığı bu tutum, insanlarda delile karşı bir düşmanlık yaratmakta ve dini inanca uymayan her türlü olguya karşı zihni kapatmaya sebep olmaktadır.²¹⁰ Russell'a göre herhangi bir inanç rasyonel nedenlere dayanıyorsa, insanlar bu nedenleri ortaya koyar ve bu yönde ilerleme sağlar. Böyle durumlarda söz konusu inançlarını sakın bir şekilde ortaya koyarlar ve görüşün doğruluğuna dair gerekli rasyonel temellendirmeyi yaparlar. Ancak kişinin inancına dair nedenleri sağlam bir temele dayanmıyorsa, aksine rasyonel olmayan çeşitli sebeplere dayanıyorsa; bu durumda kişiler genellikle hararetli bir savunma içine girerler ve gerektiğinde şiddete başvurmaktan çekinmezler.²¹¹ Diyebiliriz ki Russell'a göre kişinin inancında haklı olduğunu düşünmesi için ne kadar az nedeni varsa, haklı olduğu konusunda hiçbir kuşku duymadığını da bir o kadar şiddetle savunur.²¹²

Russell'ın ahlaki açıdan dine karşı çıkışının sebebi ise; dini inanç kaynaklı ahlaki ilkelerin, insanların şimdikinden daha zalim olduğu bir dönemden geliyor olmasıdır.

²⁰⁸ Bertrand Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, Çev: S. Eyuboğlu, V. Günyol, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1972), 44.

²⁰⁹ Russell, *Dünya Görüşüm*, 17-18.

²¹⁰ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 36.

²¹¹ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 15.

²¹² Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 45.

Dinin ortaya çıktığı döneme ait ahlaksal problemler, bugünkü ahlaki bilinci de olumsuz yönde etkilemektedir.²¹³

Russell'a göre dini inançlar, ahlaki ilkeleri büyük oranda belirlemekte ve topluma zarar verecek türden bazı ahlaki ilkeler insanlar tarafından kabul görmektedir. Russell bu noktada ahlaki ilkelerin, özellikle bilgelik ve iyilikseverlik telkin edip etmediklerine bakmak gerektiğini ifade eder. Öyle ki; Russell büyük topluluklar tarafından benimsenmiş bazı ahlak yasalarında ciddi problemler olduğunu söylemektedir. Örneğin; Aztekler gün ışığının kararacağından korktukları için insan eti yemeyi acı bir görev olarak görmekteydiler. Rasyonel bir temeli olmayan bu tür bir inancın yanlış olduğu çok açık görünmektedir. Russell, modern ahlak yasalarımızla bu tür ilkel uygulamalar arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Russell, gerçekten zararlı şeyleri veya akli başında hiçbir insanın savunamayacağı ritüelleri din ya da ahlak adı altında uygulamaya devam edip etmediğimizi sorgulamaktadır. Russell kendi adına bundan pek emin olmadığını, modern ahlak yasaları içerisinde de ciddi oranda boş inanç bulunduğunu iddia eder. Öyle ki; Russell, neden kötü olduğuna dair herhangi bir rasyonel açıklama bulamadığımız bazı ahlaki ilkelerin olduğunu söylemektedir. Bu konuda sadece Tanrı emrettiği için ya da günah olduğu için yapılmamalıdır şeklinde bir açıklama gelmekte ve insanların da bununla yetinmeleri istenmektedir. Ancak bu tür açıklamaların, yaşama bilimsel bir gözle bakan, kutsal kitabın öğretisinden korkmayan insanlar için yeterli olmayacağı ortadadır. Russell'a göre yapılması gereken şey; günah olarak nitelendirilen fiilin mi yoksa o fiilin günah olduğu inancının mı zararlı olduğunu araştırmaktır.²¹⁴

Russell'a göre ahlaki ve toplumsal ilkeler ancak rasyonel temele dayandığı sürece topluma ve bireye fayda sağlayabilir. Russell'ın dini inancın insanlar üzerindeki olumsuz etkisine yönelik verdiği en somut örneklerden biri de şudur: Orta Çağ'da veba salgını çıktığında din adamları halkın kiliselerde toplanıp kurtuluş için Tanrı'ya dua etmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Bunun sonucunda ise salgın, dua etmek için aynı ortamda bulunan kalabalık arasında olağanüstü bir hızla yayılmıştır. İşte bu durum rasyonel temele dayanmayan inançların, topluma verdiği zararı açık bir şekilde göstermektedir.²¹⁵

²¹³ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 36.

²¹⁴ Russell, *Neye İnanıyorum*, 41-42.

²¹⁵ Russell, *Neye İnanıyorum*, 32.

Dini inancı esas alarak ortaya çıkan ve nesnel bir temele dayanmayan ahlaki ilkelerin topluma verdiği zararın yanı sıra; Russell bilim tarihinde de dini inançların ciddi problemlere sebep olduğunu ve bilimin ilerleyişine ciddi zararlar verdiğini iddia etmektedir. Russell bu iddiasını, toplumda hakim dini inançlara ters düşen bilimsel araştırmaların engellenmesi ve bu araştırmaları yürüten bilim adamlarının, kilise otoritesi tarafından cezalandırılması ve bilimin toplum gözünde itibarsızlaştırılmasına dayandırmaktadır.

Russell, bu iddialarını temellendirirken daha ziyade din ile bilim arasındaki çatışmaları doğuran, bugün dahi çatışma nedeni olan hususlar üzerinde durmaktadır. Russell'a göre büyük toplulukları etkilemiş tüm büyük organize dinlerde az ya da çok dogma bulunmaktadır. Bu nedenle de dinle bilim arasında bir uzlaşma sağlamak imkânsız görünmektedir. Zira bilim, dinlerin aksine kanıt olmaksızın vakaları kabul etmeyi kesinlikle reddeden bir sisteme sahiptir. Ancak dinden kasıt sadece bir etik sistem ise en azından belli başlı ahlaki konularda din ile bilimin bağdaştırılabilir olduğunu ifade etmektedir.²¹⁶

Din ile bilim arasındaki en önemli ve aynı zamanda ilk çatışma bugün Güneş Sistemi adını verdiğimiz düzenin merkezinin Güneş mi yoksa yer yuvarlağı mı olduğu konusundaki gökbilimsel tartışmadır. Bu konuda 16.yüzyılda hakim olan kuram, Dünyanın, evrenin merkezinde sabit durduğu; Güneş, Ay ve diğer gezegenlerin ise Dünyanın etrafında kendi yörüngelerinde döndüklerini söyleyen Ptolemaiusçu görüştür. Yeni Kopernikusçu kurama göre ise durağan olmayan yer yuvarlağının iki türlü hareketi vardı; günde bir kez kendi eksenini etrafında, yılda bir kez ise Güneşin çevresinde dönmekteydi.²¹⁷

Ancak Kopernicus'un, kutsal metinlerde yer alan Dünyanın sabit olduğuna dair inanca ters düşmesi nedeniyle Kopernikus da birçok bilim adamı gibi dinsizlikle suçlanmıştır. Kutsal metinlerde insana verilen önem ve Tanrı'nın, evreni insan için yaratmış olduğu öğretisi ortaya çıkan yeni bilimsel verilerle ters düşmüştür. Özellikle Hristiyanlıkta Tanrı'nın İsa'nın bedeninde yeryüzüne inmesi ve yine İsa'nın insanlığı kurtarmak için kendisini feda etmesi gibi öğretiler ancak insanın evrende en önemli varlık olması inancıyla mümkün olmaktadır. Oysa Kopernikus, Dünyanın hareket ettiğini, diğer gezegenlerden ayrı bir öneme sahip olmadığını, bizim samanyolumuz

²¹⁶ Russell, *What Is An Agnostic*, 7.

²¹⁷ Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, Çev., Akşit Göktürk, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 18.

dışında daha birçok Samanyolunun olduğunu ve evrenin ne kadar geniş olduğunu gözler önüne serince, Dünyanın ve insanın teolojide anlatıldığı gibi evrensel bir öneme sahip olduğu iddiası sarsılmıştır.²¹⁸

Kopernicustan sonra aynı düşünceleri savunan Galileo de dinsizlikle suçlandı ve kilise tarafından, ulaştığı bilimsel verileri reddederek kilisenin öğretilerini onaylamaya zorlanmıştır. Kilisenin yeryüzünü merkeze alan evren düşüncesine karşı çıkan tüm bilimsel kitaplar yasaklanmış ve bu öğretiye karşı çıkan bilim adamları, kilise kararıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır. Aynı şekilde eğitim kurumlarında Kopernicus sisteminin anlatılması 1835 yılına kadar yasaklanmış ve sonuçta dini öğretiler bilimsel bilginin önünde engel oluşturmuştur.²¹⁹

Kopernikus ve Galileo'nin yanı sıra, Türlerin Kökeni (Origin Of Species) adlı eseri kaleme aldığı için Charles Darwin'e karşı da, din adamları Tanrı inancına ve kutsal metinlere olan inanca zarar vereceği endişesiyle oldukça sert bir propaganda yürütmüşlerdir. Russell, bu gibi birçok örnekten ötürü dini inancın, özgür düşünceye ve bilimsel araştırmalara ciddi zararlar verdiğini söylemektedir.²²⁰

Russell'a göre bilimdeki gelişmeler, en azından makul bir insan için batıl ve boş inançlara inanmayı imkânsız hale getirmektedir. Russell'a göre bilim; dünyanın, evrenin merkezi olduğuna dair inancı, insanın canlılar arasında üstün bir varlık olarak yaratılmış olduğuna dair kabulü ve ölümsüzlük gibi birçok dini inancın delille desteklenmediğini, hatta mevcut delillerle ters düştüğünü ortaya koymaktadır.²²¹ Russell din tarafından ortaya atılan evren anlayışının bilim tarafından çürütüldüğünü çeşitli örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Russell'ın burada kastettiği dinin, yaşadığı toplum itibarıyla daha çok Hristiyanlık ve İncil merkezli olduğunu fakat bununla birlikte belli başlı inançlarda Yahudilik ve İslam gibi diğer büyük dinlerin de benzer iddialarda olduğunu hatırlatmakta yarar görmekteyiz. Russell İncil'e göre evrenin, Tanrı tarafından altı günde yaratılmış olduğuna; kutsal metinler incelenerek bir tarihlendirme yapılacaktır olursa, söz konusu yaratma eyleminin yaklaşık olarak M.Ö. 4000'li yıllara tekabül ettiğine dikkat çekmektedir. Fakat dinin aksine bilimsel araştırmalar, evrenin yaklaşık olarak 14 milyar yıl önce; dünyanın ise yaklaşık 5 milyar yıl önce ortaya çıktığını göstermektedir. İnsanın yeryüzünde varlık göstermeye başlaması ise; evrenin ortaya

²¹⁸ Russell, *Din ile Bilim*, 20-21.

²¹⁹ Russell, *Din ile Bilim*, 28.

²²⁰ Russell, *Russell'dan Seçme Yazılar*, 104-105.

²²¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 16-17.

çıkış sürecine kıyasla henüz çok yeni bir oluşumdur. Bununla birlikte evrenin insana hizmet etmek amacıyla yaratılmış olduğunu iddia eden dini metinlere karşı Russell; bilimsel açıdan bakıldığında evrenin bir amacının olup olmadığını bilemeyeceğimizi, hatta “Evrenin amacı var mıdır?” gibi bir sorunun dahi gereksiz olduğunu iddia etmektedir. Russell’a göre dinin dogmatizme dayanan iddialarına karşılık, bilimin her zaman yanlışlanmaya açık, deney ve gözleme dayanan bulguları, en dindar bilim adamları tarafından dahi reddedilemeyecek sonuçlar içermektedir.²²²

Bilimsel metot, bir iddianın kabul edilmesi için o iddianın dini bir otorite tarafından ileri sürülmüş olmasını dikkate almayarak; aksine duyuların tanıklığını, olgulara yönelik gözlemlerin sonuçlarını ve en nihayetinde elde edilen mevcut delilleri dikkate almaktadır. Russell, kullanmış olduğu bu yöntemler sayesinde bilimin önemli ölçüde başarılı olduğunu ve dini inanç sistemlerinin de bir süre sonra bilime ayak uydurma zorunluluğu duyduğunu ifade etmektedir. Russell dinin, bilime ayak uydurma çabasına, bilimsel bakış açısına sahip olan kimselerin kabul edemeyeceği türden bazı dini inançların, mecaz ya da simgeler kullanılarak açıklanmaya çalışıldığını örnek olarak vermektedir. Russell bilimsel gelişmelerin, dini inancın söz söyleme alanını daralttığı bu süreçte din, ayrıntılar üzerinde durmaktan zamanla vazgeçerek daha ziyade, insanın dünyadaki yaşamının amacına yönelmek durumunda kaldığını ifade etmektedir.²²³

2.3.RUSSELL’IN AGNOSTİSİZM DÜŞÜNCESİ VE FELSEFİ TEMELLENDİRMESİ

2.3.1.Russell’ın Agnostisizm Düşüncesi

Russell’ın agnostisizm düşüncelerine geçmeden önce Türkçeye bilinemezlik olarak çevrilen agnostisizm hakkında kısaca bilgi vermek gerekli görünmektedir. Birçok filozofun agnostisizmi farklı şekillerde tanımlamış olduğunu fakat bu tanımlamalar arasında en kapsayıcı tanımlardan biri olan Plantinga’nın tanımına göre; Tanrı’ya ne inanan ne de inanmayan kişilere “agnostik” denmekle birlikte terimsel anlamda agnostisizm; Tanrı’nın varlığını ya da yokluğunu gerekçelendirmede insan aklının yeterli rasyonel zeminlere sahip olmadığını ileri süren felsefi görüştür. Diyebiliriz ki;

²²² Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 17-22.

²²³ Russell, *Din ile Bilim*, 16.

Tanrı'nın varlığı ve yokluğu konusunda bir yargısı olmayan veya yeterli delil olmadığı için Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen kişiler agnostik olarak tanımlanabilir. Agnostisizme göre kanıtlanmamış veya kanıtlanması mümkün olmayan şeylere inanmak rasyonel ve etik açıdan uygun değildir.²²⁴

Agnostisizmin filozoflar tarafından yapılan farklı tanımlamaları, doğal olarak agnostisizmin de kendi içinde çeşitlenmesine sebep olmuş ve karşımıza temelde iki farklı agnostisizm türü çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan “zayıf agnostisizm” ‘in savunucularına göre agnostik; Tanrı'nın ne varlığına ne de yokluğuna inanan, her iki konuda da ciddi kuşkular içerisinde olan, Tanrı'nın varlığına dair “yargısı olmayan” ya da “yargısını askıya almış” olan kişilerdir. Agnostisizmin ikinci çeşidi olan “güçlü agnostisizm ise Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair kanıtlara sahip olmadığını ileri sürmenin yanı sıra bu tür kanıtların kimse tarafından bulunamayacağını, hiç kimsenin Tanrı'nın var olduğunu bilme imkânına sahip olamayacağını ve teizmin rasyonel olarak gerekçelendirilmesinin mümkün olamayacağını iddia eder.²²⁵

Russell'a göre ise agnostisizm; Hristiyanlık ve diğer tüm dinler düşünüldüğünde Tanrı ve ölümden sonraki hayat gibi konularda doğruyu bilmenin imkânsız olduğunu veya imkânsız olamasa bile en azından şimdilik imkânsız olduğunu düşünme durumudur. Russell'a göre, agnostik düşünceyi savunan bir kişiyi hem teistlerden hem de ateistlerden ayıran önemli bir fark bulunmaktadır. Şöyle ki; teist, bir Tanrı'nın var olduğunu bilebileceğimizi iddia ederken; ateist ise, Tanrı'nın var olmadığını bilebileceğimizi iddia eder. Yani her ikisi de Tanrı'nın var olup olmadığını bilebileceğimizi iddia ederek, Tanrı'nın varlığı problemini epistemolojik açıdan çözümlediklerini iddia etmektedirler. Ancak agnostik her ikisinden de farklı olarak Tanrı'nın varlığı meselesini doğrulamak ya da yanlışlamak için yeterli delil olmadığını söyleyerek bir yargıda bulunmaktan kaçınmayı tercih eder. Bununla birlikte bir agnostik Tanrı'nın varlığının imkânsız olmasa da çok mümkün olmadığını savunabilir, hatta o kadar düşük ihtimallidir ki uygulamada üzerinde düşünmeye bile gerek duymaz. Ancak bu durum onu ateist yapmaz. Agnostiğin bu tutumunu bir filozofun eski Yunan Tanrılarına karşı takındığı tutumla benzeştirebiliriz. Zeus, Poseidon, Hera ve Olympos gibi Tanrıların var olmadığını kanıtlamamız oldukça zor görünmektedir. Ancak buna rağmen çoğumuz Yunan Tanrılarının var olduğuna inanmaz ve hatta bunu üzerinde

²²⁴ Ferit Uslu, “Agnostisizm”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 11, sy. 21 (2012): 6-7.

²²⁵ Uslu, “Agnostisizm”, 12-17.

düşünmeye değer bir konu olarak dahi görmez. İşte bir agnostik de Hristiyanlığın ya da İslamın Tanrısının Yunan Tanrıları kadar ihtimal dışı olduğunu düşünebilir. Bu durumda bir agnostiğin Tanrı konusunda; epistemolojik açıdan karşı karşıya olsalar da pratik açıdan ateistle aynı doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz.²²⁶

Aynı zamanda Russell'a göre bir insan; bilgi açısından Tanrı'nın bilinemeyeceğini savunmakla birlikte, Tanrı'nın varlığına inandığını ya da inanmadığını söyleyebilir. Bu durumda kişi epistemolojik açıdan agnostik, ama inanç bakımından teist ya da ateist olabilir. Buradaki agnostiklik meselenin bilgi boyutunu, teistlik ve ateistlik ise meselenin inanç boyutunu oluşturur. Ancak agnostik olduğunu iddia eden kişilerin genellikle teist ya da ateist olduğuna dair fikir belirtmediğini, kendilerini bu ikisi dışında bir kategoriye dâhil ettiklerini hatırlatmakta fayda görüyoruz.²²⁷

Russell, agnostik ve ateistin birbirinden farklı şeyler söylediğini öne sürerek, teorik açıdan ikisini farklı noktalarda konumlandırmıştır. Fakat teorik açıdan her ne kadar farklı noktalarda dursalar da, pratik açıdan agnostik olan bir kişi bir ateistten pek farklı bir davranış şekli geliştiremediğini söyleyebiliriz.²²⁸ Russell pratik anlamda agnostisizm ve ateizm arasındaki farkın bazı noktalarda kaybolduğunu itiraf etmektedir. Öyle ki; bulunduğu farklı ortamlarda dini inancı sorulduğunda kendisini nerede ateist nerede agnostik olarak tanıtaacağı hususunda zorluk yaşadığını ve bu konunun esasen karmaşık yönlerinin olduğunu dile getirmiştir.²²⁹

Russell'ın, Tanrı'nın yokluğunun kesin bir şekilde delillendirilemeyeceğini kabul etmesi ve konuyu ele aldığı metinlerde açık bir şekilde "Tanrı yoktur" iddiasında olmaması, onu ateizm düşüncesinden uzak bir noktaya taşımaktadır. Fakat yine de Russell'ın savunmakta olduğu görüşler dikkate alındığında, onun daha çok epistemolojik sınırlar itibariyle ön plana çıkan bir agnostisizm görüşüne sahip olduğu görünmektedir.²³⁰

Diyebiliriz ki Russell; agnostiğin epistemolojik tutumunu bir tarafa bırakacak olursak pratik açıdan ateistten farklı davranmadığını, Tanrı ve din konularında ateist bir kişiyle aynı olduğunu kabul etmektedir. Esasen Russell Tanrı'nın varlığının mümkün olmadığını söylemez fakat bunun yanında Tanrı'nın varlığının imkânını da oldukça düşük görür. Russell savunduğu agnostisizm görüşüyle tutarlı olmak adına, açıkça

²²⁶ Bertrand Russell, *What Is An Agnostic?*, 1.

²²⁷ Işık, *Russell'in Din Felsefesinde İnanç...*, 8.

²²⁸ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 124.

²²⁹ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 129.

²³⁰ Dalkılıç, "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi", 131.

“Tanrı yoktur” demek yerine “Tanrı var değildir” önermesini destekler nitelikte bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle Russell’ın en çok eleştirildiği hususların başında agnostik olduğunu ifade etmesine rağmen, Tanrı konusunda tarafsız kalamadığı ve eğer öyleyse ateistle agnostik arasında önemli bir fark kalmayacağı yönündeki eleştiriler gelmektedir.²³¹

Russell’ın dini inanca karşı tutumunun, dini metinleri esas alan kişilerce ateist olarak görülmesinin altında yatan sebep “Tanrı’ya inanmıyorsanız ateistsinizdir” şeklindeki ön kabuldür. Diyebiliriz ki; dini metinleri esas alan düşünceye göre ateizm de agnostisizm de Tanrı’ya inanmamak açısından ortak bir sonuca vardığından ötürü eşdeğer görülür. Fakat bu iki görüş epistemolojik temellendirmeleri açısından karşılaştırılırsa agnostisizm ve ateizmin birbirinden farklı oldukları ortaya çıkmaktadır.²³²

Russell’a göre agnostisizm ile ateizmin ortak yönlerinin olmasının yanında birbirinden farklı oldukları önemli noktalar mevcuttur. Agnostisizmin ateizmden en önemli farkı; dinin metafizik alana dair iddialarının doğruluğunu ya da yanlışlığını ispata çalışmamasıdır. Agnostisizmin aksine ateizm ve teizm, metafizik iddiaları kendilerine problem edinirler ve bu iddiaları doğrulamaya ve yanlışlamaya çalışırlar. Bu yönüyle bakıldığında ateizmin de teizm gibi bir inanç olduğu fikrine varmak mümkündür. Agnostisizm ise; metafizik konularda bir şey söylemeyi tercih etmediği gibi bu konularda herhangi bir yargıya varmaya gerek duymamaktadır.²³³

Agnostisizmin, teizme ve ateizme en temel eleştirisi esasen her ikisinin de bildiklerinden çok daha fazlasını söylüyor olmalarıdır. Agnostiğe göre biz; Tanrı’nın varlığına dair konuyu bir neticeye vardırarak nitelikte olan, lehte ya da aleyhte bir veriye sahip değiliz. Öyleyse “Tanrı vardır” ya da “Tanrı yoktur” gibi kesin ifadeler kullanarak bir fikir belirtmek, rasyonel açıdan doğru görünmemektedir. Zira teizm de ateizm de herkesi ikna edebilecek güçte bir delile sahip değildir. Russell’a göre teistleri ve ateistleri ellerindeki yeterli olmayan verilerle karar vermeye zorlayan şey, sahip oldukları ideolojik paradigmadır. Öyle ki; Tanrı’nın varlığına ya da yokluğuna dair nihai bir karar vermeye bizi zorlayacak türden yeterli delile sahip olabilseydik, bu konu bizim

²³¹ Dalkılıç, “Bertrand Russell’in Felsefesinde Tanrı Problemi”, 131-132.

²³² Tamer Yıldırım, “Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell’in Tercih”, *FLSF :Felsefe ve Sosyal Bilimler*, sy. 11, (2011): 48.

²³³ Yıldırım, “Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell’in Tercih”, 49.

için bir inanç değil bilgi meselesi haline gelecekti.²³⁴ Russell'ın Agnostisizm kavramını nasıl tanımladığı ve ateizm ile teizm karşısında nasıl konumlandığı hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de Russell'a göre agnostisizmin ahlak, ölümsüzlük gibi meseleler hakkında ne söylediği üzerinde duracağız. Özellikle agnostisizmin dini inancı referans almadan ahlaki ilkeleri nasıl temellendirdiği ve ölümsüzlük düşüncesi bağlamında ruh-beden ilişkisi ve ölümden sonraki hayatın varlığına dair tartışmaları ele alacağız.

2.3.1.1. Agnostisizm'e Göre Ahlak'ın Kaynağı

Russell'ın öne sürdüğü haliyle agnostisizm; ahlaki ilkeleri belirlerken, teistlerin yaptığı gibi ilahi bir otoriteye bağlanmayı reddeder. Russell'ın görüşüne göre agnostisizm, ahlaka dayanak olarak insan aklını esas alır. Agnostisizm ahlaki temelleri inşa ederken Tanrı'nın zaman zaman değişkenlik gösteren; toplum tarafından sorgulanmaya açık olmayan kurallarını dikkate almamaktadır. Russell, iyi ve kötü olarak nitelendirilebilecek davranışların varlığını da kabul etmekle birlikte, dini inançlarda olduğu gibi, kötülük yapan kimselerin acı çekmesini sağlayarak, intikamcı bir yaklaşımla kişilerin kasten cezalandırılmasına karşı çıkmaktadır. Agnostisizm, kötü davranışlarda bulunan kimselere verilebilecek cezaların, ancak iyileştirici ve caydırıcı olması şartıyla uygulanabileceğini savunmaktadır.²³⁵

Russell insana zarar verebilecek türden arzu ve tutkulara karşı zannedilenin aksine, dinlerin karşı çıkmadığını ve bu tutkuları beslediğini iddia eder. Dini inanç sistemleri genellikle bu türden tutkuları kutsamış ve insanların vicdan azabı duymadan bunlara teslim olmasını sağlamaktadır. Örneğin; işkenceyi ve zalimliği haklı çıkaran şey Russell'a göre dogmatik bir inançtır. Öyle ki; nezaket ve hoşgörü ancak dogmatik inanç gerilediği oranda yaygınlaşabilir. Agnostisizm ise her türlü dogmatik inanca karşı durmaktadır. Russell'a göre insanlık tarihi tarafsız bir şekilde incelendiğinde, dinin engellediği kötülüklerden çok daha fazla acıya sebep olduğu sonucuna varılması kaçınılmaz görünmektedir.²³⁶

Elbette Russell, dini inançları devre dışı bıraktığımızda kişinin dilediğini yapması ve kural tanımayacağını kastetmez. Russell'a göre kişiyi kötülükten uzak tutabilecek ölçüde yeterli seküler sebeplere sahip bulunmaktayız. Bunların başında yasal cezalandırmalardan kaçınma, kendisiyle ilgili nefret duygusuna kapılmama, toplum

²³⁴ Yıldırım, "Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell'in Tercih", 50.

²³⁵ Russell, *What Is An Agnostic?*, 1-2.

²³⁶ Russell, *What Is An Agnostic?*, 5.

içinde saygı görme ve takdir edilme isteği gelmektedir. Dindar kişilerin kötülükten kaçınma gerekçesi olarak sundukları günah fikrinin yanı sıra Russell'a göre hem dindarlar hem de agnostikler, esasında benzer seküler sebeplerden ötürü kötülüklerden kaçınmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca iddia edildiği gibi dini inançları ortadan kaldırdığımızda her şeyin mübah olduğu fikri de, istatistiki veriler ışığında kolaylıkla çürütülmektedir. Öyle ki yapılan istatistiksel araştırmalara göre Russell agnostiklerin cinayete diğer insanlara nazaran daha fazla meyilli olmadıklarını aksine daha az meyilli olduklarını iddia etmektedir.²³⁷

2.3.1.2. Agnostisim'in Ölümsüzlük İnançına Bakışı

Russell agnostisizmin ruh-beden ilişkisine dair tavrını ise; öncelikle "ruh" kavramının ne anlama geldiğini ifade ederek açıklamaya çalışmaktadır. Russell'a göre eğer ruh kavramından kastettiğimiz, bir kişinin hayatı boyunca ve hatta ölümsüzlüğe inananlar için ölümden sonra varlığını sürdüren maddi bir şey ise; agnostisizmin bu anlamda kişinin bir ruha sahip olduğuna inanmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Ancak bu düşünce agnostisizmin mutlaka materyalist olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Öyle ki Russell kendisini de dâhil ederek birçok agnostik, ruhtan olduğu kadar bedenden de şüphe duyduğunu ifade etmektedir. Hatta Russell'a göre düşünce ve madde dediğimiz şey; aslında var olmayan, yalnızca konuşma ve yazıda kullanılan sembollerden ibaret olması muhtemeldir.²³⁸

Dinlerin birçoğuna göre ruh, bu dünyadan ayrıldıktan sonra dünya üzerindeki yapıp ettiklerine göre, sonsuz mutluluk ya da sonsuz ızdırap içinde varlığını devam ettirecektir.²³⁹ Teizmin, ölümden sonra da varlığını devam ettirebilecek bir ruhu referans göstererek, insanın ölümsüzlüğüne dair ortaya koyduğu deliller incelendiğinde, Russell agnostik tutumu gereği durumun her iki ihtimal açısından da imkân dâhilinde olduğunu belirtmektedir. Fakat Russell'a göre insanlar, bilimin geçerli olduğu bu dünyada varlık gösterdikleri için, varlıklarını tayin eden şartların da belirlenebileceğini söylemektedir. Öyle ki Russell; bilimsel olarak insan beyninin ölümsüz olmadığını ve ölümlerle birlikte beynin insan vücuduna verdiği enerjinin son bulduğunu bildiğimize dikkat çekmektedir. Russell'a göre bütün bilimsel veriler zihnin ya da teizmin ifadesiyle ruhun, beyin yapısına ve vücut enerjisine bağlı olduğunu göstermektedir. Öyleyse beyin

²³⁷ Russell, *What Is An Agnostic?*, 2.

²³⁸ Russell, *What Is An Agnostic?*, 4.

²³⁹ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 41.

fonksiyonlarının ve vücut enerjisinin son bulmasıyla zihin hayatının da son bulmasını kabul etmek rasyonel görünmektedir.²⁴⁰ Bu nedenle Russell, iyi bir araştırma neticesinde ruh-beden ayrımının sanıldığı kadar açık olmadığını, bedenden ayrı varlık sürdürebilen bir ruhun varlığını gösteren yeterli bir delilin olmadığını savunmaktadır.²⁴¹

Bununla birlikte Russell ruhun ölümsüzlüğünü destekler nitelikte bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilen psişik araştırmaların varlığını ve elde edilmiş bazı verilerin olduğunu doğrulamaktadır. Russell'a göre söz konusu bu veriler, bilimsel açıdan yadsınamayacak kadar önem taşımaktadır. Ancak Russell her iki görüşe ait delilleri karşılaştırdığında, ruhun ölümden sonra yaşadığına dair ortaya atılan psişik araştırma sonuçlarından elde edilen delillerin, öte taraftaki fizyolojik delillerden çok daha zayıf olduğuna kanaat getirdiğini ifade etmektedir. Yine de Russell ölümden sonra varlığını sürdüren bir ruha dair yeteri kadar delil ortaya çıktığı takdirde, bu görüşü kabul edebileceğini eklemektedir.²⁴²

Russell şuan için elimizdeki mevcut delillere bakarak ruhun ölümsüzlüğü inancının, sadece insanın ölümsüzlük arzusundan ötürü ortaya çıkmış temelsiz bir inanç olduğunu söylemektedir. Russell'a göre insanlar, ölümsüzlüğe inanmak arzusunda oldukları için, mevcut fizyolojik delillere karşı çıkarak; beden ve ruhun tamamıyla ayrı şeyler olduğunu savunmaktadırlar. Son derece kabiliyetli kişilerin dahi bu fikri bu kadar savunuyor olması, ölümsüzlük arzusunun ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesidir. Russell'a göre insanın ölüm korkusu ve ölüme engel olamayışı ölümden sonraki hayatın varlığını iddia etmesine neden olmaktadır. Zira ölümden sonra, ebedi bir mutluluk yaşama fikri, insan üzerinde ölümün yıkıcı etkisini azaltmayı hedeflemektedir.²⁴³

Ölümden sonra yaşayacağımıza dair bu inancın ortaya çıkmasındaki bir diğer önemli etken, insanın mükemmel şekilde yaratılmış olduğuna dair inançtır. Bu inanca göre insan; diğer tüm varlıklardan farklı olarak, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen üstün bir yaratılışa sahiptir. Böylesine üstün meziyetlere sahip bir varlık olan insanın yok olabileceği, bu inancın savunucularına göre oldukça mantık dışı görünmektedir. Bu muhakemeye göre, evreni mükemmel bir şekilde yaratıp insanın hizmetine sunan Tanrı'nın, onun yok olmasına izin vermesi mantık dışı bir eylem olacaktır. Ancak Russell bu muhakemeye karşı çıkar ve hem evrenin hem de insanın mükemmel bir

²⁴⁰ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 60.

²⁴¹ Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 30-31.

²⁴² Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 60-61.

²⁴³ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 61-64.

şekilde yaratılmış olduğu fikrinin, bilimsel araştırmaların dinin etkisinde kalmadan devam ettirilebilmesini engellediğini iddia etmektedir. Zira söz konusu bu iki farklı alanın birlikte yürütülmeye çalışılması neticesinde, Tanrı'nın sadece mükemmel olanı yarattığı ve bu nedenle evrime ihtiyaç duymadığı, türlerin zaman içerisinde değişmemesi gerektiği, salgın hastalıkların günahlar sebebiyle ortaya çıktığından ötürü engellenmemesi gerektiği şeklinde birçok yanlış inanç ortaya çıkmaktadır. Bu durum bilimsel çalışmaların gelişimini ve yaygınlaşmasını sekteye uğratmaktadır. Oysa ki; tabiat insanların sahip olduğu değerlere ve amaçlara ilgisiz görünmektedir. Eğer evrenin bir amacı varsa dahi, bu amacın insanlarınki ile herhangi bir benzerlik gösterdiğine dair herhangi bir somut delil bulunmamaktadır.²⁴⁴

Russell'a göre, delillerin yetersizliğine rağmen metafizikçiler ya da teistler ruhun ölümsüzlüğüne olan inancı savunmaya devam etmektedirler. Bu durum, dini inançların, makul kişilerin dahi, normal şartlarda kolayca görebilecekleri mantık hatalarını gözden kaçırmalarına sebep olmaktadır. İnsanları bu şekilde hataya sevk eden şeyin temelinde doğadan duyulan korku bulunmaktadır. Bilim ilerledikçe bazı şeylerin insanın kontrolü altına girdiği doğru olmakla birlikte, hâlâ bilgi sahibi olunamayan ve kontrol edilemeyen birçok alan, muğlaklık içerisinde insanın keşfini beklemektedir ve en önemlisi de ölüm kısmen geciktirilebilse de engellenememektedir.²⁴⁵

Ruh kavramı ile yakından ilişkili olan ölümsüzlük iddiası ya da bir diğer deyişle ölümden sonra insanın yaşayıp yaşamadığı problemi ise Russell'a göre; söz konusu probleme dair mevcut delillere bakılarak çözümlenebilecek niteliktedir. Agnostisizm, ölümden sonra yaşamın olduğuna ya da olmadığına dair delilleri inceler ve her iki iddiaya dair yeterli kanıt elde edemediyse, bu konuda görüş bildirmez. Ancak Russell, ölümden sonra yaşadığımızı dair yeterli kanıt olmadığından, ahiret inancını pek mümkün görmediğini ifade etmektedir. Fakat ileride bilimsel araştırmalar sonucunda yeterli delile ulaşıldığı takdirde, bu konudaki düşüncesini değiştirmek için hazır olduğunun altını çizmektedir.²⁴⁶

Russell, dini inanç sistemleri açısından ölümden sonraki yaşamın önemli unsurlarından olan cennet ve cehennem inancı hakkında agnostisizmin tutumunun, yukarıda bahsettiğimiz meselelere benzer olduğunu dile getirmektedir. Öncelikle Russell'a göre cennet ve cehennem inancı, mahiyetleri bakımından birbirinden farklı iki

²⁴⁴ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, 109-110.

²⁴⁵ Russell, *Neye İnanıyorum*, 27.

²⁴⁶ Russell, *What Is An Agnostic?*, 4.

konu olarak ele alınması gerekmektedir. Cehennem inancı, günahın, herhangi bir iyileştirici ya da caydırıcı etkiye sahip olmaktan bağımsız olarak, kinci ve intikamcı bir şekilde, kişinin cezalandırılmasının iyi bir şey olduğunu söylemektedir. Russell'a göre agnostisizmin böyle bir düşünce şeklini kabul etmesi mümkün görünmemektedir. Cennet inancına gelecek olursak; Russell'a göre belki gelecekte araştırmalar neticesinde cennet inancına dair delil elde etmemiz mümkün olabilir fakat agnostiklerin çoğu hâlihazırda bu şekilde bir delilin var olmadığını düşünmektedir.²⁴⁷

Russell agnostisizm düşüncesinin Tanrı'nın varlığına ve diğer dini inançlara yönelik takındığı tutumu eleştirenlere cevaben, dini inanca sahip olan insanların büyük bir kısmının spesifik bir dine ve o dine ait Tanrı'ya inandıkları için, esasında diğer dini inançlara ve Tanrılara inanmamakta ve inkar etmekte olduklarına dikkat çekmektedir. Belli bir Tanrı'ya inanan insanların diğer inkar ettikleri yüzlerce Tanrı'nın kendilerini cezalandırmasından korkmadıkları gibi agnostikler de aynı şekilde Tanrı'nın kendilerini cezalandırması fikrini kabul etmemekle birlikte bu durumdan dolayı herhangi bir korku yaşamamaktadırlar. Russell'a göre Homeros'ta Yunan Tanrıları için ne kadar delil varsa aynı şekilde İncil'de de Hristiyan Tanrısı için o kadar delil vardır. Veleve ki Tanrı varsa bile Russell; Tanrı'nın, ondan şüphe duyanları cezalandırmak gibi bir kibre sahip olmasının imkânsız olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁸

Agnostisizmin karşılaştığı önemli sorulardan biri olan yaşamın anlamının ne olduğuna dair soruya cevap vermeye çalışan Russell, öncelikle sorunun baştan bu şekilde sorulmasının yanlış olduğunu söylemektedir. "Yaşamın anlamının anlamı nedir?" diye soran Russell; genel bir amacın ya da anlamın var olmadığını ifade etmektedir. Russell herkes için genel geçer bir anlamın olduğunu reddetmekle birlikte bireylerin kendi yaşamlarına dair kişisel hedeflerinin ya da yaşama yükledikleri anlamların olabileceğini ve bunun agnostisizme ters düşmeyeceğini dile getirmektedir.²⁴⁹

2.3.2. Russell'ın Agnostisizm Düşüncesinin Felsefi Temellendirmesi

Russell agnostisizm düşüncesinin, birçok konuda karar vermek için öncelikle mantığa başvurduğunu, bununla birlikte elbette tek başına mantığın yeterli olmayacağını

²⁴⁷ Russell, *What Is An Agnostic?*, 4.

²⁴⁸ Russell, *What Is An Agnostic?*, 4.

²⁴⁹ Russell, *What Is An Agnostic?*, 5-6.

söylemektedir. Mantık; kısmen gözlemlenen kısmen ise çıkarım yapılabilen vakalarla ilgilendirir. Örneğin; “Öteki dünya var mıdır?” ya da “Tanrı var mıdır?” soruları vakaları ilgilendirir ve agnostisizm bu tür soruların “Yarın ay tutulması olacak mı?” sorusuyla aynı şekilde incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak Russell’a göre vakalar tek başına yeterli değildir. Çünkü bize amaç hakkında bilgi vermezler. Öyleyse gayeler alanında mantık dışında bir şeye ihtiyacımız olacaktır. Russell’a göre agnostisizm, ihtiyaç duyulan bu gayeyi dıştan gelen bir sözde ya da ilahi bir buyrukta değil; ancak kendi içinde bulabilir. Diyebiliriz ki Russell; mantığı kullanarak vakaları araştırabileceğimizi söyler ancak vakalarla ilgili araştırmalarımıza devam edebilmemiz için arka planda ihtiyacımız olan gayeyi; benlik alanımıza ait olan duygu, his ve arzularımızda bulabileceğimizi söylemektedir.²⁵⁰

Diyebiliriz ki; Russell’ın agnostisizm düşüncesini savunmasının temelinde yatan başlıca neden, insanların sahip oldukları önyargı ve kesin kabullerin, düşünme ve mantık yürütme yetilerini olumsuz anlamda etkilemesi ve bu nedenle felsefi anlamda sorgulayıcı ve bilimsel bir bakış açısını kazanamamalarına sebebiyet vermesidir. Zira Russell’a göre bizi bilgiye götürebilecek tek şey bilimdir. Bilimin ise en azından şu ana kadar Tanrı’nın varlığına inanmayı gerektirecek türden bir delile ulaşmayı başaramadığını görmekteyiz. Russell aynı şekilde felsefenin de bilimsel metodu kullanması gerektiğini, ele aldığı konuları bilimsel olarak tartışılabilir problemlerden seçmesi gerektiğini söylemektedir. Russell’a göre felsefi düşüncenin sahip olması gereken temel ilkeler; eleştirel olma, önyargıdan bağımsız olarak bilgiye ulaşmayı amaç edinme ve şüpheciliktir. Russell’a göre felsefenin kişiyi doğru bilgiye ulaştırmasının temel şartlarından biri; her zaman şüphe içinde olmak ve hiçbir şeyden kesin bir şekilde emin olmama halini bir metot olarak kullanabilmesidir.²⁵¹ Öyleyse Russell’ın agnostisizm düşüncesini temellendirirken esas aldığı mantıkçı atomculuk, rasyonalizm düşüncesi ve felsefi metodundan bahsetmemiz gerekli görünmektedir. Öncelikle mantıksal atomculuk fikrinden bahsettikten sonra, rasyonalizm düşüncesini ele alarak inancın nesnel bir temele sahip olup olmadığını belirleyebilecek kriterlerden bahsedeceğiz. Daha sonra da Russell’ın felsefi metodunun, inançları nesnellik bakımından incelerken kişiye nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkında ne söylediğine değineceğiz.

²⁵⁰ Russell, *What Is An Agnostic?*, 6.

²⁵¹ Yıldırım, “Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell’in Tercihini”, 50.

Russell savunduğu “mantıksal atomculuk” düşüncesini şu şekilde tanımlar: “Ele aldığınız herhangi bir konunun özüne varmak için kullanılacak yol; çözümlenemedir. Her şeyi çözümlenerek öyle bir yere gelirsiniz ki, orada artık çözümlenemez şeyler karşınıza çıkar. İşte bunlar mantıksal atomlardır. Çünkü onlar artık madde değildir. Bunlara, nesnelere meydana getiren idealar diyebiliriz.”²⁵² Russell’ın savunmakta olduğu bu görüşe göre gerçeğe ulaşabilmek için algı verilerinin ilk öğelerine kadar gitmek gerekir.²⁵³ Russell, olabilecek en basit olgulara atomik olgu adını vererek bu olguları ifade eden önermelere de atomik önerme adını vermektedir. Buna göre her atomik önermenin dış dünyada olgusal bir karşılığı vardır ve bunlar tam bir uyum içerisindedirler. Bu nedenle doğruluk ve yanlışlık esasen dış dünyada karşılık bulmaktadır.²⁵⁴

Russell bu görüşüyle dil ile dış dünya arasında bir ilişki kurarak anlam ve doğruluğa, çözümlenme sonucunda ulaşılabileceğini savunmaktadır. Buna göre dilin kendi içinde sahip olduğu mantık, dış dünyada da geçerlidir ve dilin mantıksal çözümlenmesi bize dış dünyaya dair bilgi verebilir. Bu sayede önermeler, dış dünyaya ait olgulara karşılık geldiği sürece anlamlı ve doğru kabul edilebilir.²⁵⁵ Russell’ın bu görüşünü agnostisizm görüşüyle ilişkilendirecek olursak; dilsel bir önerme olarak gördüğü Tanrı inancının, dış dünyada duyu verilerinin algılayacağı şekilde ya da doğrudan kavranabilen olgusal bir karşılığı olmadığı için Russell, Tanrı inancının doğruluğunu kabul etmez.

Russell’ın felsefi tutumunun mantıksal atomculuktan yana olması Russell’ın agnostisizminin ateizmden farklı olmadığına dair yapılan eleştirilere de cevap verebilecek niteliktedir. Russell’ın mantıksal atomculuk görüşü, onun ateizmi savunuyor olmasının imkân dâhilinde olmadığını göstermektedir. Çünkü ateizmi savunması, onun mantıksal atomculuk düşüncesiyle çelişkiye düşmeden savunabileceği bir görüş değildir.²⁵⁶ Russell’ın mantıksal atomculuk görüşüyle ilgili bilgi verdiğimiz göre, agnostisizminin temelinde yer alan diğer önemli etken olan rasyonalizm düşüncesini ele alabiliriz.

Kendisini her zaman bir rasyonalist olarak tanımlayan Russell’a göre rasyonalizm; bir kanaate varmadan önce konuyla ilgili tüm delilleri dikkate almak

²⁵² Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 38.

²⁵³ Yıldırım, “*Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell’in Tercihi*”, 47.

²⁵⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, “Mantıksal Atomculuk” md., 291.

²⁵⁵ Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 175.

²⁵⁶ Yıldırım, “*Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell’in Tercihi*”, 50.

şeklinde ifade edilebilir. Russell'a göre rasyonel bir kişi, kesinliğin olanaklı olmadığı durumlarda olasılığı en kuvvetli görüşe en büyük ağırlığı verir, daha düşük ölçüde olasılığı olanları da varsayım olarak aklında tutar; çünkü bu varsayımların tercih edilmesini gerektiren bazı deliller sonradan ortaya çıkabilir. Russell burada gerçeklerin, genellikle nesnel bir yöntem izlendiğinde iki dikkatli kişiyi aynı sonuca götürebileceğini varsaymaktadır. Ancak bu varsayım tabii ki birçok filozof tarafından eleştirilmiş ve insan aklının aynı olaylardan farklı sonuçlara hatta birbirine zıt olabilecek düşüncelere ulaştırabileceği iddia edilmiştir.²⁵⁷

Rasyonalizm fikrini eleştiren filozoflar, insan aklının bir taraf tutma aracı olduğunu, kendisine yararlı olabilecek eylemlere ya da fikirlere izin verirken, zararlı olabilecek eylem ya da fikirleri engelleyecek bir yapıda olduğunu iddia ederler. Russell'ın irrasyonel olarak nitelendirdiği pragmatist filozoflar da, inançlarımızın doğru olmaları için uymaları gereken nesnel bir gerçeklik olmadığını iddia ederler. Öyle ki; pragmatist filozoflara göre insanın yaşamını sürdürmeye yardımcı olan ve ona fayda getiren inançlar doğru, yaşamını zorlaştıran ve ona zarar getiren inançlar ise yanlış olarak nitelendirilirler.²⁵⁸

Russell'ın şiddetle karşı çıktığı ve eleştirdiği irrasyonel tutumun Russell'a göre kaynağı; yeterli delile sahip olmayan bir şeyde ısrar etme, ya da çok sağlam delilleri olan bir şeyi görmezden gelmektir. Ancak Russell irrasyonel olarak nitelendirdiği kişilerin de günlük hayatta bazı konularda rasyonalizme başvurmak zorunda kaldıklarını iddia eder. Örneğin “faydacı görüşe sahip bir hâkim bir cinayet davasını yönettiği sırada gerçekte kimin suçlu olduğundan çok, kim idam edilirse toplum daha fazla fayda sağlayabilir” diye düşünmelidir. Fakat elbette faydacı görüşe sahip hâkimler de dava görülürken nesnel ölçütlerle hareket ederler. Öyleyse Russell'ın verdiği örnekte olduğu gibi, inancımızın doğru olup olmadığını olgularla sınavabiliyorsak, başka konularda da aynı sınama yapılmalıdır. Russell'a göre eğer bu sınamayı uygulayamadığımız durumlarda karşılaşırsak; yani inancımızı doğrulayan ya da yanlışlayan yeterli delile sahip değilsek bu takdirde tutumumuz agnostisizm olmalıdır.²⁵⁹

Russell rasyonalizmin aynı zamanda, insanın faydasına olan şeyi daha iyi bilebilmesini sağladığını iddia etmektedir. Russell'a göre insanlar rasyonalizm doğrultusunda kişisel çıkarlarına göre davranmış olsaydılar, toplum şimdiki durumuna

²⁵⁷ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 48.

²⁵⁸ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 48.

²⁵⁹ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 50.

nazaran daha iyi bir seviyede olabilirdi. Zira Russell, düzenli bir toplumda başkalarının zararına olan bir şeyin, onu yapan kişinin çıkarına olmasının oldukça düşük bir ihtimal olacağını söylemektedir. Russell burada bireysel çıkarların, toplumsal çıkarlara ters düşmeyeceğini kastetmektedir. Bu anlamda toplumsal barışın sağlanabilmesi için Russell; rasyonalizmin önemini vurgulamaktadır. Ancak Russell' a göre daha önce de belirttiğimiz üzere, dünyanın en etkili güçleri olan eğitim, basın, politika ve din gibi önemli etkenler rasyonellikten uzak; geleneklere, temelsiz inançlara ve önyargılara dayanmaktadır. Russell tüm bunlara karşın dünyadaki sorunların çözümünü rasyonellikte, kanıtlara dayanarak hareket etmekte olduğunu vurgulamaktadır.²⁶⁰

Russell'ın agnostisizm düşüncesini oluşturan temellerden bahsederken değinmemiz gereken bir diğer önemli husus da; bilgiye ulaşma sürecinde kişiye metodik olarak yol gösterebilecek olan felsefi tutumdur. Öncelikle Russell'ın felsefeyi nasıl tanımladığına ve daha sonra felsefenin bizi bilgiye ulaştırmadaki rolünü ele alacağız. Felsefe Russell'a göre; kesin olarak bilinmeyen meseleler üzerine düşündürmektir. Bilimin ve felsefenin birbirlerinden farkı ise Russell'a göre kısaca; bilim bildiğimiz şeyler, felsefe ise bilmediğimiz şeylerdir. Öyle ki; felsefeye ait problemler çözümlendikçe, bilimin alanına geçmektedir. Nitekim geçmişte felsefi alanda ele alınan birçok mesele, bugün bilimin sınırlarına dâhil olmuştur.²⁶¹

Russell'a göre felsefenin önemli faydalarından ve aynı zamanda bilimin de ilerlemesine katkıda bulunan bir özelliği; henüz bilinmeyen konular üzerine varsayımlarda bulunarak, bakış açımızın genişlemesini sağlamasıdır. Felsefenin bir diğer önemli faydası ise; bildiğimizi zannettiğimiz konular üzerine derinlemesine düşünerek aslında bilmediğimizin ayırdına varmamızı sağlamasıdır.²⁶² Felsefenin bu özelliğine örnek olarak Demokritos'un milattan öncelere dayanan, maddenin küçük parçacıklardan oluştuğuna dair ileri sürdüğü atom fikri, yaklaşık 2000 yıl sonra bilimsel olarak ispatlanmıştır. Felsefenin bu yönüne dair verebileceğimiz bir başka örnek Aristarkhos'un dünyanın güneşin çevresinde döndüğüne dair fikri ilk iddia edildiği dönemde sadece bir varsayımdı. Fakat çok sonradan Copernikus tarafından yapılan araştırmalara göre doğru olduğu ortaya çıktı.²⁶³ Russell'ın burada verdiği örneklerden felsefenin bilime geçişte bir köprü görevi gördüğü sonucunu çıkarabiliriz. Yani filozof,

²⁶⁰ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, 53-55.

²⁶¹ Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 35.

²⁶² Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 36.

²⁶³ Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 36.

önce bir şeyin mümkün olup olmadığını düşünür ve bu doğrultuda bir varsayımda bulunur. Daha sonra bilimsel birikimimiz bu varsayımı doğrulamaya ya da yanlışlamaya yeterli bir olgunluğa eriştiğinde, bu varsayım hakkında bilimsel bir sonuca ulaşmış oluruz.²⁶⁴

Russell'a göre bu süreçte felsefenin kişiye kazandırdığı en önemli şey, bilgiye ulaşmaya çalışırken bir araç olarak kullanılacak metodik şüphe diyebileceğimiz; yeterli araştırma yapmadan hiçbir zaman, hiçbir şeyden emin olmama halidir. Russell'a göre aksi halde felsefenin kişiyi yanıltıcı sonuçlara ulaştırması kaçınılmaz olacaktır. Bu yanılığa düşmemek için tüm inançlara şüpheyile yaklaşmak önem arz etmektedir. Elbette insanların emin olduklarını düşündükleri her şeyden şüphe duymasını istemek rahat kaçırılan bir talep gibi görünmektedir. Fakat Russell'a göre bu rahatsızlık belli bir oranda kaldığı sürece kişinin felsefi konulara bakış açısını geliştirmeyi sağlamaktadır.²⁶⁵

Russell'ın agnostisizm düşüncesinin temellerinden bahsettikten sonra çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız din felsefesinde inanç ve delil ilişkisine yönelik yaklaşımları tekrar hatırlayarak, Russell'ın bu görüşlerden hangisine daha yakın durduğunu tespit etmeye çalışabiliriz.

Russell'ın şimdiye kadar incelediğimiz görüşleri göz önünde bulundurulduğunda, ilk bölümde ele aldığımız reform epistemolojisi, imancılık ve eleştirel akılcılık gibi yaklaşımlardan oldukça uzak bir anlayış sergilediğini görmekteyiz. Bu yaklaşımlardan olan reform epistemolojisi, basit inançlar adını verdiği kendiliğinden açık olan inançların sınırını oldukça geniş tutmuş ve Tanrı inancının delile ihtiyaç duyulmadan kabul edilebilecek basit bir inanç olabileceğini iddia ederek esasen delil olmaksızın her türlü inancın kabul görebileceğine kapı aralamıştır. Bu nedenle reform epistemolojisinin savunmuş olduğu görüşün Russell'ın görüşleriyle örtüşmediğini söyleyebiliriz.

İmancılık görüşünün ise, Tanrı inancını tartışmaya dahi açmadan, hatta tüm karşı delillere ve mantıksızlıklara rağmen savunulabilir olduğunu iddia etmesi, bu görüşü, Russell'ın taban tabana zıt düştüğü bir yaklaşım haline getirmektedir. Öyle ki; delillerin gösterdiğinin aksine hareket etmeyi, iman bakımından üstün bir davranış olarak niteleyen bir yaklaşımın, Russell'ın savunduğu felsefi temeller açısından, son derece irrasyonel olduğu açıktır.

²⁶⁴ Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 37.

²⁶⁵ Russell, *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*, 40-41.

Üzerinde durduğumuz bir diğer görüş olan eleştirel akılcılığın ise, Tanrı inancını ve dini inanç sistemlerini akli değerlendirmeye tabi tutmak noktasında Russell ile hemfikir olduğunu söylemekle birlikte, ulaşılan delillerin kesinlikten ziyade makuliyeti ifade etmesi noktasında ayrıştığını söyleyebiliriz. Eleştirel akılcılığın, delilin kişiye göre olması ve kişinin bir inancı kabul etmekte yeterli gördüğü bir makuliyet sınırına ulaştığında, söz konusu inancı kabul etmekte haklı olabileceğini iddia etmesi, Russell'ın delillerin kişiye göre değil genel geçer bir nesnellik arz etmesi gerektiğine dair düşüncelerine uygun düşmemektedir. Bu bakımdan eleştirel akılcılığın Russell'ın savunduğu çizgiden uzaklaştığını görmekteyiz.

Delilcilik görüşünün ise, Tanrı'nın varlığı başta olmak üzere sahip olduğumuz tüm inançların akli sorgulamaya tabi olduğunu ve delillerin imkân verdiği ölçüde inançları kabul edebileceğimizi savunarak Russell'ın inanç ve delil ilişkisine dair görüşlerine en yakın duran yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Yine herhangi bir inancı kabul ya da reddetmek için yeterli delile sahip olmadığımız durumlarda, kararı askıya almayı tercih eden delilcilik görüşü, Russell'ın özellikle Tanrı konusunda benimsediği agnostik tutumuyla uyumlu görünmektedir.

Genel olarak söyleyecek olursak, Russell'ın Tanrı inancı ve dini inanç sistemlerine dair yaptığı açıklamalar onun bu meseleleri akli değerlendirmeden muaf tutmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Russell sahip olduğumuz tüm inançların çözümlenmesi gerektiğini ve söz konusu inançların delillerle desteklenip desteklenmediğine bakılmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Mantık ilkeleri ve bilimsel metot kullanılarak ulaştığımız delillerin gücü ölçüsünde bir karar vermek gerektiğini söylemektedir. Mevcut deliller, lehte ya da aleyhte belli bir inancı güçlü bir şekilde işaret ediyor ise; söz konusu inancı kabul etmek gerekli olur. Fakat mevcut deliller bir inancı kabul etmek ya da reddetmek için yeterli değilse; bu durumda makul bir kişinin yapması gereken şey konuyla ilgili kararı ertelemek olmalıdır. Ayrıca sonradan ortaya çıkabilecek gelişmeler ve deliller ışığında konuyu tekrar ele alması ve düşüncelerini revize etmesi gerekir. Russell, Tanrı inancının böyle bir temellendirmeye sahip olmadığını ve bu nedenle Tanrı'yla ilgili kararını ertelediğini ifade etmektedir. Tanrı'nın var olduğunu kabul etmeyi gerektirebilecek herhangi bir delilin olmayışı; aksine, yaşadığımız hayatın büyük kötülükler barındırıyor olması, Russell'ı Tanrı'nın olmadığını söyleme noktasına getirmese de, Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair fikir belirtmeyerek, bu konudaki kararını ertelemeye sevk etmektedir.

SONUÇ

Bertrand Arthur William Russell felsefi çalışmalarının yanı sıra matematik, mantık ve tarih gibi birçok alanda önemli eserler vermiş ve görüşleriyle 20. yüzyıla ışık tutmuş bir filozoftur. Russell'ın görüşleri sadece yaşadığı dönemde değil günümüzde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Bu çalışmada Russell'ın inanç ve delil ilişkisini nasıl ele aldığını ve inançların ne derece delillere dayandığını ele almaya çalıştık. Özellikle Tanrı inancı başta olmak üzere dini inançların delil bakımından ne durumda olduğunu Russell'ın felsefesi açısından değerlendirmeye tabi tuttuk.

Çalışmamızın birinci bölümünde, inanç ve delil ilişkisine yönelik, din felsefesi bağlamında ortaya çıkan yaklaşımları genel başlıklar altında ele aldık. Bu bölümde din felsefesinde konunun nasıl ele alındığı ve ortaya çıkan temel yaklaşımların ne olduğu hususunda bilgi vererek, Russell'ın konu hakkındaki görüşlerine bir alt yapı oluşturmayı amaçladık. Öyle ki; Tanrı'nın varlığı problemi geçmişten bugüne birçok filozof tarafından ilgi görmüş ve tartışılmıştır. Bu problem özellikle Tanrı'nın varlığına dair inancın ve dini inançların, aklî muhakemeden muaf olup olmadığı çerçevesinde ele alınmıştır. Tanrı inancının ve dini inançların aklî muhakemeye tabi olduğunu savunan filozoflar olduğu gibi, aklî muhakemenin Tanrı inancı için gerekli olmadığını savunan filozoflar da olmuştur.

Russell'ın inanç ve delil ilişkisine yaklaşımını ele aldığımız ikinci bölümde ise öncelikle inanç ve delil kavramlarını tanımlaya çalıştık ve Russell'ın epistemolojik açıdan inanç ve delil ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair bir çerçeve çizmeye çalıştık. Russell, çoğu kişinin zannettiğinin aksine, inançlarımızın kesinlikten oldukça uzak olduğunu ve sahip olduğumuz inançların sorgulayıcı bir bakış açısıyla incelendiğinde esasen ne kadar desteksiz olduğunun ortaya çıktığını söylemektedir. Bu nedenle Russell, inançlarımızın doğruluğunu tespit etmek amacıyla; algısal denetim, tümevarım ve tündengelim gibi mantıksal ve felsefi ilkeler bağlamında tekrar incelenmesi ve inançlarımızın ne ölçüde delillerle desteklendiğinin tespit edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu inceleme sonucunda inançlarımız arasında bir derecelendirme yapmayı tavsiye eden Russell, yeterli delile dayanmayan inançlardan vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Russell, sahip olduğu bu bakış açısıyla başta Tanrı inancı olmak üzere dini inançları sorgulayıcı ve şüpheli bir yaklaşımla ele almakta ve Tanrı'nın varlığına dair öne sürülen delillerin, Tanrı inancını ne ölçüde temellendirdiği hususunda oldukça önemli açıklamalar yapmaktadır. Russell, filozoflar tarafından Tanrı'nın varlığına dair öne sürülen delillerin, mantıksal ve felsefi açıdan ciddi hatalar barındırdığını ve Tanrı inancını kabul etmek için gerekli rasyonel temellendirmeyi sağlayamadığını iddia etmektedir. Russell'a göre bir inancı kabul edebilmemiz için, bu inanca dair delillerin felsefi bakış açısına sahip kimselerce ortak bir şekilde kabul edilebilir olması gerekmektedir. Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen söz konusu delillerin, nesnellikten ve objektiflikten uzak olması nedeniyle bu deliller ancak Tanrı'ya inananlar için inançlarını makul hale getirmeye ya da Tanrı'ya inanmaya zaten meyilli olan kimselerce kabul edilebilir görünmektedir. Russell, inançlarımızı değerlendirebileceğimiz nesnel ve objektif bir kıstas belirlemediğimiz takdirde, her türlü hayali varlığı kabul etmek durumunda kalabileceğimize dikkat çekmektedir.

Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen delilleri eleştirmekle birlikte Russell, esasen Tanrı inancının söz konusu bu delillerle değil, psikolojik bazı gerekçelerle kabul edildiğini savunmaktadır. Öncelikle kişinin ailesinden ve çevresinden görerek taklidî bir şekilde kabul ettiği Tanrı inancını; inanma arzusu, güvenme isteği ve ölüm korkusu gibi nedenlerin etkisiyle pekiştirmektedir. Russell'a göre insanlar üstesinden gelemedikleri bu tür bilinmezlik ve korkulardan kaçış yolu olarak Tanrı inancının verdiği güvene sığınma ihtiyacı duymuşlardır. Ancak Russell bu tutumu eleştirmiş ve bu tür korkularla baş etmek için hayali varlıklar uydurmak yerine, gerçekçi bir bakış açısıyla korkularımızla yüzleşmek gerektiğini ve rasyonel çözümler üretmemizi tavsiye eder. Öyle ki; hayali bir Tanrı'nın verdiği mutluluk ve rahatlamadansa; gerçeklerle yüzleşerek mutsuzluğu tercih edeceğini ifade eder.

Rasyonel bir kişinin kabul etmesini gerektirecek yeterli delile sahip olmayan inançlar, Russell'a göre bireysel ve toplumsal anlamda zararlı olarak addedilmiştir. Özellikle sorgulayıcı bakış açısından ve şüpheli tavidan kişiyi uzaklaştırması ve bunun yerine dogmatik bir inanç sistemi dayatması nedeniyle dini inançlar ve Tanrı inancı Russell tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ayrıca bilim adamlarının ortaya koyduğu bilimsel teorilerin, dinin dogmatik inançlarına ters düşmesi nedeniyle kilise tarafından kabul edilmemesi ve engellenmesi, bilimsel gelişmelerin sekteye uğramasına neden olmuştur.

Russell, inancın doğruluğunu belirleyen kriterleri sıraladığı tüm bu görüşler neticesinde, agnostisizm düşüncesine ulaşmıştır. Russell savunmuş olduğu agnostisizm düşüncesini; bir şeyin varlığına dair lehte ya da aleyhte ortaya konan deliller güçlü bir şekilde karar almamızı gerektirmiyorsa, bu konuda herhangi bir karar vermemek ve kararı ertelemek şeklinde açıklamaktadır. Russell'a göre, Tanrı inancına dair ileri sürülen lehte ya da aleyhte deliller, Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair bir karar vermemizi zorunlu olarak gerektirmemektedir ve bu nedenle Tanrı'ya dair görüşünün agnostik olduğunu ifade etmektedir. Ancak agnostisizminin, epistemolojik bir duruş olduğunu, pratik hayatta agnostik ile ateist arasında önemli bir fark görmediğini dile getirmektedir. Bu nedenle felsefi alt yapıya sahip olmayan kişilerle bir araya geldiğinde kendisini bir ateist olarak tanımladığını söylemektedir.

Russell Tanrı'nın varlığına dair, mevcut delillerle lehte ya da aleyhte bir karar vermenin rasyonel açıdan doğru olmayacağını; ancak zaman içerisinde ortaya çıkan yeni deliller bir karar vermeyi gerekli kılarırsa, konunun tekrar ele alınması ve deliller ışığında karar vermek gerektiğini hatırlatır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Ferhat. "Alvin Plantinga'nın Din Felsefesi". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2006.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010.
- Başdemir, Hasan Yücel. *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*. Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Clifford, William Kingdom. "İnanç Ahlakı". çev: Ferit Uslu. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 5, sy. 9 (2006): 125-136.
- Dalkılıç, Bayram. "Bertrand Russell'in Felsefesinde Tanrı Problemi". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.
- Dalkılıç, Bertrand. *Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür: Bertrand Russell*. Konya: Kendözü Yayınları, 2000.
- Gül, Fikri. *Bertrand Russell'da Bilim Felsefesi Ve Din*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Horner, Chris. Westacott Emrys. *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*. çev: Ahmet Arslan. Ankara: Phoenix Yayınları, 2011.
- Işık, Aydın. "Russell'in Din Felsefesinde İnanç Sorununa Epistemolojik Bir Yaklaşım". Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 23 (2003): 3-20.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*. çev: İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999.
- Kierkegaard, Soren. *Korku ve Titreme*. çev: Ebru Çalışkan. İstanbul: Mitra Yayınları, 2013.
- Özcan, Hanifi. "Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 40, sy. 1 (1999) : 157-176.
- Peterson Michael, Hasker William, Reichenbach Bruce ve Basinger David. *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*. çev: Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayıncılık, 2009.

- Peterson Michael, Hasker William, Reichenbach Bruce ve Basinger David. *Din Felsefesi: Seçme Metinler*. çev: Rahim Acar. Nebi Mehdiyev. Hümeysra Özturan. Osman Baş. İstanbul: Küre Yayıncılık, 2013.
- Platon. *Theaitetos*. çev: Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Reçber, Mehmet Sait. "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği". *Felsefe Dünyası*, sy. 39 (2004): 20-41.
- Russell, Bertrand. *What Is An Agnostic? The Basic Writings of Bertrand Russell*. Ed. Robert E. Egner and Lester E. Denonn. New York, 1961.
- Russell, Bertrand. *Denemeler*. çev: Türkan ARAZ. İstanbul: Ataç Kitabevi, 1965.
- Russell, Bertrand. *Dünya Görüşüm*. çev: Cenap Yılmaz. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1966.
- Russell, Bertrand. *Neden Hristiyan Değilim*. çev: Ender Gürol. İstanbul: Varlık Yayınları, 1972.
- Russell, Bertrand. *Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler*. çev: S. Eyuboğlu ve V. Günyol. İstanbul: Cem Yayınevi, 1972.
- Russell, Bertrand. *Felsefe Sorunları*. çev: Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Russell, Bertrand. *Russell'dan Seçme Yazılar*. çev: Rabia Nilgün AYDOĞAN. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012.
- Russell, Bertrand. *Anlam Ve Doğruluk Üzerine*. çev: Ezgi Ovat. Ankara: İtaliç Yayınevi, 2013.
- Russell, Bertrand. *Sorgulayan Denemeler*. çev: Nermin Arık. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Russell, Bertrand. *Felsefe Yapma Sanatı*, çev: Halil KAYIKCI. Ankara: İtaliç Yayınları, 2014.
- Russell, Bertrand. *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*. çev. Dilek Arlı Çil. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Russell, Bertrand. *Neye İnaniyorum*. çev: Savaş Kılıç. İstanbul: Bgst Yayınları, 2015.
- Russell, Bertrand. *Din ile Bilim*. çev., Akşit Göktürk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Uslu, Ferit. "Agnostisizm". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11, sy. 21 (2012): 5-28.

Uslu, Ferit. *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Yıldırım, Tamer. “Ateizm mi Agnostisim mi? Bertrand Russell’ın Tercihi”. *FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler*, sy. 11 (2011): 41-52.

